

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA AŞİRET - DEVLET
İLİŞKİSİ: MİLLİLÎ AŞİRETİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NACİ TİKİCİ

İSTANBUL 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA AŞİRET - DEVLET
İLİŞKİSİ: MİLLİLÎ AŞİRETİ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NACİ TİKİCİ

Danışman : Dr. Davut HUT

İSTANBUL 2010

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Naci Tikici'nin "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aşiret - Devlet İlişkisi: Millî Aşireti Örneği" konulu tez çalışması jürimiz Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Dr. Davut Hut
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Zekeriya Kurşun
Üniversitesi Marmara

Üye : Yrd.Doç.Dr. Özlem Deniz Yılmaz
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ...13.../12... / 2010 tarih ve 2010/24-4. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR.....	VIII

GİRİŞ

AŞİRET KAVRAMI, MİLLİLÎ AŞİRETİ VE YAŞADIĞI COĞRAFÎ ALAN

1. AŞİRET KAVRAMI VE AŞİRETLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ	1
2. MİLLİLÎ AŞİRETİ’NİN YAŞADIĞI COĞRAFYA: CEZİRE’NİN COĞRAFÎ VE İDARÎ YAPISI	5
2. 1. Bölgenin İdarî Yapısı.....	9
3. AŞİRET - DEVLET İLİŞKİLERİ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

XVIII. YÜZYILIN SONLARINDA OSMANLI DEVLETİ’NİN SİYASÎ DURUMU VE MİLLİLÎ AŞİRETİ

1. XVIII. YÜZYIL SONLARINDA OSMANLI DEVLETİ’NİN SİYASÎ DURUMU.17	
2. MİLLİLÎ AŞİRETİ: TARİHSEL BAKIŞ.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

TİMUR DÖNEMİNDE MİLLİLİ AŞİRETİ

1. MİLLİLİ AŞİRETİ'NİN OSMANLI DEVLETİ İLE OLAN İLİŞKİLERİ.....	31
A. Millilî Aşireti Reisi Timur'un Şekaveti ve Osmanlı Devleti	31
B. Süleyman Paşa'nın Timur Üzerine Seferi ve Sonrasındaki Gelişmeler.....	39
B. 1. İskanbaşılık Sorunu.....	45
B. 2. Süleyman Paşa İle Bölge Valileri Arasındaki Çekişme.....	48
2. TİMUR'UN VEZİR OLARAK ATANMASI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER.....	53
A. Timur'un Vezir Rütbesiyle Rakka Eyaleti'ne Vali Atanması	53
B. Timur Paşa İle el-'Ubeyd Aşireti Arasındaki Çekişme.....	57
B. 1. Timur'dan Sonra Rakka'nın İdaresi.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EYÜP BEY DÖNEMİNDE MİLLİLİ AŞİRETİ

1. OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ VE MİLLİLİ AŞİRETİ (1818-1823)	67
2. EYÜP BEY'İN ŞEKAVETİ VE 1828-1829 OSMANLI RUS SAVAŞI'NDAKİ GELİŞMELER.....	74
3. II. MAHMUT'UN TAŞRA'DA MERKEZİ İDARE KURMA ÇABALARI VE MİLLİLİ AŞİRETİ	81
4. MİLLİLİ AŞİRETİ'NİN İTAAT ALTINA ALINMASI	91
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	106
EKLER	117

ÖNSÖZ

Aşiretler Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısını oluşturan unsurlar içerisinde son derece önem arz etmektedirler. Herbiri bulunduğu bölgede kanun ve devlet fikrinden uzak, bağımsız bir biçimde yaşamaya alışkın olan aşiretler, devlet ve toplum yararına sundukları hizmetlerin yanısıra, asayişsizlikleri ile de idarî, iktisadî ve sosyal açıdan büyük bir sorun oluşturmaktaydılar. Nitekim Osmanlı Devleti'nin, XVII. yüzyılın sonundan itibaren Avrupa karşısında başlayan gerileyişi, buna ilaveten doğuda ve batıda sıklıkla meydana gelen savaşlar, yaşam felsefeleri yağmacılık üzerine kurulu olan aşiret mensuplarını ve aşiret reislerini birer suç aleti durumuna getirmişti. Bu düşünceden hareketle, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti için büyük bir sorun teşkil eden Millilî Aşireti'ni, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aşiret - Devlet İlişkisi: Millilî Aşireti Örneği* başlığıyla tez konusu yaptık.

Tezimizin temel amacı; Osmanlı Devleti'nde adem-i merkezîyetçi unsurların denetim altına alındığı Tanzimat sürecinde, merkez-çevre ilişkileri bağlamında, aşiret-devlet ilişkisini ortaya koymak ve değerlendirmektir. Bu nedenle çalışmamız, XIX. yüzyılın ilk yarısıyla sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede, çalışmamızda ‘‘Osmanlı İmparatorluğu, âyânlık müessesesinin kurumsallaştığı XVIII. yüzyıldan itibaren, Millilî Aşireti ile ne tür bir ilişkiye sahipti ve bu ilişki II. Mahmut döneminde nasıl bir dönüşüme uğradı?’’ soruları ekseninde, Osmanlı Devleti'nin Millilî Aşireti ile ilişkileri sorgulanmaya çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle tezimizde, Millilî Aşireti'nin tarihinden ziyade aşiret devlet ilişkilerini anlamamızı sağlayacak olaylar üzerinde durulmuş, Millilî Aşireti'nin yerel idareciler ve diğer aşiretlerle olan ilişkileri ele alınmıştır.

Millilî Aşireti'nin gerek tarihi gerekse Osmanlı Devleti'yle olan ilişkileri hakkında bilinenler çok azdır. Selçuk Günay'ın, ‘‘II. Abdulhamit Devrinin Son Yıllarında Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irakta Aşiret Mücadeleleri ve Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa’’ adlı makalesi ile Fatih Ünal'ın, ‘‘Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Güneydoğu Aşiretlerinden Milli Aşireti ve İbrahim Paşa’’ isimli makalesi dışında aşiret hakkında arşiv malzemesine dayalı çalışma bulunmamaktadır. Ancak her

iki makale de aşiretin Hamidiye Alayları dönemini kısaca ele aldığından, tezimizin temel amacına ve incelediğimiz döneme doğrudan bir katkısı olmamıştır. Eyüp Kıran'ın, *Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu: Ekolojik, Toplumsal ve Siyasal Bir İnceleme* adıyla yayınlanan kitabında ise, Millilî Aşireti'nin kültürü ve tarihi ele alınmış ancak eser birkaç vesika dışında ikinci el kaynaklara dayalı olarak hazırlandığından, eserde aşiret devlet ilişkisi yeterince incelenmemiştir.

Bu nedenle tamamen Osmanlı arşiv vesikalarına dayanarak Millilî Aşireti'nin Tanzimat sürecinde Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan *Hatt-ı Hümayûn* tasnîfi başta olmak üzere, *Cevdet Dahiliye*, *Cevdet Zaptiye* tasniflerinden yararlanarak incelemeye çalıştık. Bunların yanısıra *Cevdet Tarihi*, *Lütfî Tarihi*, *Şanizade Tarihi* gibi dönemin kroniklerinden yararlanmayı ihmal etmedik. Ancak Millilî Aşireti'yle ilgili literatürün yok denecek kadar az olması, çalışma sırasında karşılaştığımız en büyük problemlerden biri olmuştur. Bu yüzden arşiv vesikalarının resmi dilinin metne yansımaması için azamî derecede dikkat gösterdik.

Çalışmamız girişten sonra üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, aşiret kavramı, Millilî Aşireti'nin yaşadığı coğrafî alan ve aşiret devlet ilişkileri genel olarak tartışılmıştır. Birinci Bölüm'de, XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin siyasi durumu ve Millilî Aşireti'nin XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan tarihsel durumu ele alınmıştır. İkinci Bölüm'de, aşiretin tarihindeki en önemli şahsiyetlerden biri olan Timur döneminde, Millilî Aşireti'nin Osmanlı Devleti'yle olan ilişkileri konu edilmiştir. Üçüncü Bölüm'de ise, Timur'dan sonra aşiretin başına geçen Eyüp Bey döneminde aşiret - devlet ilişkisi incelenmiştir. Buna rağmen bir konunun ilk defa ele alınmasının getirdiği zorluk göz önüne alınarak, eserle ilgili yapılan bir hatanın, ya da ileride telafi edilecek bir eksikliğin bağışlanacağı en büyük temennimiz olacaktır.

Nihayet tez konusunun belirlenmesinden yazım aşamasına kadar desteğini ve yardımını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN'a; gerek yaptığı tashihler ve değerlendirmeler, gerekse bazı kaynaklara ulaşmama yardımcı olan danışman hocam Dr. Davut HUT'a; bu süreçte değerli bilgilerinden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Ali AKYILDIZ, Prof. Dr. Ufuk Gülsoy ve Prof. Dr. Vahdettin ENGİN'e öncelikle şükranlarımı sunarım. Ayrıca yakın ilgi ve yardımlarından dolayı Nuri Cıngıllıoğlu Lisesi'nin idareci ve öğretmenlerine, BOA personeline ve İSAM Kütüphanesi

alışanlarına teőekkür etmeyi bir borç bilirim. Son olarak bana sabırla katlanan aile fertlerime minnettar olduğumu belirtmeden edemeyeceğim.

İstanbul 2010

Naci TİKİCİ

ÖZET

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA AŞİRET - DEVLET İLİŞKİSİ: MİLLİLÎ AŞİRETİ ÖRNEĞİ

Çalışmamızda, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti için büyük bir sorun teşkil eden Millilî Aşireti'nin, devlet ile ilişkileri izah edilmeye çalışılmıştır.

Millilî Aşireti Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'yu fethettiği sırada yararlılığı görülen aşiretlereydi. Aşiretin devlet ile olan ilişkileri, aşiret geleneğinden kaynaklanan şekavet olayları dışında, genelde sorunsuz bir seyir takip etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin eyaletler üzerindeki otoritesinin azaldığı XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, aşiretin devlet ile olan ilişkileri de önemli bir sorun teşkil etmeye başlamıştır. Bu nedenle merkezî hükümet, aşiretten kaynaklanan asayiş sorunlarını ortadan kaldırmak ve aşiret üzerinde denetim sağlamak için Bağdat Kölemen Valilerini görevlendirmiştir. Buna rağmen dönemin siyasî, sosyal ve iktisadî şartları yüzünden istenen netice elde edilememiş ve aşiret ancak 1835 yılında Padişah II. Mahmut döneminde kontrol altına alınmıştır.

ABSTRACT

THE RELATIONS BETWEEN STATE AND TRIBES IN THE FIRST HALF OF NINETEENTH CENTURY: THE TRIBES OF ‘MİLLİLİ’ AS AN EXAMPLE

This study emphasizes the relationship between the Ottoman Empire and the Millilî Tribe which represented a big problem for the Ottoman Empire after the second half of the eighteenth century.

Millilî Tribe was thought as one of the useful tribe when the Ottoman Empire invaded Eastern Anatolia. This tribes's relationship with the Empire progressed in a peaceful way except from its banditism which were part of their tribal customs. However, after the half of the eighteenth century, when the Ottoman Empire's dominance started to decline over the country, the relationship of this tribe with the Empire caused important problems. Because of that reason, central government charged Baghdad Slave governors with duty of solving the security problems resulted from Millilî Tribe and to establish an inspection over the tribe. In spite of these cautions, owing to political, social and economical conditions of that term, The Ottoman Empire became unseccessful in getting required consequence. However, Millilî Tribe was taken under control by Mahmut II in 1835.

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
a. g. t.	: Adı geçen tez
a. mlf.	: Aynı müellif
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Bk.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Byy	: Basım yeri yok
C.	: Cilt
C. DH	: Cevdet Dahiliye
C. ZB	: Cevdet Zaptiye
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
HRT	: Harita
HAT	: Hat-tı Hümayûn
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslâm Ansiklopedisi
Nr.	: Numara
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	: Sayfa
TAD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Tarih Araştırmaları Dergisi
TD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TV	: Takvim-i Vekayi'

GİRİŞ

AŞİRET KAVRAMI, MİLLİLÎ AŞİRETİ VE YAŞADIĞI COĞRAFÎ ALAN

1.AŞİRET KAVRAMI VE AŞİRETLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Aşiret Arapça bir kelime olup, sözlükte kabile ve oymak ile aynı anlamda ve ortak bir atadan gelen insan topluluklarını ifade etmek için kullanılmıştır¹. Şemseddin Samî bu tanımlamayla birlikte, aşiret ve kabileyi “birlikte konup göçen halk” şeklinde ele almıştır². Buradan hareketle aşiret kelimesinin Türkçe’de anlam değişikliğine uğradığını ve yaygın olarak göçebeler için kullanıldığını söyleyebiliriz³. Buna göre aşiret ve kabileler, kan bağına dayalı ve birlikte konup göçen halk topluluklarıdır. Ancak her aşiretin göçebe olduğu söylenemez. Zira göçebe topluluklara aşiret dendiği gibi, göçebe olup zamanla yerleşik yaşama geçen topluluklara da aşiret denmiştir⁴.

Aşiretlerde akrabalık ilişkisi önemli olmakla birlikte, aşiretler homojen bir yapıya sahip değildir. Nitekim İbn-i Haldun Arap aşiretlerinin çöldeki yaşam koşullarından dolayı farklı topluluklar tarafından rağbet görmediklerinden, bir ölçüde Türkmen ve Kürt aşiretlerinden ayrıldıklarını ve daha saf bir görüntü arz ettiğini söylemiştir⁵. Ancak bir aşiretin sayısını, farklı unsurlardan oluşup oluşmadığını ve gücünü belirleyen asıl faktör, aşiretlerin merkezî hükümet karşısında o günkü politik konumlarıydı. Eğer bir aşiret askerî ve politik açıdan güçlüyse, başka aşiretten bir topluluk da bu aşirete katılabiliyordu. Tabii bu durumun tersi de söz konusuydu. Örneğin Millilî Aşireti Reisi Timur, bir ara Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa’nın

¹ Luyis Ma’lûf, *el-Muncid*, Beyrut 1966 (17. Baskı), s. 507, 607; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1970, s. 59, 572.

² Şemseddin Samî, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1995, s. 938, 1051.

³ Yusuf Halaçoğlu, “Aşiret”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. IV, İstanbul 1991, s. 9.

⁴ Mükrimin Halil Yınanç, “Aşiret”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, C. I, İstanbul 1940, s. 709-710.

⁵ İbn-i Haldun, *Mukaddime* (Çeviren: Halil Kendir), C. I, Ankara 2004, s. 173.

saldırısına uğradığında, aşiret dağılmaya başlamıştı⁶. Bununla beraber Timur'un Rakka'ya vali olarak atanması üzerine, aşiret tekrar eski gücüne kavuşmuş ve hatta Şammar Kabilesi'nin bir fırkası olan es-Sayih, Millilî Aşireti'ne tâbi olmuştu⁷. Bununla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür⁸. Öte yandan bir aşirette her zaman, aşiret reisinin ailesinin oluşturduğu merkezî çekirdek bir ailenin olduğu unutulmamalıdır. Aşireti oluşturan diğer unsurlar ise aşiret reisinin yakın akrabaları ile aşiretin siyasi gücüne bağlı olarak, himayesine giren diğer aşiret mensuplarından oluşturmaktadır⁹.

Aşiret ve kabile gibi kolektif yapıların, aslında iklim ve coğrafi şartlardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki, karasal ve çöl gibi iklim şartlarından kaynaklanan yaşam zorlukları, insanları iktisadî ve sosyal açıdan akrabalık ve ittifaklar temelinde dayanışmaya sevk etmiştir. Çünkü bu tür iklimlerde, bireyin doğa ile tek başına mücadele etmesi neredeyse imkansızdır. Zira bu tür iklimlerde bir birey, çift sürmeden tutun da ürününü pazara taşımaya kadar hemen her konuda bir başkasına muhtaçtır ve bu ihtiyaç her şeyden önce aile içi dayanışmayı zorunlu kılmaktadır. Aile bireylerinin sayısının artması sonucunda da, aşiret ve kabile gibi kolektif yapılar meydana gelmiştir¹⁰. Rudi Paul Linder, bu ihtiyaçtan hareketle aşiret gerçeğinin ortak çıkara dayandığını ve bu yüzden de aşiretlerin geçici ve pragmatik siyasal gruplaşmalar olduğunu belirtmiştir¹¹. Günümüzdeki modern kent toplumlarında aşiret hayatının çözüldüğünü göz önüne aldığımızda, Linder'e hak vermemek mümkün değildir.

Bir aşiretin göçebe ya da yerleşik olmasına etki eden faktörlere baktığımızda ise, bunun başında iktisadî koşulların geldiği görülür. Zira sanayi öncesi dönemde büyük

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Dahiliye (C. DH), 153/7640 (29 Şevval 1205/01 Temmuz 1791).

⁷ Abbas el-Azzavi, *'Aşairu'l-'Irak*, C. I, Bağdad 1947, s. 175.

⁸ Örneğin, aslen Bağdat'a tabi olan Elbu Alka, Hadidiyyin, Elbu Müferrec taifeleri, Bağdat Valilerinin zulümlerinden kurtulmak için el-'Ubeyd Aşireti'nin himayesine girmişlerdi. Bk. Mehmet Hurşit Paşa, *Seyahatname-i Hudud* (Çevrimyazı: Alaattin Eser), İstanbul 1997, s. 171.

⁹ Basil Nikitine, *Kürtler*, İstanbul 2008, s. 238; Major Frederick Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, (Çev. Nuray Mesteci), İstanbul 1998 (1. Baskı), s. 170.

¹⁰ Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, Elazığ 1999, s. 43; Ziya Gökalp ise Osmanlı Devleti'nde aşiret yaşamının oluşmasına etki eden faktörleri, coğrafi ve kanunî olarak iki kısımda ele almıştır. Buna göre çöl ve dağlık bölgelerden gelen saldırılar ile iltizam usulü, adli kanunlar ve askerlikten kaçma gibi nedenler halkın birbirine kenetlenmesine ve aşiret dediğimiz yapıların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bk. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), İstanbul 1992, s. 44-49.

¹¹ Rudi Paul Linder, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar* (Çev. Müfit Günay), Ankara 2000, s. 19, 31, 78.

toprak parçaları karasaban ile işlenemediğinden insanlar doğal olarak hayvancılığa yönelmişlerdi. Bunun yanı sıra sur ile korunaklı şehirlerin dışında yaşayan insanlar kendileri için güvenli buldukları dağ ve çöllere çekildiklerinden zorunlu olarak tarımdan uzaklaşmışlardı. Bu durumda bulunan topluluklar, bir yandan hayvanlarına otlak bulmak, diğer yandan da hayvancılığa bağlı olan hayatlarını sürdürebilmek için yaylak ve kışlak mahalleri arasında dolaşmak zorunda kalmışlardır. Nitekim hayvancılıkla uğraşan topluluklar, baharın gelmesiyle birlikte hayvanlarını otlatacakları ve sürekli taze ot bulacakları yüksek dağlık bölgelere, kış yaklaştığında ise iklim bakımından ılıman olan bölgelere giderlerdi. Böylece hayvancılığa dayalı bu iktisadî yaşam, göçebelik dediğimiz olgunun ortaya çıkmasına yol açmıştır¹². Bu arada insanların geçimlerini sağladıkları hayvanın özellikleri de göçebeliği doğrudan etkilemiştir. Örneğin geçimlerini deve ile sağlayan Arap aşiretleri, develerin tabii özelliklerinden dolayı yaşamlarını çöl içlerinde geçirirlerdi. Çünkü develer, diğer hayvanlardan farklı olarak çöllerin bitki örtüsüne ve tuzlu su kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar. Ayrıca develer doğum sırasında çok zorlandıklarından, bu zorluğun hafifletilmesi için çöl sıcakları gereklidir. Bu yüzden deveye bağlı olarak çöl içlerinde yaşamak zorunda olan Arap aşiretleri, yaşam biçimi ve karakter bakımından diğer aşiretlerden farklılık göstermiştir¹³.

Hayat şartlarının şekillendirdiği bu göçebe ve kollektif yaşamın kendine has bazı özellikleri vardır. Örneğin yaşam koşullarındaki bu zorluk, göçebe topluluklar için yağmacılığı bir ölçüde meşrulaştırmıştır. Zira göçebeler, karasal veya çöl iklimlerinin üretmediği temel ihtiyaçlarını daha kolay veya masrafsız bir biçimde yağmacılıkla sağlıyorlardı. Bu yüzden göçebelerin yaşamlarının büyük bir bölümü birbirlerine karşı savaş ve akınlarla geçiyordu. Bu yaşam biçimi de doğal olarak bir göçebeyi ata binmeye, silah kullanmaya ve savaşçı olmaya zorluyordu. Hatta göçebe Arap aşiretlerinde bir bedevî savaşçının toplum tarafından kabul görmesi için mutlaka çadırına bir ganimetle dönmesi gerekirdi. Keza göçebeler için akrabaları dışında herkes

¹² Richard Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler: Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi* (Çev. F. Dilek Özdemir), Ankara 2004, s. 28; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri iskan Teşebbüsü* (1691-1696), İstanbul 1963, s. 11; İlhan Şahin, "Göçebeler", *Osmanlı*, C. IV, Ankara 1999, s. 138.

¹³ İbn-i Haldun, a. g. e., s. 157, 159-160.

potansiyel olarak düşmandı¹⁴. Bu nedenle, Bizans sınırında yapılan yağmacılık, din ya da siyasi düşmanlıktan ziyade, göçebe yaşam tarzının bir sonucuydu¹⁵.

Kuşkusuz bu yaşam tarzı, benzer hayat şartlarına sahip olan bütün topluluklar için geçerliydi ve bu hususta Kırgızlar, Türkmenler, Araplar veya Kürtler arasında herhangi bir fark bulunmamaktaydı. Örneğin Millilî Aşireti'nin yağmacı bir topluluk olduğu ve bunun nesilden nesile geçtiği merkezî hükümet tarafından da dile getirilmiştir¹⁶. Yine 1860'larda Van ile Urmiye arasındaki Kotur'da bulunan ve Millilî Aşireti'ni de yakından inceleyen, İngiliz Binbaşı Frederick Millingen¹⁷, gözlemlerine dayanarak Kürtler arasında eşkiyalığın sistemli bir biçimde yaygınlaştığı ve burada kervanların ve yolcuların planlı ve ani saldırılarla yağmalandığından bahsetmiştir. Öyle ki, Kürtler arasından geçmek zorunda olan yolcuların ya da tüccarların, soyulmadan ya da öldürülmeden kurtulmaları çok zordu. Millingen bunu, çöl, ova, tepe, çadır, at, mızrak ve zorluklarla dolu göçebe yaşamın, Kürtlerin karakteri üzerindeki etkisine bağlamıştır. Bunun sonucunda Kürtler, sınır komşularına karşı ve kendi aralarında zorunlu olarak savaşçı olmuşlardı¹⁸. Göçebe topluluklarının bu özelliklerinden dolayı, Osmanlı Devleti'nin daha ilk zamanlarından itibaren bazı yörük kabilelerini iskan ettirip bunlardan askerî ve stratejik alanlarda yararlanmaya çalıştığını görüyoruz¹⁹.

¹⁴ M. J. de Goeje, "Arabistan", *İA*, C. I, İstanbul 1940, s. 485; Mustafa Fayda, "Bedevi", *DİA*, C. V, İstanbul 1992, s. 314; Faik Sabri, *Osmanlı Coğrafya-i Tabii ve İktisadisi*, Dersa'adet 1333, s. 96; Rudi Paul Linder, *a. g. e.*, s. 35.

¹⁵ Rudi Paul Linder, *a. g. e.*, s. 35.

¹⁶ "bunlar eben 'an ceddin yağmakar güruhundan olduklarından bir vecihle emniyet câ'iz olmadığı..." BOA., Hat-ı Hümayûn (HAT), 288/17298-A (29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835).

¹⁷ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, İstanbul 2006, s. 96.

¹⁸ Major Frederick Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, s. 141, 145-146; Hakkari aşiretlerinden Oramarî Aşireti için de benzer bir izlenim söz konusudur. Bk. Lale Yalçın-Heckmann, "Kürt Aşiretleri, aşiret liderleri ve global süreçler: Hakkari'de Oramarî örneği" *Toplum ve Bilim*, Sayı: 84 (Bahar 2000), s. 172-173; Göçebelerin bu savaşçı özelliklerinden dolayı, Mısır Hidivi Abbas I'in oğlu Prens Muhammed, cengaver bir asker gibi yetişmesi için Arap Aneze Aşireti'nin kollarından Ruala Kabilesi'ne teslim edilmişti. Bk. Reckendorf, "Aneze", *İA*, C. I, İstanbul 1940, s. 433.

¹⁹ M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 1957, s. 9.

2. MİLLİLİ AŞİRETİ'NİN YAŞADIĞI COĞRAFYA: CEZİRE'NİN COĞRAFİ VE İDARİ YAPISI

Millilî Aşireti, Diyarbakır ve Rakka bölgeleri aşiretlerinden²⁰ olmakla beraber etki alanı hemen hemen Cezîre'nin tamamıydı. Bu yüzden, Diyarbakır ve Rakka'nın da içinde yer aldığı Cezîre'nin coğrafi ve idarî yapısının bilinmesi konumuz açısından daha yararlı olacaktır. Cezîre, Fırat ile Dicle Nehirleri arasında bulunan bölgeye verilen isimdir. Eski Yunan coğrafyacıları bölgeye iki nehir arası anlamına gelen Mezopotamya, Araplar ise adaya benzediğinden dolayı Cezîre demişlerdir. Cezîre'nin sınırları çeşitli dönemlerde farklılıklar göstermiştir. Örneğin ilk İslam fetihleri sırasında Malatya ve Diyarbakır'dan başlayarak Irak'taki Anbar'dan Tikrit'e kadar uzanan alana Cezîre denmiş, Aşağı Irak bölgesi ise bu alandan ayrı tutulmuştu. Eyyubiler döneminde Cezîre'nin sınırları biraz daha yukarı çekilerek Diyarbakır Vilayeti, Harput (Elazığ), Urfa ve Re'sû'l-'Ayn (Ceylanpınar) ile birlikte Cezîre sayılmıştı²¹. Bununla birlikte Cezîre'nin genel sınırları şöyle çizilmiştir:

'' Kuzeyde Keban önünden akan Fırat Nehri'nden başlar ve Samsat (Sümeysat), Rumkal'a (Halfeti), Birecik, Rakka, Rahbe ve Hille önünden geçerek güneyde Divâniye'ye ulaşır ve buradan doğuya dönerek Dicle'ye kavuşur. Cezire'nin buraya kadarki sınırı Fırat Nehri'nden ibarettir. Bundan sonra ise Dicle sınır kabul edilerek kuzeyde İmare²², Bendar, Tikrit, Hadise, Musul, Cezîre-i İbn-i Ömer, Hasankeyf (Hısn-ı Keyf) ve Batman'a ulaştıktan sonra Meyyâfârikîn (Silvan), Tercil (Hazro), Atak (Lice), Hani ve Palu'dan geçerek Murat Nehri'ne, başlangıç noktasına ulaşır''²³.

Cezîre İslam'dan önce ve İslam tarihinin başlarında bölgeye yerleşen Mudaroğulları, Rebîaoğulları ve Bekroğulları'na nisbetle üç tarihi bölgeye ayrılmıştır. Bugün Türkiye, Suriye ve Irak sınırları içerisinde yer alan Cezîre'nin en önemli şehirleri

²⁰ "...Diyarbakır ve Rakka havâlisinde kâin Millilû ve Tercil 'aşiretleri...' BOA., HAT., 443/22229-A (29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828).

²¹ Şemseddin Samî, *Kamus-ı Türkî*, s. 475; 'Cezire', *İA*, C. III, İstanbul 1963, s. 152; Abdulgani Bulduk, *El-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi* (Haz. Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik), Elazığ 2004, s. 1.

²² Metinde İmare geçen bu yer Amare/Amâra olmalıdır. Bk. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul 2003 (2. Baskı), s. 8; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006, s. 25.

²³ Abdulgani Bulduk, *a. g. e.*, s. 1.

Urfa, Harran, Rakka, Samsat, Ceylanpınar, Musul, Nusaybin, Sincar, Dârâ, Cizre, Diyarbakır, Silvan ve Hasankeyf'tir²⁴.

Bölgenin coğrafi yapısına baktığımızda kuzey doğusunun nisbeten yüksek ve dağlık olduğu görülüyor. Karacadağ, Tur 'Abdin, Cebeliabdülaziz, Sincar ve Cebelimekhül, burada bulunan başlıca dağlardır²⁵. Bölgenin en büyük akarsuyu ise Carcub, Zırkan, Cağcağ ve Sincar Nehirlerinin oluşturduğu Habur Nehri'dir. Bunun yanı sıra Cilab, Belih, Ahmer ve Sarsar Vadileri bölgenin başlıca akarsuları arasındadır. Bu akarsular, kuzeydeki dağların eteklerinden Cezîre'nin güney batısındaki düz ve alçak ovalara, bol miktarda alüvyon taşımaktadırlar. Bu yüzden Cezîre'nin bu bölümü, Fırat ve Dicle Nehirleri arasında ve çok miktarda nehir yatağında yer aldığından, dünyanın en verimli topraklarına sahiptir²⁶. Özellikle Urfa, Samsad ve Siverek çok önemli bir ziraat bölgesiydi. Hatta bu özelliklerinden dolayı Cezîre'nin tahıl anbarı sayılmaktaydılar²⁷. Cezîre'nin Bağdat'a yakın olan güney bölgelerinin iklimi ise, kuzeye göre daha elverişsizdir. Zira kuzeyden güneye indikçe sıcaklık artmakta, yağmur seyrekleşmekte ve toprak verimsizleşmektedir. Bu nedenle Cezîre'nin kuzeyi, Bağdat için hayati bir öneme sahipti ve şehir, öteden beri tahıl ve hayvan ihtiyaçlarını bu bölgeden temin etmekteydi²⁸.

²⁴ Ramazan Şeşen, "Cezire", *DİA*, C. VII, İstanbul 1993, s. 509.

²⁵ "Tur 'Abdin Dağı'nın adını verdiği bölge, özellikle Hristiyanlık tarihinde önemli bir yer işgal eder. Sasani hükümdarı II. Hüsrev (590-628)'in Yukarı Mezopotamya'da Musul ve Tikrit havalisine yerleştirdiği monofizist Bizanslı harp esirleri, VIII. ve IX. yüzyıllarda inançlarını yayararak bu havalide ekseriyeti kazanmışlar ve Nasturileri de kendi mezheplerine kazandırmayı başarmışlardı. Bunun neticesi olarak da, Tûr 'Abdin bölgesi bunların merkezi haline gelmiş ve burada birçok manastırlar inşa olunmuştur." Bk. Nejat Göyünç, *Mardin Tarihi*, İstanbul 1969, s. 8-9; Cebeliabdülaziz, Deyrizor'un kuzey doğusunda olup Deyrizor'a 20 saat uzaklıktadır. Su ve havasının güzelliğiyle ünlüdür. Bk. Ali Tevfik, *Memâlik-i 'Osmaniye Coğrafyası*, Kasbar Matba'ası, İstanbul 1318, s. 312; Sincar Dağı, Musul'un güneybatısında ve Musul'a 24 saat uzaklıktadır. Sincar Dağı'nın eteklerinde oturan halkın büyük bir kesimi Yezidi'dir. Bk. Ali Tevfik, *a. g. e.*, s. 352.

²⁶ Şemseddin Samî, *Kamusu'l-A'lam*, C. III, Mihran Matba'ası, İstanbul 1308, s. 1803; Ramazan Şeşen, "Cezire", *DİA*, C. VII, İstanbul 1993, s. 509.

²⁷ "...Urfa ve Samsad ve Siverek tarafları zahîre yatağı mahaller ise de..." BOA., HAT., 378/20492 (27 Safer 1251/24 Haziran 1835).

²⁸ Şemseddin Samî, *a. g. e.*, s. 1803; Osmanlı Devleti güneyde meydana gelen savaşlar için de gerekli zahireyi Cezîre'nin kuzeyinden temin ediyordu. Örneğin 1775 tarihinde Zend Kerim Han'ın Basra'yı kuşatması üzerine, Osmanlı Devleti İran'a savaş açmış ve savaş için gerekli olan erzakın tamamının Birecik, Samsad, Mardin, Nusaybin, Rakka, Malatya ve Musul'dan karşılanmasını istemişti. Bk. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. II, Matba'a-i 'Osmaniye, İstanbul 1309 (2. Tab'), s. 61.

Cezîre bölgesi, ziraî öneminin yanı sıra eski çağdan itibaren doğu-batı arasında gelişen büyük ticaret yollarına da ev sahipliği yapmaktaydı. Özellikle Akdeniz yoluyla batıdan doğuya hareket eden tüccarlar, Mısır ya da Suriye üzerinden doğuya gitmekteydiler. Suriye'ye uğrayan tüccarlar, buradan Halep'e, Halep'ten de Tebriz ve Bağdat'a yönelmekteydiler²⁹. Keza İran ile Karadeniz ve İstanbul, Basra Körfeziyle Suriye ve Filistin arasında canlı bir ticaret akışı bulunmaktaydı³⁰. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nde İstanbul'dan (Üsküdar) başlayıp doğuda Diyarbakır ve Musul üzerinden Bağdat'a uzanan ticaret yolu, Cezîre'nin kuzey batısından güney doğusuna doğru uzanmaktaydı³¹. Bu yollar üzerinde bulunan her bir şehrin iktisadî açıdan ayrı bir önemi vardı. Özellikle Cezîre'deki şehirler arasında işleyen lokal ölçekli kervan yolları, bölgenin ticarî canlılığını bir o kadar artırmaktaydı. Sözgelimi Musul-Mardin-Diyarbakır-Trabzon veya Musul-Mardin-Urfa-Halep kervan yolu Cezîre'nin ekonomik faaliyetlerinde önemli bir işleve sahipti³².

Ayrıca Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde sivil ve askerî amaçlı yapılan nehir taşımacılığı da bölge ticaretinin canlı kalmasına yol açıyordu. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda daha çok güvenlik amacıyla Birecik'te küçük bir tersane kurmuş ve XVIII. yüzyılda bu tersaneyi biraz daha geliştirmişti³³. Tersaneden, Birecik ile Basra arasında gerek askerî, gerekse ticarî amaçlı mal sevkiyatı yapılıyordu. Askerî amaçlı yapılan mal sevkiyatı, özellikle İran ile yapılan savaşlarda ya da iç karışıklıklar dolayısıyla yapılmaktaydı. Bunun dışında barış zamanlarında, gerek Osmanlı gerekse Avrupalı tüccarlar tarafından Uzakdoğu'dan getirilen mallar, Basra körfezi ile Şattu'l-

²⁹ Bk. Albert Howe Lybyer, "Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları" (Çev. Necmi Ülker), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, III (İzmir 1987), s. 141-143.

³⁰ Robert Mantran, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi" (Çev. Zeki Arıkan), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, III (İzmir 1987), s. 167-168.

³¹ "Osmanlı devrinde yollar, İstanbul'dan Rumeli ve Anadolu yönlerine doğru üçlü bir yol sistemiyle dağılırdı. Bu üçlü sistemden kastedilen 'sağ kol, sol kol, orta kol' dur. Burada bahsettiğimiz yol ise orta kol olup Üsküdar'dan başlayıp, Gebze, İzmit, Sapanca, Geyve, Göynük, Bolu, Gerede, Tosya, Hacı Hamza, Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Musul ve Bağdat'a uzanırdı." Bk. Cengiz Orhonlu, "Bayram Paşa Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi*, X (1973), s. 200.

³² Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1975, s. 97; Ayrıca Bk. a. mlf., "16. Yüzyılda Diyarbakır (Amid) Şehri: Sosyal ve Ekonomik Durum", *Haçlı Seferlerinin 900 üncü Yıldönümünde Uluslar arası Selahaddin-i Eyyubi Sempozyumu (23-24 Kasım 1996)*, Basım Yeri Yok (Byy) 1997, s. 194-195.

³³ İsmail Hakkı uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1948, s. 404-405.

Arab ve Fırat Nehirleri üzerinden Birecik'e nakledilmekte, Birecik'ten de kervanlar vasıtasıyla Akdeniz limanlarına taşınmaktaydı. Ayrıca Bağdat ve çevresinin hububat ihtiyacı Rakka, Diyarbakır ve Musul taraflarından temin edildikten sonra nehir vasıtasıyla ilgili yerlere gönderiliyordu³⁴. Nitekim XVI. yüzyılda Birecik İskelesi'nden elde edilen yıllık 180 bin akçe gelir, bu ticarî akışkanlığın bir deliliydi³⁵.

Bu ticaret yollarından her çeşit doğu ve batı kumaşları, esirler ve yiyecek maddeleri taşınmaktaydı. Batılılar daha çok ellerindeki değerli madeni eşyalara karşılık doğunun baharatlarını tercih etmekteydiler³⁶. Cezîre'den geçen doğu-batı ticaret yolu, yeni ticaret yollarının keşfi ile eski canlılığını yitirmişse de hiçbir zaman önemini kaybetmemiştir³⁷.

Ancak bu ticarî akışkanlığın devam etmesi, her şeyden önce ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasına bağlıydı. Zira ticaret yolları, sürekli olarak göçebe aşiretlerin tehdidi altındaydı. Özellikle Timur'un doğu seferi sonrası Cezîre'de tarım hayatı çökünce, doğal olarak göçebe hayvancılığa dayalı yaşam ön plana çıkmıştı³⁸. Ancak göçebe aşiretlerden kaynaklanan asıl sorunlar, Osmanlı Devleti ile İran arasında meydana gelen savaşlar sırasında kendini göstermekteydi. Zira Osmanlı Devleti ile İran arasında doğuda meydana gelen savaşlar, merkezî otoriteyi zaafa uğrattığından, Safevilerle birlikte hareket eden aşiretlere, ticaret yolları üzerinde hakimiyet kurma imkanı sağlamaktaydı. Bu durumda Bağdat veya Halep'e gitmekte olan bir kervanı yağmalamak, Cezîre'deki Kürt, Türkmen ve Arap aşiretleri için daha kârlı geliyordu³⁹. Cezîre'nin kervan ulaşımını tehdit eden aşiretler, Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinde yapılan nehir taşımacılığının da aksamasına yol açıyorlardı. Özellikle Dicle ve Fırat

³⁴ Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (TD)*, C. XIII, Sayı: 17-18 (Mart 1962-Eylül 1963), İstanbul 1963, s. 78, 91.

³⁵ Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)", s. 80.

³⁶ Nejat Göyünç, "16. Yüzyılda Diyarbakır (Amid) Şehri: Sosyal ve Ekonomik Durum", s. 195; Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)", s. 86; Albert Howe Lybyer, *a. g. m.*, s. 146.

³⁷ Robert Mantran, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi", s. 167-168.

³⁸ Şemseddin Samî, *Kamusu'l-A'lam*, C. III, s. 1804-1805.

³⁹ Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul (1540-1834)*, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul 2008, s. 49-51.

Nehirlerine yakın bölgelerde yaşayan aşiretler, bölgelerinden geçen gemileri yağmalamakta ya da nehir ulaşımı için gerekli olan emniyeti sabote etmekteydiler. Bu hususta en fazla göze çarpan aşiretler, Hamdu'l-Abbas ve ona tabi olan Cahş ve Ukayrat Aşiretleriyle Cubûr Aşiretiydi⁴⁰.

Cezîre'nin kuzey bölgelerinde Millilî, Cubûr, Kîlî ve Dakûrî gibi Kürt, Arap ve Türkmen aşiretleri, güney bölgelerinde ise sadece Arap aşiretleri hüküm sürmekteydi. Cezîre'nin en eski Arap aşireti, Güney Arabistan'dan gelip Nefud Çölü'nün güneyindeki Şammar Dağları bölgesine yerleşen Tayy Aşireti idi. Ancak Tayy Aşireti'nin buradaki nüfuzu XVII. yüzyılın ikinci yarısında Necd Bölgesi'nden gelen Şammar Aşireti'nin saldırıları sonucu son bulmuş, nitekim bu saldırılar sonucu aşiret tedrici olarak Musul ile Habur arasındaki bölgeye çekilmişti. Şammar Aşireti'nin Suriye Çölü'ne hakim olmasından çok kısa bir süre sonra da bölgeye gelen Aneze Aşireti, Şammar Aşireti'ni yerinden ederek Fırat'ın öteki yakasına, yani Irak Çölü'ne atmayı başarmış ve Suriye Çölü'ne hakim olmuştur. Bundan böyle Irak Çölü'nde Şammar Aşireti, Suriye Çölü'nde de Aneze Aşireti etkili olmaya başlamıştır. Şammar Aşireti'nin hareket alanı Fırat ve Dicle arası olup, güneyde Bağdat'tan kuzeyde Nusaybin'e kadar uzanmaktaydı. Aneze Aşireti'nin ise doğuda Fırat Nehri, kuzeyde Halep ve güneyde Şammar tepelerine kadar uzanmaktaydı⁴¹.

2. 1. Bölgenin İdarî Yapısı

Cezîre, Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında yapılan ve Şah İsmail'in yenilgisiyle sonuçlanan Çaldıran Savaşı'ndan sonra tedrici bir biçimde Osmanlı idaresine geçmiştir. Şöyle ki, 1499/1500 yıllarında tarih sahnesine çıkan Şah İsmail, çeşitli aşiretlerden etrafına topladığı 7 bin kişilik bir kuvvetle, önce Azerbaycan ve Tebriz'i, ardından Musul, Mardin ve Diyarbakır'ı, son olarak da Bağdat'ı ele geçirip Akkoyunlu Devleti'ne son vermişti. Şah İsmail'in Anadolu'nun geleceğini tehlikeye sokacak eylemlere girişmesini hoş karşılamayan Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim ise, 23 Ağustos 1514 tarihinde Çaldıran Ovası'nda Şah İsmail'i ağır bir yenilgiye uğratmış ve Şah İsmail'in Anadolu'daki etkinliğini kırmıştı. Yavuz Sultan Selim, savaş

⁴⁰ Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal, *a. g. m.*, s. 88-89.

⁴¹ Şemseddin Samî, *Kamusu'l-A'lam*, C. III, s. 1804; H. H. Brâu, "Tayy" , *İA*, C. XII/I, İstanbul 1974, s. 69; Reckendorf, "Aneze" , *İA*, C. I, s. 433-434; A. Guillaume , "Şemmer" , *İA*, C. XI, İstanbul 1970, s. 407; Abdülkerim Özyayın, "Aneze" , *DİA*, C. III, İstanbul 1991, s. 196.

sonrası, *Heşt Bihîşt* müellifi ünlü tarihçi İdris'i Bidlisî ile birlikte bir heyeti Tebriz'e göndermiş, ardından da kendisi büyük bir törenle Tebriz'e girmiştir⁴².

Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiretlerle olan ilişkilerini belirleyen asıl gelişmeler ise bundan sonra, yani Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den Anadolu'ya dönüşünden sonra yaşanmıştır. Bu gelişmeler, dönemin ünlü tarihi *Tacü't Tevarih*'te özetle şöyle anlatılmaktadır:

“Yavuz Sultan Selim Tebriz'den Anadolu'ya dönüşünde, İdris'i Bidlisî'yi Urmiye tarafına göndermiş ve Urmiye'den Malatya ve Diyarbakır'a kadar olan bölgeyi Osmanlı Devleti'ne bağlamasını istemişti. Bunun üzerine İdris-i Bidlisî, Baradost beylerinden sayılan Urmiye ve Uşniye Hakimini, Soran Meliki Şah Ali Oğlu Emir Seyyid'i, İmadiye Meliki Emir Seyfeddin ile oğlu Emir Sultan Hüseyin'i, Hasankeyf Hakimi Melik Halil Eyyubi'yi, Bitlis Melik'i Emir Şerefeddin'i, Hizan Melik'i Emir Davud'u, Sason Hakimi Ali Bey'i, Namran Hakimi Abdal Bey'i, İzzettin Şir Bey Oğlu Emir Melik Bey'i, İzzettin Şir Bey Oğlu Melik Abbasi'yi, Palu Bey'i Cemşid Bey'i, Botan ve Siirt beylerini kısa süre içerisinde ikna etmiş ve Osmanlı Devleti'nin safına geçirmeyi başarmıştır. Çok geçmeden bu beylerle birlikte toplam yirmi beş Kürt beyi bir araya gelerek padişaha bağlılıklarını bildirmişler ve Şah İsmail aleyhinde faaliyete geçerek Urmiye, Uşniye ve Erbil sınırından Çemişgezek ve Arapgir ötesine kadar olan yerlerin Osmanlı hakimiyetine geçmesine yardımcı olmuşlardır”⁴³.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Osmanlı hakimiyetine girmesinde İdrisi Bitlisî'nin çok önemli bir rol aldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki İdrisi Bitlisî'nin bu etkinliği, bölgenin idarî yapılanmasına da tesir etmiş ve XIX. yüzyıla kadar hemen hemen hiç değişmeden devam eden aşiret - devlet ilişkileri bu sırada şekillenmiştir. Zira, Osmanlı Devleti bölgeyi ele geçirdikten sonra, Diyarbakır merkez olmak üzere bir vilayet oluşturmuştu. Metin Kunt'un 1527 yılına ait olan ve Topkapı Sarayı Arşivi 5246

⁴² M. C. Şehabeddin Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran seferi”, *TD*, C. XVII, Sayı: 22 (Mart 1967), İstanbul 1968, s. 49-74; Abdulgani Bulduk, *a. g. e.*, s. 98-99.

⁴³ Bu beylerden Emir Şerefeddin Bitlis ve çevresini, Halil Eyyubî Siirt ve çevresini, Sason Hakimi Ali Bey Herzen'i, Diyarbakır beylerinden Ahmed Bey Zerikî Atak (Lice) ve Meyyafarikin (Silvan)'i, Ahmed Bey'in adamlarından Kasım Bey Eğil Kalesi'ni, Cemşid Bey Palu Kalesi'ni, Botan Hakimi Cizre ve Musul'u, Soran Hakimi Seyyid Bey Erbil ve Kerkük topraklarını Safevilerin elinden almışlardır. Bk. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih* (Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu), C. IV, İstanbul 1979, s. 246-270; a. mlf., *Tacü't-Tevarih*, C. II, Tabhane-i 'Amire, 1289, s. 299-321; Ayrıca Bk. Şinasi Altundağ, “Selim I”, *İA*, C. X, İstanbul 1988, s. 427-428.

sayılı deftere göre neşrettiği idarî düzenlemede Diyarbakır Vilayeti; Amid ve Mardin, Harput, Arabkir, Ruha, Kiğı, Ergani, Musul, Anâ ve Hît, Bîre, Aşair-i Ulus livaları ile yine Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı olduğu anlaşılan ve yukarıda saydığımız Kürt beylerine verilen eyaletlerden oluşmaktaydı. Bu eyaletler, Kürdistan Vilayeti adı altında Cezire, Bitlis, Hısnkeyf, Siverek, Mîr Zahid Veled-i İzzeddin Şir, Çemişkezek, İmadiye, Hayzan, Sason, Palu, Çapakçur, Eğil, Sincar, Atak, Çermik, Hayzo ve Zerrîk'ten oluşmaktaydı⁴⁴. Buna göre Diyarbakır Vilayeti, Aşair-i Ulus livasıyla birçok yerleşik ve göçebe aşiretle birlikte Kürt beylerinin idarelerindeki emirlikleri de kapsamaktaydı.

Bölgenin güney vilayetlerinin fethi ise 1533 yılında Sadrazam İbrahim Paşa'nın İrakeyn seferiyle başlamış ve 1534 yılında Kanunî'nin bizzat Bağdat'a girmesiyle tamamlanmıştır. Bu sefer sonucunda Cezîre'nin en güneyi olan Bağdat dahil Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem denilen bölge Osmanlı hakimiyetine girmiştir⁴⁵. Cezîre tamamen Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra, kuzeyinde Diyarbakır Vilâyeti, orta kısmında Musul'un da dahil olduğu Luristan Vilâyeti, güneyinde ise Bağdat ve Basra Eyaletleri oluşturularak dört vilayete bölünmüştü⁴⁶.

3. AŞİRET - DEVLET İLİŞKİLERİ

Osmanlı toplumunda aşiretler sosyal hayatın önemli birer unsuruydular. Zira iktisadî bir teşekkül olarak ortaya çıkan aşiretler, hayvancılıkla uğraştıklarından devlet ve topluma bu hususta önemli bir hizmet sunmaktaydılar. Örneğin temel iktisadî özelliği koyun yetiştiriciliği olan aşiretler, imparatorluğun et ihtiyacını karşılamakta, at ve deve yetiştiriciliğiyle uğraşan aşiretler ise, askerî veya sivil taşımacılık hizmetini

⁴⁴ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 130-131; Bu hususta ayrıca bk. Nejat Göyünç, "Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdarî Taksimatı", *TD*, Sayı: 23 (Mart 1969), İstanbul 1969, s. 26-30.

⁴⁵ M. Tayyib Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", *Bellekten*, C. XXI, Sayı: 83-84 (Temmuz 1957), s. 449; Ömer Faruk Yılmaz, "Kânûnî Sultan Süleyman Hanı'nın İrakeyn ile IV. Murad'ın Bağdat Seferleri", *Irak Dosyası I* (Haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Hayrullah Cengiz-Yahya Başkan), İstanbul 2003, s. 204-206.

⁴⁶ Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı" (Çev. Mustafa Öztürk), *Bellekten*, C. LIV, Sayı: 211 (Aralık 1990), s. 1238; Bölgenin idarî taksimatı hakkında ayrıca Bk. Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", *Bellekten*, C. XV, Sayı: 60 (Ankara 1951), s. 621-627; Şemseddin Samî, *Kamusu'l-A'lam*, C. III, İstanbul 1308, s. 1804.

yerine getirmektedirler⁴⁷. Aşiretler bu aslî görevlerinin yanısıra, talî sayılacak başka hizmetleri de yerine getirmektedirler. Bunların başında askerî hizmetler gelmektedir. Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. yüzyıl başlarında, Osmanlı Devleti'nin İran ve Rusya ile olan savaşlarında aşiret kuvvetlerine sıkça başvurduğu görülüyor⁴⁸. Ancak merkezî idarenin zayıf olduğu dönemlerde aşiretlerden asker almanın o kadar da kolay olmadığı bilinmelidir⁴⁹. Bunların yanı sıra göçebe aşiretlerden, çeşitli maden işlerinde, celâlîlik gibi eşkiyalık olaylarının bastırılmasında, derbent ve geçitlerin muhafızlığında, ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasında da yararlanılmıştır⁵⁰.

Osmanlı Devletinde merkezî hükümetin aşiretlere karşı izlediği siyasetin temelinde, aşiretleri bir vergi dairesi içine almak ve onları teb'a kılmak süreçleri etkili olmuştur⁵¹. Bu yüzden merkezî hükümet, aşiretleri başı boş bir hayat tarzından kurtarmak ve kendi sistemi ile uyumlu bir biçimde varedebilmek için, her bir aşirete yaylak ve kışlak vermek suretiyle imparatorluk içerisindeki sınırlarını belirlemiş ve onları idarî ve malî bir ünite içerisine almıştır. Zira merkezî hükümet açısından aşiretler önemli bir gelir kaynağıydı⁵² ve devlet her bir aşiretten iktisadî faaliyetine göre âğnâm

⁴⁷ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri iskan Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul 1963, s. 19-20; Mesela 1560 tarihinde İstanbul'da et sıkıntısı olduğunda, Diyarbakır Beylerbeyinden Türkmen koyunlarının İstanbul'a yollanması istenmişti. Bk. Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)", s. 90; a. mlf., "16. Yüzyılda Diyarbakır (Amid) Şehri: Sosyal ve Ekonomik Durum", s. 194.

⁴⁸ Örneğin merkezî hükümet, 1775/1776 yıllarında İran'a karşı yapılan savaş hazırlıkları için İzolî, Rişvan ve Millilî Aşiretlerinden bir miktar asker ile sefere katılmalarını istemişti. Bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. II, 2. Tab', Matba'a-i 'Osmaniye, 1309, s. 60; Aynı şekilde merkezî hükümet, 1809/1810 yıllarında Millilî, Rişvan ve el-Mevâlî Aşiretlerini sefere çağırmişti. Bk. Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi* (Haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, s. 589.

⁴⁹ Örneğin 1828-1829 Osmanlı Rus savaşı sırasında, merkezî hükümetin bütün çabalarına karşı Millilî Aşireti sefere katılmamıştı. "...Millilû ve 'aşâyir-i sâ'irenin müte'ahhid oldukları 'asâkirin ihrâc ve irsâlleri husûsi tehdîden ve tahzîren 'aşâyir-i mezkûre serkerdelerine tahrîr ve ikdâm olunmuş ise de envâ'ı i'tizârân beyânıyla 'asâkir-i mezkûrenin ihrâcında mümâna'at sûretlerine zâhib olduklarından..." BOA., HAT. 443/22229-A (29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828); BOA., HAT. 443/22229 (29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828).

⁵⁰ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri iskan Teşebbüsü (1691-1696)*, s. 25-26; Mustafa Akdağ, "Celâlî isyanlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606)", *TAD*, C. II, Sayı: 2-3 (Ankara 1964), s. 14-15.

⁵¹ Rudi Paul Linder, *a. g. e.*, s. 97.

⁵² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, (Çev. Halil Berktaş), C. I, İstanbul 2000, s. 75; İlhan Şahin, "Göçebeler", *Osmanlı*, C. IV, s. 134; Faruk Sümer, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. II (Ekim 1949-Temmuz 1950), No: 1-4, s. 517.

resmi, ağıl resmi, kışlak resmi, âdet-i çobanbeyi, otlak resmi, çift resmi, dönüm resmi, gerdek resmi, yâve akçesi, bâd-ı havâ, boyunduruk resmi, dühan resmi gibi dönem dönem değişen vergiler almaktaydı⁵³. Bu vergilerin önemli bir kısmı ise aynî olarak alınan koyundan ibaretti⁵⁴.

Aşiret yaşamının bütün özellikleriyle hissedildiği Cezîre'nin kuzeyinde bulunan toplulukların, geleneksel yaylak kışlakları, Mardin'in güneyinden yani Kuzey Irak bozkırlarından başlayıp, Bingöl yaylalarına kadar uzanmaktaydı⁵⁵. Ulus taifesinden sayılan bu göçebeler, güneyden gelip yaylaya giderken, önce Mardin'e, ardından Hiti (Hini) Nahiyesi ve Çapakçur'a (Bingöl) uğrayıp, buradan Bingöl Yaylası'na varmaktaydılar. Bazı ulus taifeleri ise, Mardin'e uğramayıp Berriyecik'ten Karacadağ'a gitmekteydiler. Çapakçur yolunu tercih etmeyen göçebeler, Mardin, Ergani ve Palu üzerinden Bingöl yaylasına gitmekteydiler⁵⁶. Bunun yanı sıra Mardin, Batman, Silvan ve Bitlis üzerinden Doğu Anadolu'ya açılan kervan yolu da, Muş ve Nemrut yaylalarına giden göçebe aşiretler tarafından kullanılmaktaydı⁵⁷. Bu arada Bingöl yaylalarına giden aşiretlerden, geçtikleri yerlerden selamlık, resmi güde ve her haneden bir baş peynir, yapağı ve her obadan bir kuzu şeklinde bir dizi kanunsuz vergi

⁵³ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *AÜDTCFD*, C. V (1947), s. 483-511; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri iskan Teşebbüsü (1691-1696)*, s. 23-24; Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 49; Faruk Sümer, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", s. 517-518; Tufan Gündüz, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Raiyyete Dair", *Akademik Araştırmalar*, Sayı: 3 (1996), s. 84-85.

⁵⁴ "Örneğin Hısn-ı Keyfâ'da Şakâki yürüklerinden, her sene berriyeden (çölden) geldiklerinde 300 re's (baş) koyun alınırdı. Bu miktar 1526 yılında 500 baş koyuna çıkarılmıştı. Yine Hısn-ı Keyfâ'da aynı tarihlerde iki ayrı yürük topluluğundan, 400 baş koyun alınması kararlaştırılmıştı. Şehâbî adlı bir yürük tâifesinden ise, önceleri yaylaya giderken 60 baş koyun ile 10 sikke-i sultânî, yaylaktan dönüp yerlerine giderken 70 baş koyun ve yine 10 sikke-i sultânî alınmaktaydı. Fakat bu miktar, 1526 senesinde 140 baş koyun ve 40 sikke-i sultânîye çıkarılmıştı. Aşiretlerin kışladıkları yerlerde, 300 koyunluk sürülerinden resm-i kışlak olarak bir besili koyun alınırdı." Bk. Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)", s. 86, 94.

⁵⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. I, s. 74.

⁵⁶ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, C. I, İstanbul 1943, s. 141-142.

⁵⁷ İsmail Beşikçi, *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar: Göçebe Alikan Aşireti*, Ankara 1969, s. 48, 57.

alınmaktaydı. Ancak bu kanunsuz vergilerin, 1540 tarihli Boz-Ulus Kanunnâmesi ile ilga edildiği anlaşılıyor⁵⁸.

XVI. yüzyılın başında Osmanlı yönetiminin, Doğu Anadolu'daki aşiretlerin bir kısmını Diyarbakır Vilayeti içerisinde oluşturduğu Aşiret ve Ulus Livası içerisinde örgütlediğini görüyoruz. Bu liva içerisinde bulunan aşiretler de kendi içerisinde Boz-Ulus adı altında Boz-Ulus ve Şam Türkmenleri, Kara-Ulus ve İzzeddin Ekrâdı ve Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı dağınık topluluklar olarak beş grupta toplanmıştır⁵⁹. Bu topluluklardan her biri daha çok malî şartlar göz önüne alınarak has, zeamet, timar ve vâkıf reayası şeklinde bir sancağın vergi dairesi içine alınmıştı. Bu hususta Cengiz Orhonlu'nun aşiretler ile ilgili özgün eserinde bir çok örnek bulunmaktadır. Örneğin Çobaniyye-i Kara-ulus, Diyarbakır Voyvodalıği'na bağlı ve Kürt aşiretlerinin bağlı olduğu bir vergi dairesiydi. Yine Orhonlu'ya göre bu vergi dairesi mukataaya verildiği zaman, buraya bağlı olan aşiretlerle birlikte, hükümet tarafından gönderilen yöneticilere malikane olarak verilirdi⁶⁰. Tabi bununla da merkezî hükümet, bir yandan aşiretleri kontrol altına alıp denetlemekte, diğer yandan da aşiretlerin devlete olan bağlılığını artırmaktaydı.

Bunun yanı sıra merkezî hükümet özellikle Doğu Anadolu'nun fethi sırasında yararlılıkları görülen Kürt emirlerine İdrisi Bitlisî vasıtasıyla muhtariyet vermiş⁶¹ ve bunları yurtluk ocaklık ve hükümet sancakları adı ile aynı aile içerisinde el değiştirecek şekilde yapılandırmıştı. Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi'nde aşiret anlamında kullanılan bu hükümetlerin⁶², timara tabi tutulmadığı ve yöneticilerine mülkiyet olarak verildiği, ayrıca yöneticilerinin devlete herhangi bir vergi verme zorunluluğunun olmadığı görülüyor. Keza yöneticiler, gerekli görülmedikçe merkezî hükümet tarafından görevden alınmamaktaydı. Sadece kendilerinden sefer zamanlarında, buldukları

⁵⁸ Ömer Lütfi Barkan, *a. g. e.*, s. 141.

⁵⁹ Ömer Lütfi Barkan, *a. g. e.*, s. 143-144; Halil İncalık, *a. g. e.*, s. 73-74.

⁶⁰ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri iskan Teşebbüsü (1691-1696)*, s. 17-18.

⁶¹ M. C. Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran seferi" *TD*, C. XVII, Sayı: 22 (Mart 1967), İstanbul 1968, s. 75.

⁶² "...ve zikrolunan hükümetler de oymak itibar olunmuştur ki aşiret demek olur..." ifadesinden hükümetlerin aşiret olduğu anlaşılıyor. Bk. Midhat Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, İstanbul 1992, s. 19.

eyaletlerde, tabi oldukları beylerbeyleri ile sefere katılmaları istenmişti⁶³. Yurtluk-ocaklık sancaklar da hükümet sancakları gibi olup, burada da yöneticilik, yönetici ailenin nesli devam ettiği sürece aile içinden birine miras yoluyla geçmekteydi⁶⁴. Bununla beraber yurtluk-ocaklık sancaklarda, sancağın yıllık gelirinin bir kısmının devlet hazinesine aktarıldığı timar ve zeamet bulunmaktaydı. Bu yüzden köy ve mezralar tahrîre tabi tutulmuştu. Burada sancakbeyinin devlete karşı yükümlülükleri, diğer sancakbeylerinkinden farklı değildi. Zira sancakbeyleri sancağındaki timar ve zeamet sahipleriyle birlikte bağlı buldukları beylerbeyleri ile askerî sefere katılmak zorundaydılar⁶⁵. Ancak devletin ve toplumun güvenliğinin söz konusu olduğu durumlarda yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklar ile ilgili ayrıcalıkların askıya alındığı ve devletin güvenliğinin öncelikle esas alındığı unutulmamalıdır⁶⁶.

Merkezî hükümet, Doğu Anadolu'nun fethi sırasında hizmet ve itaatleri karşılığında, bazı göçebe aşiretlere de Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklara benzer statüde, Mîr-i aşiretlik statüsü vermişti. Burada da aşiret reisi, sancak yöneticileri gibi kendisine verilen timar ve aşiretin yöneticisiydi. Başlıca görevi savaş zamanlarında bağlı olduğu sancak beyleriyle savaşa gitmek, timar ve aşiretinde cürüm resimleri dahil bütün vergileri toplamak ve suçluları cezalandırmaktı. Mîr-i aşiretliklerde de, aşiret reisi

⁶³ "...ve bunlardan mâ'adâ dokuz hükümet vardır ki hîn-i fetihde hîzmet ve itâ'atleri mukâbelesinde ashâbına tefvîz ve temlik olunmuştur. Mülkiyet tarîki üzere tasarruf ederler. Hatta memleketleri mefrûz'ül-kalem ve maktu'ül kademdir. Ebvâb-ı mahsûlâtı dâhil-i Defter-i hâkanî olmamıştır. İçlerinde ümerha-i Osmaniye'den ve kul tâyifesinden hiçbir kimse yoktur. Cümle kendülere mahsusdur. Ve bunlar ahidnâmeleri mucibince min ba'd azil (ve) nasbı kabul etmezler. Amma cümlesi mutî'-i (emr) ü fermân-ı Hazret-i Sultan'dır. Sâ'ir ümerâ-i Osmaniye gibi kangı eyalete tâbî'ler ise beylerbeyleri ile maan sefer eşerler kavim (ve) kabile ve başka asker sahibleridir. Hükümet-i Cizre (El-Cezire), Hükümet-i Eğil (Eğîn), Hükümet-i Genc, Hükümet-i Palu, Hükümet-i Darru (Harru), Hükümet-i Ekrâd, Hükümet-i Mihrivânâ, Hükümet-i Uşti, Hükümet-i İmadiye." Bk. Midhat Sertoğlu, *a. g. e.*, s. 19-20; Ayrıca Bk. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 4. Kitap, Kanunî Devri Kanunnâmeleri, I. Kısım Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, İstanbul 1992, s. 463.

⁶⁴ "...ve bunlardan birisi fevt olsa yâhud edâ-i hizmet eylemese, yurdu ve ocağı olmağla, sancağı ve ocağı, evlâdına ve akrabasına verilir; hâricden kimesneye verilü-gelmemiştir..." Bk. Ahmet Akgündüz, *a. g. e.*, s. 477.

⁶⁵ "...ammâ elviye-i sâ'ire gibi kurâ ve mezârî'inin mahsulâtı tahrîr olunmuştur. İçlerinde ze'âmet ve tîmâr vardır. Sefer-i hümâyûn vâki' oldukça, zu'amâ ve erbâb-ı tîmârı alay-beğleri ile kendüleri ma'an sâ'ir sancak- beğleri gibi kangı eyâlete tâbî'ler ise, beğlerbeğleriyle ma'an konub ve göçüb, sefer hizmetin edâ ede-gelmişlerdir." Bk. Ahmet Akgündüz, *a. g. e.*, s. 477; Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İstanbul 2006 (4. baskı), s. 240-242; Nejat Göyünç, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 271-272.

⁶⁶ Bk. Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 10 (Ankara 1999), s. 126-132.

öldüğü zaman, timar ve mîr-i aşiretlik oğluna veya akrabasına verilirdi⁶⁷. Ayn-i Ali Efendi Kanunnamesi'nden bunların Van, Diyarbakır ve Şehrizor Eyaletlerinde olduğu ve sayılarının da dört yüzü bulunduğ u belirtilmektedir⁶⁸.

Aşiretin başında bulunan aşiret reisleri ise, değişik unvanlarla anılmaktaydı. Örneğin ele aldığımız dönemde, Millilî Aşireti yöneticilerine boybeyi ve iskanbaşı, Arap Şammar Aşireti yöneticilerine şeyh, el-Mevalî Aşireti yöneticilerine de Çöl Beyi denmekteydi⁶⁹.

⁶⁷ “Ve bir bahş ı, itâat ve hizmetleri mukâbelesinde ba’z ı ‘aşiret beğlerine ta’yîn olunmuşdur ki, kavm ü kabîle sâhibleridir ve sâir ümerâ gibi tîmâr ve aşiretlerine vâli ve hâkimlerdir. Tîmâr u ‘aşiretlerinin rûsûm-ı raiyyetleri ve cürm-i habâset (ve) te’dîbe müte’allik olan siyâsetleri min külli’l-vücûh bunlara mahsûsdur ve lâkin bunlar tabl u ‘alem sâhibleri değıldür, belki zü’ema makâmındadır. Kangı sancağı tâbi’ler ise sancağı beğleriyle ma’an sefer eşerler. Ammâ ze’âmet ve tîmârları, yurdlık ve ocaklık hükminde dir. Birisi fevt olsa yahud edâ’-i hizmet etmese tîmârlarıyla mîr-i aşiretlik oğluna ve akrabâsına virilür. Mâdâm ki evlâd ü akrabâsı münkariz olmaya âhara virilmek kânûn değıldür”. Bk. İlhan Şahin, “Tîmâr sistemi hakkında bir risâle”, *TD İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı*, Sayı: 32 (1979), s. 923-924 ; Ayrıca Bk. Bayram Kodaman, “Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdari Durumu”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1 (Samsun 1986), s. 18; Mehmet Ali Ünal, “XVI. Yüzy ılda Güneydoğu Anadolu’da Timar Tevcihleri: Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları”, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri (26-28 Mayıs 2006)*, İstanbul 2006, s. 284-285.

⁶⁸ “Van ve Diyârbekir ve Şehrizor eyaletlerinde ba’z ı mîr-i ‘aşiretler vardır. Lakin sancakbeyi hükminde olmayub zu’amâ makâmında dört yüzü mütecâvizdir. Tabl ve ‘alem sâhibi değıldir. Sancağı beyleriyle sefere eşerler. Fevt oldukda mutasarıf oldığı tîmâr ile mîr-i ‘aşiretliği oğluna ve oğlu yoğıse akrabâsına virilür. Munkâriz oldukda sâ’ir ze’âmet gibi hârice dahî virilür. Bk. Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i ‘Osman Der Hûlâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s. 35.

⁶⁹ BOA., HAT., 213/11610 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791); BOA., HAT., 1414/57707 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 17).

BİRİNCİ BÖLÜM

XVIII. YÜZYILIN SONLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN SİYASÎ DURUMU VE MİLLİLÎ AŞİRETİ

1. XVIII. YÜZYIL SONLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN SİYASÎ DURUMU

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Kanunî devrinden itibaren çeşitli nedenlerle meydana gelen ekonomik bozulma ve buna bağlı olarak meydana gelen gelişmeler yüzünden, devletin kurulu düzeninde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Örneğin bu dönemde köylünün ağır bir vergi ile karşı karşıya bırakılması, bir yandan köylünün çiftini çubuğunu terk etmesine, diğer yandan doğal olarak sipahinin zarar etmesine yol açmıştı. Daha sonra da başı boş kalan bu köylü kitleleri, iktisadî zarara uğrayan veya uzun süren savaşlardan bunalan bir sipahi askerinin ya da kapıkulu dediğimiz bir devlet görevlisinin emrine girerek, Anadolu'da uzun yıllar sürecek ve 'celâlî' denilen eşkiyalık olaylarına yol açmışlardır⁷⁰.

XVI. asırda patlak veren ve Millilî Aşireti'nin de karıştığı celâlî hareketleri, daha çok Cezîre'nin kuzeyi yani bugünkü Güneydoğu Anadolu dediğimiz bölgede meydana gelmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti'nin, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren aşiret yaşamının bütün düzenleriyle var olduğu Güney Doğu Anadolu'da, gerek Millilî

⁷⁰ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, İstanbul 1995, s. 134-144; a. mlf., ''Timar Rejiminin Bozuluşu'', *AÜDTCFD*, C. III, Sayı: 4 (Mayıs-Haziran 1945), s. 422; a. mlf., ''Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi'', *TAD*, C. IV, Sayı: 6-7 (1966), s. 201, 203-204; a. mlf., ''Celali İsyanlarının Başlaması'', *AÜDTCFD*, C. IV (1946), s. 29-30.

Aşireti gerekse diğer aşiretlerden kaynaklanan sorunlarla yüz yüze geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz⁷¹.

Kuşkusuz bu olaylar devletin askerî ve vergi sistemini önemli ölçüde etkilediğinden, devletin bu alanda bazı değişiklikler yapması da kaçınılmazdı. Şöyle ki 1559 yılına kadar İstanbul ve çevresinde bulunan Kapıkulları, gerek sipahiden doğan boşluğu doldurmak, gerekse Timar sahiplerinin isyanlarına karşı koymak için Anadolu'ya gönderilmeye başlandı. Keza köylünün sipahiye verdiği vergiler de devlet tarafından mültezim⁷² dediğimiz kişilere satılmaya başlandı⁷³.

Bu olayların en önemli sonucu ise, XVII. yüzyılın sonunda Anadolu'da görülen âyânlık müessesesinin kurumsallaşmasına yol açmasıydı. 1682 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında başlayan, ardından Lehistan, Venedik ve Rusya'nın da katılmasıyla, 16 sene süren ve 1699 Karlofça Antlaşması'yla son bulan savaşın, hazineyi zor durumda bırakması devleti önlem almaya zorlamıştı. Bu yüzden merkezî hükümet, 1702 yılında devletin vergi kaynaklarını "mâlikâne" olarak babadan oğula geçecek şekilde memleket ileri gelenlerine satmış, ayrıca 1726 yılında her sancak ya da vilayetin en güçlü kişisinin oraya vali yapılması uygulamasını getirerek bu kişilerin buldukları bölgelerde birer derebeyi olmalarının yolunu açmıştı⁷⁴.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında başlayan gerileyişi, içerde âyânlık sisteminin kurumsallaşmasına yol açarken merkezden uzak olan eyaletlerde de zaman zaman merkezi dinlemeyen ve başına buyruk hareket eden eyaletlerin ortaya çıkmasına

⁷¹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, s. 464-468; a. mlf., "Celâli İsyancılarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606)", *TAD*, C. V (1947), s. 14-16; a. mlf., *Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması*, Ankara 1963, s. 5, 30; Hrand D. Andreasyan, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyancıları", *TD*, C. XIII, Sayı: 17-18 (Mart 1962-Eylül 1963), s. 27.

⁷² "Mültezim, devletin genellikle belirli bir mekanla sınırlı kanunî veya şer'î vergi gelirlerini rekabete açık, çoğunlukla açık artırma ile tespit edilen ve bir bölümünü peşin ödemek şartıyla belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre için kârı zararı kendine ait olmak üzere kefaletle alan kişidir." Bk. Mehmet Genç, "İltizam", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 154-155.

⁷³ Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluşu", s. 423, 427.

⁷⁴ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni ve Devri (1730-1839)", *TAD*, C. VIII-XII, Sayı: 14-23 (1970-1974), Ankara 1975, s. 51; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Âyân", *İA*, C. II, İstanbul 1961, s. 41; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu" *Belleten*, C. XLII, Sayı: 168 (Ekim 1978), Ankara 1978, s. 668; Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", *Osmanlı*, C. VI, Ankara 1999, s. 176; a. mlf., "Âyan", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 196; İsmet Parmaksızoğlu, "Karlofça", *İA*, C. VI, İstanbul 1967, s. 346.

yol açmıştır. Örneğin Bağdat'ta Kölemenler (1704-1831), Musul'da Celilîler (1726-1834), Süleymaniye'de Babanzadeler (1784-1850), Şam ve Suriye'de Azmzâdeler (1725-1800), Trablusgarp'ta Karamanlılar (1711-1835) bu tür yönetimlerin belli başlılarıydı⁷⁵. Öyle ki, XVIII. yüzyılın başından itibaren merkezden uzak eyaletlere gönderilen bir vali, genellikle ya misafir muamelesi görürdü⁷⁶ ya da hiç şehre sokulmadan İstanbul'a iade edilirdi⁷⁷. Böylece Osmanlı tarihinde celâlîlikle başlayıp âyânlık ve merkezi dinlemeyen yönetimlerle devam eden ancak II. Mahmut devrinde büyük ölçüde son bulan yeni bir idarî düzen oluşmuştu.

Bununla beraber merkezî hükümetin bunlara karşı daha esnek bir siyaset izlediğini görüyoruz. Bunun nedenini ise, âyânların merkezde padişahın otoritesini sarsan kapıkulu-ulema ikilisine karşı bir denge unsuru olarak kullanılmalarına ve Anadolu'daki asker ihtiyacını karşılamalarına bağlayabiliriz⁷⁸. Merkezden uzak olan vilayetlerde ise bölge asayışı ve sınırların güvenliği bu aileler vasıtasıyla sağlanıyordu. Bu yüzden merkezî hükümet, bu ailelerden aldığı vergi karşılığında bunların otoritelerini bir ölçüde kabul etmişti. Kaldı ki bu aileler de çeşitli nedenlerden dolayı, merkezî hükümete ihtiyaç duymaktaydılar. Örneğin Bağdat Kölemen Valileri, gerek İran'ın, gerekse Bağdat çevresinde bulunan bedevî Arap ve Kürt aşiretlerinin saldırıları yüzünden bu ihtiyacı sık sık hissetmekteydi⁷⁹. Bu durum XVIII. yüzyılda merkezî hükümet ile eyalet yönetimleri arasında tarihsel zorunluluktan kaynaklanan bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın ilk yarısında Millîli Aşireti ile olan ilişkisini, Bağdat Kölemen Valileri üzerinden yapmıştır. Bu yüzden

⁷⁵ Atilla Çetin, "Osmanlı Taşra Yönetiminde Valilik Yapan Bazı Önemli Aileler", *Osmanlı*, C. VI, Ankara 1999, s. 148-150; Sinan Maruf, "Osmanlı Döneminde Kuzey Irak Kürtlerinin Sosyal ve Siyasi Konumları", s. 51; Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi", *Osmanlı*, C. VI, s. 176.

⁷⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2003 (16. Baskı), s. 70.

⁷⁷ Örneğin "1711 yılında Cezayir Dayısı olan Sökeli Ali Çavuş, Cezayir'e beylerbeyi olarak gönderilen Şarkan İbrahim Paşa'yı karaya çıkarmayarak İstanbul'a iade etmişti". Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/II, Ankara 1983 (2. Baskı), s. 250.

⁷⁸ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni ve Devri (1730-1839)", s. 61.

⁷⁹ Andre Raymond, "Arap Eyaletleri (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*. (Yayın Yönetmeni Robert Mantran), (Çev. Server Tanilli), İstanbul 1991, s. 481, 508; Bağdat çevresinde bulunan bedevî Arap ve Kürt aşiretleri hakkında geniş bilgi için bk. Davut Hut, *Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 299-341.

konumuzu doğrudan ilgilendiren Kölemen idaresi ile ilgili bazı gelişmelerin burada özetlenmesi yerinde olacaktır;

Kölemen idaresinin Bağdat'a yerleşmesi, 1704 yılında Eyüplü Hasan Paşa'nın Bağdat'a tayin edilmesiyle başlamıştır. Hasan Paşa 1724 yılına kadar süren valiliği sırasında, Bağdat, Musul, Şamiye, Semavat, Rumahiyye, Basra ve Sincar taraflarında şekavette bulunan aşiretleri kontrol altına alarak asayişini sağlamanın yanı sıra, İstanbul'da uygulanan idarî, sivil ve askerî yapıyı Bağdat'ta uygulamaya başladı. Hasan Paşa Enderun kökenli olduğu için, Bağdat'ta Osmanlı sarayına benzer bir yapı kurarak, burada, satın aldığı köleleri eğiterek kendi emrinde görevlendirdi⁸⁰.

Hasan Paşa'nın temelini attığı bu sistem, oğlu Ahmet Paşa tarafından da devam ettirildi. Babasının siyasetini devam ettiren Ahmet Paşa, bir yandan Kölemen Ocağı'nın iyice yerleşmesi için çalışırken, diğer yandan İran'a karşı ve Bağdat'a saldıran aşiretlerle başarıyla mücadele etti⁸¹.

Ahmet Paşa'nın 1747 yılında ölümünden sonra Bağdat Valiliğine Hacı Ahmet Paşa, ardından Kesriyeli Ahmet Paşa, daha sonra da Mehmet Paşa getirilmişse de bunların başarısızlıkları yüzünden Merkezî hükümet Kölemenlerden Ebu Leyle Süleyman Paşa'yı (1749-1762) vali olarak atamıştır. Bu tarihten sonra meydana gelen olaylar, merkezî hükümetin Bağdat'a vali tayin etme inisiyatifinin ortadan kalkmasına yol açmış ve Bağdat Valiliği Kölemenler arasında el değiştiren bir makam haline gelmiştir⁸².

Süleyman Paşa'nın vefatından sonra 1762'de kethüdâsı Ali Kethüdâ, 1764'te de yine kethüdâlardan Ömer Kethüdâ Bağdat Valisi oldu. 1772'de Bağdat'ta meydana gelen veba salgını siyasî ve sosyal açıdan büyük karşılıkların ortaya çıkmasına yol açtı. Bu durumdan istifade eden İran Şahı Zend Kerim Han Basra'yı ele geçirdi (1776). Zend Kerim Han'ın ölümü üzerine Basra Mütesellimi bulunan Süleyman Ağa merkezî

⁸⁰ Yusuf Halaçoğlu, "Bağdat; Osmanlı Dönemi", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s.434; Erdinç Gülcü, "Bağdat Kölemenler Hükümeti (1749-1831)", *Irak Dosyası I*, İstanbul 2003, s. 214-216; Robert Mantran, "Irak; Osmanlı Dönemi, XVI-XVIII. yüzyıl", *DİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 92.

⁸¹ Yusuf Halaçoğlu, *a. g. m.*, s. 434; Robert Mantran, *a. g. m.*, s. 92.

⁸² Erdinç Gülcü, *a. g. m.*, s. 217-219.

hükümete başvurarak Basra Valiliğini isteyince İstanbul'da bulunan merkezî idare kendisine Basra ile birlikte Bağdat ve Şehrızor Eyaletlerini bağladı⁸³.

“Büyük” lakabıyla tanınan Süleyman Paşa, kısa süre içerisinde Bağdat merkezinde huzur ve güvenliği sağladı. Ancak Süleyman Paşa'nın Bağdat merkezinde gösterdiği başarı, Hicaz'da başlayan Vehhabîlik hareketiyle büyük bir sekteye uğradı. Zira Vehhabîlik hareketi zamanında müdahale edilmediği için, Hicaz Yarımadası'ndan sonra Bağdat Eyaleti'nde de etkili olmaya başlamış, netice de Süleyman Paşa'nın Vehhabîler üzerine yaptığı sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Süleyman Paşa'nın 1802 yılında ölmesi üzerine ise, yerine Ebu Gaddare Ali Paşa geçti⁸⁴. Ali Paşa, Şam Valisi Azmzâde Abdullah Paşa ile birlikte Vehhabîler üzerine gönderilemişse de her iki valinin isteksizliği yüzünden bu sefer gerçekleştirilememiştir⁸⁵.

Ali Paşa'nın 1807 yılında öldürülmesi üzerine merkezî hükümet, Kölemen idaresine son vermek istemişse de Fransız elçisinin araya girmesiyle başarılı olamamış ve Bağdat Valiliği'ne Küçük Süleyman Paşa tayin edilmiştir. Ali Paşa'dan sonra sırasıyla Abdullah Paşa (1810), Sait Paşa (1813) ve Davut Paşa Kölemen idaresine getirilmişlerdir⁸⁶.

Kölemen idaresinin Davut Paşa ile yeniden güçlenmesi, II. Mahmut'un siyasetine uymadığından, Davut Paşa'nın hakimiyeti Halep Valisi Ali Paşa'nın düzenlediği askerî bir hareket ile sona erdirilmiş ve Bağdat merkeze bağlanarak Kölemen Ocağı son bulmuştur⁸⁷.

⁸³ Yusuf Halaçoğlu, *a. g. m.*, s. 435.

⁸⁴ Erdinç Gülcü, *a. g. m.*, s. 222.

⁸⁵ Yusuf Halaçoğlu, *a. g. m.*, s. 435.

⁸⁶ Erdinç Gülcü, *a. g. m.*, s. 223-224.

⁸⁷ Zekeriya Kurşun, “Davud Paşa”, *DİA*, C. IX, İstanbul 1994, s. 38; M. Cavid Baysun, “Bağdad; Osmanlılar Devrinde Bağdad'ın Tarihi”, *İA*, C. II, İstanbul 1961. s. 209; Gökhan Çetinsaya, “Irak; Osmanlı Dönemi, XIX. yüzyıl”, *DİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 93.

2. MİLLİLÎ AŞİRETİ: TARİHSEL BAKIŞ

Millilî Aşireti, Milli şeklinde telafuz edilmişse de Osmanlı arşiv belgelerinde (ملى) ve (ملو) şeklinde ve birinci “lâm”ın şeddesi ile yazılmıştır. Bu yüzden aşiretin isminin, “Millilî” veya “Millilû” olmasının daha uygun olacağı görülüyor⁸⁸. Yakın dönemin bazı batılı yazarları ise, Millilî Aşireti’ni Milan şeklinde okumuşlardır⁸⁹. Mîlân daha çok İran’da Kotur civarında ve Van Sancağı’na tabi kazalarda bulunan Millilî Aşireti’nin diğer bir adıydı. Nitekim Derviş Paşa Mîlân ve Millilî’yi aynı aşiret için kullanmıştır⁹⁰. Keza Ziya Gökalp de Mîlân’ın Millilî’nin bir fırkası olduğunu belirtmiştir⁹¹. Öte taraftan Millilî Aşireti, Diyarbakır Voyvodalığı’na tâbi Ulus aşiretindendi⁹². XVIII. yüzyılın Hollandalı ünlü seyyahı Niebuhr, Erzurum Urfa arasında bulunan aşiretin nüfusunu 11 bin çadır olarak zikretmiştir⁹³. Bu önemli aşiretin 1834 yılında da 20 bin süvarisi bulunmaktaydı⁹⁴.

Millilî Aşireti’nin Arap⁹⁵, Türk⁹⁶ veya Kürt⁹⁷ olduğu meselesi ise tartışmalıdır. Osmanlı Arşiv belgelerinde Millilî Aşireti’nin Ekrâd taifesinden olduğu belirtilmiştir⁹⁸.

⁸⁸ Nejat Göyünç, *16. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 79, 4 nolu dipnot.

⁸⁹ Bu durum batılı yazarların Osmanlı belgelerinden ziyade söylencelerden hareket ettiklerini ve diğer batılı yazarları referans aldıklarını göstermektedir. Örneğin Martin Van Bruinessen, bu hususta Frederick Millingen’i referans göstermiştir. Bk. Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 96, 289-290; Ayrıca Milan okunuşu için Bk. Michel M. Gunter, *Historical Dictionary Of The Kurds*, Oxford 2004, s. 135-136.

⁹⁰ Derviş Paşa, *Devlet-i ‘Aliyye ile İran Devleti Beyninde Olan Hudûdun Lâyihasıdır*, Matba’a-ı ‘Amire 1287, s. 153.

⁹¹ Ziya Gökalp burada Millilî yerine Milli ifadesini kullanmıştır. Bk. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 12.

⁹² Yusuf Halaçoğlu, *18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991, s. 46; Derviş Paşa, *Devlet-i ‘Aliyye ile İran Devleti Beyninde Olan Hudûdun Lâyihasıdır*, s. 166.

⁹³ Niebuhr’tan aktaran Yusuf Halaçoğlu, *18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 46, 297 nolu dipnot.

⁹⁴ “...ve mûma ileyh rivâyet olunduğuna göre kabilece on beş yirmi bin kadar süvari ile inub binmekte idüğüne...” BOA., HAT., 448/22336-D (23 Zilkade 1249/03 Nisan 1834).

⁹⁵ Ahmet Vasfi Zekeriyya, aşiretin Arap olduğu hususunda bazı görüşlerin olduğunu belirtmiştir. Bk. Ahmed Vasfi Zekeriyya, *‘Aşâ’iru’ş-şam*, C. II, Dımaşk-Suriye 1983 (2. Baskı), s. 664.

⁹⁶ Millilî Aşireti’nin Türk olduğu hususunda bk. Basri Konyar, *Diyarbakir Yıllığı*, C. III, Ulus Basımevi, Byy 1936, s. 51; Nejat Göyünç Millilî Aşireti’ne açıkça Türk aşireti dememiş ancak Ekrâd sıfatına bakarak Millilî Aşireti’nin Kürt olduğunu düşünmemek gerektiğini belirtmiştir. Bk. Nejat Göyünç, *16. Yüzyılda Mardin Sancağı*, s. 79; Ziya Gökalp de Mardin’deki Millilî Kebir Aşireti’nin Türk veya Türkmen olduğunu belirtmiştir. Bk. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 56.

Osmanlı arşiv belgelerinden hareket eden Cevdet Türkay da, Millilî Aşireti'nin büyük Ekrâd aşiretlerinden olduğunu belirtmiş ve Millilî Aşireti'ni Göçer Ekrâd'ı Ulus taifesinden veya Türkmen Ekrâd'ı Ulus taifesinden saymıştır⁹⁹. Buradaki Türkmen ifadesinin göçer anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Osmanlı arşiv belgelerinde geçen Ekrâd ve Türk kelimelerinin, her zaman etnik bir anlamı ifade etmediği de bilinmektedir¹⁰⁰. Ayrıca Ekrâd Kürtlerin çoğulu olup, Kürtler ırkî olmaktan ziyade dil ve tarihî özelliklerine bakılarak İranî kavimlerden sayılmışsa da, bu konu henüz tam anlamıyla tashih edilememiştir¹⁰¹. Bu durumda belgelerden hareketle Millilî Aşireti'nin etnik yapısını tespit etmek son derece güç gözükmektedir. Ancak 16. yüzyılda Mardin, Urfa, Çermik, Siverek, Harput, Menteşe, Malatya Sancakları ve Halep Vilayeti'nde bulunan Millilî Cemaati, Millilî Ekrâd'ı Cemaati ve Millilî Aşireti Ekrâd'ı Cemaatlerinin Yazır ve Döğer Boyu'na mensup olmalarından hareketle¹⁰², Ekrâd cemaatlerinin Türk menşeli olduğu ya da Ekrâd cemaatleriyle Türk boyları arasında akrabalık veya güçlüye mensup olma şeklinde, siyasî bir ilişkinin olduğu sonucuna varabiliriz. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin aşiretler ile ilgili idarî politikalarına baktığımızda, devletin Türkmen ile Ekrâd'ı aynı kategoride ele almadığını görüyoruz. Nitekim Osmanlı Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu fethettiği zaman, bölgedeki Türkmen ve Ekrâd aşiretlerini Boz-Ulus adı altında toplamış ve Türkmen aşiretlerini Boz-Ulus ve Şam Türkmenleri, Ekrâd aşiretlerini de Kara-Ulus ve İzzeddin Ekrâdı şeklinde dört ayrı vergi ünitesine bağlamıştı. Bu dört ünitelerden Boz-Ulus ve Kara-Ulus daha çok kuzeydeki aşiretleri, Şam Türkmenleri ve İzzeddin Ekrâdı ise güneydeki

⁹⁷ Millilî Aşireti'nin Kürt olduğu hususunda bk. Ali Rıza, *Cenupta Türkmen Oymakları*, İstanbul 1931-1932, s. 62; Ahmed Vasfî Zekeriyâ, *'Aşâ'iru's-şam*, C. II, s. 664, 668; Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri* (XVIII. ve XIX. asırlarda), Ankara 1988, s. 32; Major Frederick Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, s. 142.

⁹⁸ "...bunlar Ekrâd makûlesi olduğundan..." BOA., HAT., 448/22336-D (23 Zilkade 1249/03 Nisan 1834); BOA., HAT., 447/22312-C (5 Zilkade 1249/16 Mart 1834).

⁹⁹ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul 2001, s. 109, 500.

¹⁰⁰ Yusuf Halaçoğlu bu hususu ele aldığı makalesinde, çeşitli örneklerle açıklamaya çalışmıştır. Örneğin "Fatih Kanunnamesinde, "Eğer biregü hamr işse, Türk veya şehirli olsa..." ifadesinde Türk kelimesi köylü, Yörük anlamında kullanılmıştır. Yine Bitlis Vilâyeti Kanunu'nda: "Vilâyet-i mezbûrede şimdiye değin alınıgelen ekrâd âdeti ki resm-i hâne deyü..." ifadesinde ekrâd âdeti metin içerisinde resm-i hâne şeklinde açıklanmıştır." Geniş bilgi için Bk. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Bellekten*, C. LX, Sayı: 227 (Ankara 1996), s. 139-141.

¹⁰¹ V. Minorsky, "Kürtler", *İA*, C. VI, İstanbul 1967, s. 1089.

¹⁰² Yusuf Halaçoğlu burada Millilî yerine Milli ifadesini kullanmıştır. Bk. Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, C. IV, Ankara 2009, s. 1677-1678.

aşiretleri kapsamaktaydı. Bu coğrafi ayrımın yanısıra, Türkmen ve Ekrâd aşiretlerinin iki ayrı vergi ünitesi içerisinde olmaları, devletin Ekrâd ve Türkmen aşiretlerini ayrı topluluk olarak gördüğünü göstermektedir.

Şerefhan, Kürt topluluk ve aşiretlerini dil, gelenek ve sosyal durumları yönünden Kurmanç, Lor, Kelhur ve Goran diye dört büyük kısma ayırmıştır¹⁰³. Kürtlerin kökeni konusunda birçok araştırmaları olan Fahrettin Kırzioğlu ise, Millîli Aşireti'ni bu Kürt toplulukları içerisinde Kurmançlar'ın güney-batı'daki genel adı olarak tanımlamaktadır¹⁰⁴. Ziya Gökalp de Ahmedî Hanî'den hareketle, Kurmançları Bohtî, Mehmedî ve Silivî olmak üzere üçe, Silivî kurmançlarının göçebe kısmını Mil ve Zil diye ikiye ayırmıştır. Yine Gökalp'e göre Millîli adını taşıyan aşiretler Mil olduğu gibi, Diyarbakır, Elazığ, Van, Bitlis, Erzurum Vilayeti'ndeki göçebe Kurmanç aşiretleri de hep bu Mil ve Zil tasnifine tabidirler¹⁰⁵. Batılı yazarların da bu söylentiden hareketle, bütün Kürt aşiretlerinin Mil ve Zil'in çoğulu olan Milan ve Zilan'dan geldiğini iddia ettikleri anlaşılıyor. Yine bu söylentiye göre, Milan Aşireti güneyden yani Arabistan'dan, Zilan Aşireti ise doğudan gelmiştir¹⁰⁶.

Millîli Aşireti bir Kürt aşireti sayılmakla birlikte, yaşayış tarzı itibarıyla Arap karakteri göstermekteydi¹⁰⁷. Millingen bu özelliği, Dicle kıyıları boyunca güneye doğru uzanan diğer Kürt aşiretlerinde de gözlemlemiş ve bunu da Dicle kıyıları boyunca uzanan Kürt aşiretlerinin, Arap komşuları ile yakın temas içinde olmaları ve onların etkisi altında kalmalarıyla izah etmiştir¹⁰⁸. Bununla birlikte Arap temayülü Millîli

¹⁰³ Şeref Han, *Şerefname* (Çev. Mehmet Emin Bozarşlan), İstanbul 1971, s. 20.

¹⁰⁴ Fahrettin Kırzioğlu burada Millîli yerine Milli ifadesini kullanmıştır. Bk. Fahrettin Kırzioğlu, *Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler*, Ankara 1984, s. 30.

¹⁰⁵ Ziya Gökalp burada Millîli yerine Milli ifadesini kullanmıştır. Bk. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 29; M. Şerif Fırat'a göre, Suruç'ta Berazan Aşireti; Varto, Bulanık ve Karlıova İlçelerindeki Cibran Aşireti; Malazgirt'te Hasenan Aşireti; Hınıs, Karayazı ve Tatos İlçelerindeki Zirkan, Şeyhan ve Karabaş Aşiretleri; Eleşkirt'te Sıpkan Aşireti; Muş'ta Seydan Aşireti ve Muş Ovası halkı Mil Aşiretlerinden; Ağrı'da Zilan ve Celalî Aşiretleri; Van, Erciş, Muradiye ve Patnos'ta bulunan Haydaran, Ademan, Takoriyan ve Mişkan Aşiretleri Zil aşiretlerindendi. Bk. M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1970, s. 190-191.

¹⁰⁶ Bk. V. Minorsky, "Kürtler", *IA*, C. VI, s. 1091; Mark Sykes, "The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire", *The Journal Of The Royal Anthropological Institute Of Great Britain And Ireland*, Vol. 38 (Jul.-Dec., 1908), s. 469-470.

¹⁰⁷ Ahmed Vasfi Zekeriyya, *'Aşâ'iru's-Şam*, C. II, s. 664.

¹⁰⁸ Major Frederick Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, s. 96.

Aşireti'nde daha belirgindi. Zira Kürt aşiretleri içerisinde yalnız Millilî Aşireti, kışı Urfa, Musul ve Bağdat arasındaki çöllerde geçirmekteydi¹⁰⁹.

Millilî tabirinin nerede ve ne gibi bir etkenle ortaya çıktığı hakkında ise kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bu hususta Mark Sykes, Millilî isminin acayip ve esrarengiz olduğunu ve kendisinin buna tatmin edici bir cevap bulamadığını belirtmiştir¹¹⁰. Bununla birlikte bazı yazarlar, çeşitli yorumlar yaparak Millilî adının anlamını açıklamaya çalışmışlardır. Örneğin Ahmed Vasfî Zekeriyya, Millilî Aşireti'nin farklı bir çok unsurdan oluştuğunu, bu yüzden de abartılı bir biçimde aşiret için bin milletten oluşmuşcasına Millilî dendiğini belirtmiştir¹¹¹. Bunun yanı sıra aşiretin ismini Milî olarak okuyanlar da bulunmaktadır. Buna göre Mil dağın doruk noktası olup, aşiret Karacadağ'a yaylaya gittiğinden Milî şeklinde okunmuştur. Bununla da dağın zirvesindeki aşiret kastedilmiştir¹¹². Ayrıca sözlükte Mıl büyük Kürt aşireti, Mili ve Mılan ifadesi de bu aşirete mensup olanlar anlamında kullanılmıştır¹¹³.

Millilî Aşireti'ni Osmanlı devrinde tek bir yapı halinde ve belli bir yerde göremiyoruz. Zira Millilî Aşireti Kürt sayılmakla birlikte, aşiret içerisinde Yezidi ve Arap aşiretleri gibi farklı topluluklar da bulunmaktaydı. Ancak bu durum sürekli olmayıp aşiretin o günkü siyasî gücüne ve devlet karşısındaki konumuna bağlı olarak değişmekteydi¹¹⁴. Zira Millilî Aşireti devletin te'dibine uğradığında aşiretin sayısı ve gücü büyük bir süratle azalmaktaydı. Nitekim yazışmalardan bu sayının 5 yüz çadıra kadar düştüğü anlaşılıyor. Buradan hareketle aşiretin sayısı hakkında net bir şey

¹⁰⁹ Doktor Friç, *Kürdler*, İstanbul 1334, s. 60, 1 nolu dipnot.

¹¹⁰ Mark Saykes burada Millilî yerine Milli kullanmıştır. Bk. Mark Sykes, "The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire", s. 469-470.

¹¹¹ Ahmed Vasfî Zekeriyya burada Millilî yerine Milli kullanmıştır. Bk. Ahmed Vasfî Zekeriyya, *'Aşâ'iru'ş-şam*, C. II, s. 664.

¹¹² Eyüp Kıran, *Kürt Mılan Aşiret Konfederasyonu: Ekolojik, Toplumsal ve Siyasal Bir İnceleme*, İstanbul 2003, s. 69. Kürtlerde aşiretler genellikle sülalelere veya bölgelere göre adlandırılmasına rağmen, Eyüp Kıran aşiretin coğrafi bir yerle adlandırılmasının nedenini, aşiretin federasyon özelliği göstermesine bağlamıştır. Aynı yer.

¹¹³ D. İzoli, *Ferheng Kurdi-Türki*, Türkçe-Kürtçe, İstanbul 1992, s. 277.

¹¹⁴ Ahmed Vasfî Zekeriyya, aşiretin el-Başat (Paşalar/yani İbrahim Paşa ailesi), Mahalliyân, Kumneşan, Türkmân, Haydarân, Heyzol (Hızol), Sorgân, Metînân, Cufân, Şeyhân, Dodkân (Dudkân), Mendân, Nasırıyân, Gurân (Kurân), Hidrekân, Seyyidân, Dumılıyân, Hasenân, Cibrân, Zerkî, Cemaleddin gibi Kürt aşiretleri; Şarkiyân, Halidân, Denadâ, Mervân, Kûbân gibi Yezidi aşiretleri; el-'Advân, el-Ferâce, el-Cubûr, el-Bekâre, el-Hadîdiyyîn, Benî Hatîb, en-Na'im, Şerrâbîn el-Kavavîs gibi Arap aşiretlerinden oluştuğunu belirtmiştir. Bk. Ahmed Vasfî Zekeriyya, *'Aşâ'iru'ş-şam*, C. II, s. 664.

söylemenin son derece zor olduğu söylenebilir. Ancak aşiret dağıldıktan sonra geriye kalan bu 5 yüz çadırın, aşiretin ana gövdesini oluşturduğunu ifade edebiliriz. Bu da bir anlamda aşiretin bir aşiretler ittifakı olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Buna rağmen Ziya Gökalp, Millilî Aşireti'nin Hıdrekân, Hacikân, Sinkân, Kûran, Cimikân, Cebikân, Kümnakşân olmak üzere yedi aslî boydan meydana geldiğini belirtmiştir¹¹⁵.

Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da yaptığı ilk tahrirlerden, Millilî ismiyle anılan cemaatlerin yoğun olarak Mardin Sancağı'nda yaşadığı görülüyor¹¹⁶. Bu tahrirlerden aşiretin yerleşik cemaatleri kadar göçebe oymaklarına da rastlamak mümkündür¹¹⁷. Yine aşirete Mardin'in yanısıra Siverek, Urfa, Malatya, Çermik, Çemişgezek, Menteşe, Harput, Halep, Diyarbakır, Birecik, Kilis¹¹⁸, Hamid¹¹⁹, Ergani, Erzurum, Rakka, Sivas, Teke, Adilcevaz, Antep, Harran, Trablus-şam, Eğin, Arapgir¹²⁰, Adıyaman¹²¹, Eleşkirt¹²², Şam, Hama ile İran taraflarında Kotur civarında ve Van Sancağı'na tabi Satmanis, Ahur Bey, İbğay ve Bağiri Kazalarında rastlamak mümkündür¹²³. Bu cemaatler doğrudan Millilî Cemaati veya başka bir isimle zikredilmiştir¹²⁴.

¹¹⁵ Ziya Gökalp burada Millilî yerine Milli ifadesini kullanmıştır. Bk. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 31.

¹¹⁶ Yusuf Halaçoğlu burada Millilî yerine Milli tabirini kullanmıştır. Bk. Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, C. IV, s. 1677-1679.

¹¹⁷ "Göçebe bulunan Millilü Aşireti'ne tabi otuza yakın oymak bulunmaktaydı." Bk. Nejat Göyünç, *16. Yüzyılda Mardin Sancağı*, s. 79.

¹¹⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, C. IV, s. 1677-1679.

¹¹⁹ Takvim-i Vekayi' (TV), Nr: 858 (13 Ağustos/14 Rebi'ül-ahir 1283), s. 2.

¹²⁰ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s. 500-501.

¹²¹ Mehmet Taştemişir, *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kahta) Sosyal ve İktisadi Tarihi*, Ankara 1999, s. 118.

¹²² Mustafa Öztürk, *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, Elazığ 2004, s. 50; Doktor Friç, *Kürdler*, s. 25.

¹²³ Derviş Paşa, *Devlet-i 'Aliyye ile İran Devleti Beyninde Olan Hudûdun Lâyihasıdır*, s. 153.

¹²⁴ Cevdet Türkay burada Millilî yerine Milli ifadesini kullanmış ve bu cemaatlere, "Milli Bizgâvrân, Milli Ekrâdı, Milli Espiyân, Milli Kâvili, Milli-i Kebîr, Milli-i Kebîr Abdî, Milli-i Kebîr Tavan, Milli Mahmud, Milli Mezkûrân, Millioğulları, Milli Pazkûrân, Milli-i sağîr, Milli-i sağîr Badinân, Milli Tavan, Milli Yaşaroğlu Yusuf, Milli Akkeçili, Milli Pazgurî (nam-ı diğer Bahâeddînlü), Milli Türkmânî" cemaatlerini örnek göstermiştir. Bk. Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, s. 109-110, 500-501; Keza Mehmet Ali Ünal, *16. yüzyılda Çemişgezek sancağında bulunan "Milli Ekradının", "Cemaat-ı Milli Büzürk" ve "Cemaat-ı Milli Küçük"* şeklinde kaydedildiğini belirtmiştir. Bk. Mehmet Ali Ünal, *16. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara 1999, s. 77, 82.

Yarı göçebe bir yaşam süren Millilî Aşireti, Ceylanpınar civarındaki Cırcıp Nehri'nden, Nusaybin'e üç saat uzaklıkta bulunan çöldeki köylerde yaşamaktaydı. Aşiret, iktisadî faaliyeti gereğince, Cezîre'nin kuzeyi yani Diyarbakır, Siverek, Birecik, Viranşehir ve Urfa bölgelerinin dağlık kesimlerinde dolaşmaktaydı. Ocak'tan Nisan'a kadar Karacadağ eteklerinde ve Ceylanpınar'ın batısından Cebeliabdülaziz'e kadar uzanan bölgede, Cırcıp, Habur, Zergan ve Cağcağ Nehirleri civarına çadır kurardı. Bahar mevsimi ile birlikte kuzeye yani Diyarbakır ve Bingöl yaylalarına giden aşiret, sonbaharda tekrar kışlaklarına geri dönerdi¹²⁵.

Millilî Aşireti'nin reisleri, XVIII. yüzyıldan itibaren ünlü İbrahim Paşa ailesindendi. Bunların en eski cedleri ise, Abdi Ağa olarak bilinmekteydi. Ziya Gökalp, Abdi Ağa'nın aslen Millilî Aşireti'nden olmadığını ve aşiret reislerinin geleneksel olarak Hidrekan boyundan seçildiğini belirtmiştir. Gökalp devamla Hidrekan ağasının bir zamanlar, Abdi ve Ömer isminde iki yetimi evlatlık aldığını ve bu iki ismin cesaretleriyle aşiret içerisinde sivrildiklerini ve gazve reisleri olduklarını belirtmiştir. Daha sonra da Abdi Ağa, Millilî Aşireti'nin yedi boy beyinin seçimi sonucu aşiretin başına geçmişti¹²⁶. Keleş Abdi Ağa olarak da bilinen Abdi Ağa, aşiretin başına geçince Urfa'da Kabahaydar yakınına yerleşmişti. Ondan sonra aşiretin başına geçen çocukları ise, Viranşehir'e yerleşmeyi daha uygun görmüşlerdi. Abdi Ağa'dan sonra aşiretin başına sırasıyla Mahmud Ağa, Abdi Ağa, Timur Ağa (Paşa), İbrahim Ağa, Eyüp Bey, Beşar Bey, Eyüp Bey (Tekrar), Timavi Bey, Mahmut Ağa, İbrahim Paşa ve Mahmud Bey geçmiştir¹²⁷.

Millilî Aşireti'nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri, XVIII. yüzyılın başına kadar genelde sorunsuz bir seyir takip etmiştir. Zira Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'yu feth ettiği sırada, Millilî Aşireti'nin devlete itaat ettiği ve bunun karşılığında da gerek

¹²⁵ Ahmed Vasfî Zekeriyya, 'Aşâ'iru's-şam, C. II, s. 664; Doktor Friç, *Kürdler*, s. 75; Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 62; BOA., HAT., 237/13151 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792); BOA., C. DH., 97/4831 (21 Safer 1204/10 Kasım 1789) lef 1. "...ve mevsim-i bahar münâsebetiyle kendusi kavm ve kabilesiyle kalkub Diyarbekir taraflarına gelerek orada hâyme nişin arâm olması hûsûsu dahî..." BOA., HAT., 448/22336-D (23 Zilkade 1249/03 Nisan 1834).

¹²⁶ Ziya Gökalp burada Millilî yerine Milli ifadesini kullanmıştır. Bk. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 32, 64; Ahmed Vasfî Zekeriyya, İbrahim Paşa ailesi için Paşalar ailesi tabirini kullanmıştır. Bk. Ahmed Vasfî Zekeriyya, 'Aşâ'iru's-şam, C. II, s. 664.

¹²⁷ Ahmed Vasfî Zekeriyya, 'Aşâ'iru's-şam, C. II, s. 665; Etem Xemgin, *Osmanlı-Safevi Döneminde Kürdistan Tarihi*, C. III, s. 370-371; BOA., HAT., 708/33924-A (29 Zilhicce 1239/15 Aralık 1824).

Millilî Aşireti'ne, gerekse Millilî Aşireti'ne mensup cemaatlere mîr-i aşiretlik statüsü verilmişti. Örneğin Mardin'de Millilî Cemaatı, Millilî Akkeçili, Mardin'de ve Siverek'te Millilî Göçer Cemaatleri mîr-i aşiretliklerdi¹²⁸. 1565'li yıllarda Millilî Aşireti'ne Budak'ın Mîr-i aşiret olarak tayin edildiğini görüyoruz¹²⁹. Bu arada Millilî Aşireti'nin güneydeki ticaret yollarının muhafazası için önemli bir görev ifa ettiği de görülüyor. Hatta Millilî Aşireti'nin Cezîre'nin kuzeyinden geçen ticaret yollarına yakın stratejik bir noktada bulunması, onu Osmanlı Devleti açısından oldukça önemli kılmaktaydı. Nitekim XVI. yüzyılın sonunda Millilî Aşireti reisi olan Mîr Mehmet Bey¹³⁰, Cezîre'nin kuzeyinden geçen ticaret yolunu yağma ve saldırılarla sabote eden Arap ve Kürt aşiretlerini kontrol altına almış ve bu başarısından dolayı da merkezi hükümet tarafından Habur Sancağı Beyliği ve bazı toprakların iltizamı ile ödüllendirilmişti. Ancak Mehmet Bey bir süre sonra devlete isyan edince, merkezi hükümet tarafından mîr-i aşiretlik aynı aileden Nevruz Bey'e verilmişti¹³¹. Merkezi idare, bazı Millilî Cemaatlerine de, tasarruf şekli yönünden mîr-i aşiretlike benzeyen Cebelü timarı vermişti. Burada da timarlar aynı aileden bir başkasına intikal etmekteydi ancak bunun karşılığında Cebelü timarını tasarruf eden cemaat, devlete asker yetiştirmek zorundaydı¹³².

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başlarında sistemli bir iskân politikasının olduğunu görüyoruz. Bu iskân politikası çerçevesinde Millilî Aşireti'nin de devlet tarafından yerleşik yaşama geçmeye zorlandığı anlaşılmaktadır¹³³.

¹²⁸ Mehmet Ali Ünal burada Millilî yerine Milli ve Millü kullanmıştır. Aşiret için "Mardin nahiyesinde Milli Göçer aşiretinde mîr-i aşiret olan Hacı Mahmud için feth-i hakanîden berü emekdâr ve aşiret-i mezbûre kendüden râzî ve şükran üzere olup ve her hizmet vâki' oldukda yarar adamları ile hizmet ettiği" belirtilmektedir. Bk. Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri: Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri (26-28 Mayıs 2006)*, İstanbul 2006, s. 288-289, 293.

¹²⁹ A. Latif Armağan Millilî yerine Millü ifadesini kullanmıştır. Bk. A. Latif Armağan, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler", *Osmanlı*, C. IV, Ankara 1999, s. 149, 42 nolu dipnot.

¹³⁰ Mustafa Akdağ burada Millilî yerine Milli ifadesini kullanmıştır. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyamları*, s. 467.

¹³¹ "...Mîr-i aşiretlik Mîr Mehmed'in üzerinden kalkup Nevruz Beye verüldüğü cümle vilâyet halku bilmek için sük-ı Sultanîde dellallarda nidâ ettiresiz ki, üç güne değin cümle aşiret gelüp, Nevruz Beye buluşup, kendüyi mîr-i aşiret bileler..." Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyamları*, s. 467-469.

¹³² Örneğin "Mardin'de bulunan Millilî Ak Keçilü aşiretinden Üveys'e 1500 akçelik Cebelü timarı verilmişti." Bk. Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri: Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları", s. 294.

¹³³ Nejat Göyünç, *16. Yüzyılda Mardin Sancağı*, s. 79, 4 nolu dipnot.

Kuşkusuz bu yüzyılda uygulanan iskân siyasetinin çeşitli nedenleri bulunmaktaydı ve iskâna tabi tutulan aşiretler, başta Rakka olmak üzere farklı bölgelerde iskâna tabi tutulmuştu¹³⁴. Millilî Aşireti'nin Rakka'da iskâna tabi tutulmasının nedenlerinin başında ise, aşiretten kaynaklanan çeşitli şekavet olayları gelmekteydi. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında, bazı Millilî cemaatlerinin Erzurum, Malazgirt, Hınıs, Maden, Diyarbakır ve Ergani dolaylarında çeşitli şekavet olaylarına katılmaları, şikayet konusu olmalarına yol açmıştı¹³⁵. Daha çok aşiretlerden kaynaklanan şekavet olaylarını önlemek ve aşiretleri kontrol altına almayı hedefleyen bu iskân siyasetine bağlı olarak, Millilî Aşireti'nin merkezî hükümet ile ilişkileri de yeni bir boyut kazandı. Zira merkezî hükümet Rakka'da iskâna tabi tuttuğu aşiretler üzerinde denetim sağlamak için, onları iskanbaşılarının kontrolüne vermişti. Bu bağlamda artık Millilî Aşireti reisleri mîr-i aşiret değil iskanbaşılıydı. Millilî Aşireti iskanbaşılı ise Rakka valilerinin emrinde idi¹³⁶ ve atamaları Rakka ve Bağdat Valileri tarafından yapıldıktan sonra¹³⁷ tevcihatları merkezî hükümet tarafından yapılmaktaydı. Atama hususunda sadece Bağdat Valisi'nin teklifi ya da halkın seçimi de dikkate alınıyordu¹³⁸.

Millilî Aşireti iskanbaşılarının aynı aile içinde el değiştirmelerinden hareketle, Millilî Aşireti'nin XVIII. yüzyılda da mîr-i aşiretlik statüsünü koruduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca iskanbaşılarının görevlerinde de mîr-i aşiretlerden farklı bir durum görülüyor. Zira iskanbaşılarının başlıca görevi, iskâna tabi tutulan boy ve oymakları

¹³⁴ Cengiz Orhonlu 17. yüzyılın sonunda uygulanan iskân siyasetinin; konar-göçerlerin yerleşik halka verdiği zararları önlemek, harap ve boş yerleri imar etmek ve yeniden ziraate açmak, yerleşik halkı çeşitli şekavet unsurlarından ve göçebelerin zararlarından korumak amacıyla gerçekleştirildiğini belirtmiştir. İskân alanı olarak da Rakka ve Halep Eyaletleri, Hama ve Humus Sancakları, Anadolu Eyaleti, Adana Sancağı ve Bozok Sancağı seçilmişti. Bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü* (1691-1696), s. 37-45, 55-85.

¹³⁵ Derviş Paşa, *Devlet-i 'Aliyye ile İran Devleti Beyninde Olan Hudûdun Lâyihasıdır*, s. 165-166; Yusuf Halaçoğlu, *18.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 46, 79-80, 85; Murat Çelikdemir, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690-1840)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2001, s. 164.

¹³⁶ BOA., C. DH. 222/11094 (19 Cemâziyelâhir 1195/12 Haziran 1781).

¹³⁷ BOA., HAT., 78/3239 (27 Rebi'ülevvel 1205/04 Aralık 1790); BOA.,HAT., 1411/57414 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791).

¹³⁸ "...Ruhalinın mukaddem nasb idub limaslahaten tarafi müşâr-un ileyhden ruvi müsa'ade gösterilmiş olan Millilü İskanbaşısı Mahmud Beyi Bireciğe davet itmiş ise de merkûm gelmemiş..." BOA., HAT., 494/24258 (23 Cemâziyelâhir 1236/28 Mart 1821).

kontrol etmek¹³⁹, sefer zamanlarında aşiret kuvvetleriyle sefere katılmak ve aşiretin timar ve vergi gelirlerini toplamaktı. Ancak Millilî Aşireti reisleri devletten aldıkları bu yetkiyi daha çok rakip bir aşiret aleyhine kullanmak veya yağmacılık için bir meşruiyet aracı olarak kullanmışlardı. Bu da merkezî otoritenin eyaletler üzerindeki gücünün iyice azaldığı XVIII. yüzyıldan itibaren Millilî Aşireti'ni, diğer aşiretler ve merkezî hükümet karşısında büyük bir sorun haline getirmişti. Nitekim 1750'li yıllarda aşiret iskanbaşısı olarak gördüğümüz Keleş Abdi oğlu Mahmut zamanından itibaren, Millilî Aşireti'nin merkezî hükümeti oldukça uğraştırdığı anlaşılıyor. Örneğin aşiret İskanbaşısı Mahmut'un, 1757 yılında Diyarbakır'dan Halep'e giden bir kervana saldırdığı ve büyük bir vurgun yaptığı, bunun üzerine Rakka Valisi tarafından takibe uğradığı görülüyor. Rakka Valisi'nden kaçan İskanbaşı Mahmut, Bağdat Valisi'ne sığınmış ancak Bağdat'tan gerekli ilgiyi göremeyince de tekrar Rakka'ya gelerek af talebinde bulunmuş ve bazı şartlarla af edilmişti¹⁴⁰.

¹³⁹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, s. 50.

¹⁴⁰ Murat Çelikdemir, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690-1840)*, s. 88-89.

İKİNCİ BÖLÜM

TİMUR DÖNEMİNDE MİLLİLİ AŞİRETİ

1. MİLLİLİ AŞİRETİ'NİN OSMANLI DEVLETİ İLE OLAN İLİŞKİLERİ

A. Millilî Aşireti Reisi Timur'un Şekaveti ve Osmanlı Devleti

Timur, Millilî Aşireti tarihindeki en önemli şahsiyetlerden biridir. Biyografisi hakkında fazla bilgi bulunmamasıyla birlikte, bir süre İstanbul'da devlet hizmetinde bulunduğu ve daha sonra İstanbul'dan ayrılıp Millilî Aşireti'nin başına geçtiği rivayet edilmektedir¹⁴¹. Timur'un aşiretin başına geçtiği tarih hakkında ise elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yapılan yazışmalardan, Timur'un 1760'lı yıllardan itibaren aşiretin başında olduğu anlaşılıyor¹⁴². Timur Millilî Aşireti iskanbaşısı olduktan

¹⁴¹ Muhammed Emin Zeki, *Meşahirü'l-Kurd ve Kurdistan*, Bağdad 1945, s. 154; Mehmed Süreyya, *Sicilli 'Osmani yahud Tezkire-i Meşahir-i 'Osmaniyye*, C. II, İstanbul 1311, s. 60; Timur'un İstanbul'da devlet hizmetinde bulunması ise Selçuklular'dan itibaren uygulanan bir gelenektir. Zira "Selçuklular'dan itibaren merkezî hükümet, aşiretlerin şekavetlerini önlemek ve onları merkezden kontrol etmek için bazı aşiret reislerine unvan vermiş ve onların aile bireylerinden birini saray hizmetlerinde kullanmıştır". Bk. M. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 2003 (3. Baskı), s. 77; Aşiretlere karşı uyguladığı politikasıyla dikkat çeken II. Abdulhamit de Van Vilayeti'nde güçlü bir aşiretin reisi olan Bedirhan Bey'in oğlu Bahri Bey'i yaveri olarak yanında bulunduruyordu. Bk. Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 1987, s. 101; II. Abdulhamit döneminde 1892 yılında İstanbul'da açılan Aşiret Mektebi'yle bu siyasetin kurumsallaştığı anlaşılıyor. Bk. Alişan Akpınar-Eugene L. Rogan, *Aşiret Mektep Devlet: Osmanlı Devleti'de Aşiret Mektebi*, İstanbul 2001, s. 13-128; Bayram Kodaman, "Aşiret Mekteb-i Hümâyunu", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 9-11.

¹⁴² Nitekim 1792 tarihli bir belgede otuz bir yılda biriktirdiği maldan bahsedilmiştir. 1760'lı yıllar aynı zamanda Millilî Aşireti İskanbaşısı Mahmud'un devletin tedibine uğradığı yıllardır. Buna göre Timur, Mahmud Bey'in iskanbaşılığından sonra, kısa bir süreliğine aşiretin başına geçen Abdi Ağa'dan hemen sonra İskanbaşı olmuştur. "Halebde mukim Kuddusî Efendi dahi gönderdiği kâ'imesinde 'inâyeti barî ile şakiyî mezbûrun otuz bir senede cem'ylediği emvâl ve eşyası bil-küllüye 'urdeten telef olub...' BOA., HAT., 1402/56594 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792).

sonra, iskanbaşılığın verdiği nüfuz sayesinde büyük bir malî ve askerî güç elde etmiş, bir süre sonra da bu gücü devlet ve halk aleyhine kullanmaya başlamıştı. Bu nedenle Timur iskanbaşılıktan azl edilmiş ancak 1776 yılında İran savaşı nedeniyle¹⁴³, 1781 yılında da Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa'nın isteği doğrultusunda af edilerek, yeniden iskanbaşı atanmıştı¹⁴⁴. Bununla birlikte Timur yine boş durmamış ve 1785'lerden itibaren Rakka ve Diyarbakır bölgesinde tam bir hegemonya kurmuştur. Zira Timur, Osmanlı Devleti'nin Rusya (1768-1774) ve İran (1776-1779) ile yaptığı savaşları fırsat bilerek, Rakka ve Diyarbakır Eyaletlerindeki kasaba ve köyleri kontrolüne almış, bu köy ve kasabaların timar ve vergi gelirlerini şahsi servetine katarak, buradaki timar görevlileri ile diğer devlet memurlarını maaşlarından mahrum bırakmıştı. Ayrıca Timur Rakka ve Diyarbakır yöneticileri üzerinde de hakimiyet kurarak bu valilerin nüfuz alanını iyice daraltmıştı¹⁴⁵. Bu süreçte Timur'un Rakka Valisi Kiki Abdi Paşa ile mücadeleye girişerek onu yenilgiye uğratması, Timur'a hasım olan urban¹⁴⁶ aşiretlerinin de o'nun otoritesini tanımalarına ve ona asker vermelerine yol açmıştı¹⁴⁷. Bu arada Timur'un baskıları o kadar artmıştı ki, baskılara dayanamayan Diyarbakır, Birecik ve Siverek köylüleri, köylerini terk edip başka yerlere göç etmişlerdi¹⁴⁸.

Aslında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri, aşiretlerden kaynaklanan bu tür sorunlar bulunmaktaydı. Bu duruma yol açan en önemli neden ise, sefer zamanlarında ülkede meydana gelen otorite boşluğuuydu. Zira merkezî hükümet, eyaletlerde görev yapan vezirleri savaş zamanlarında sefere gönderince, eyaletlerde güçlü ve dirayetli

¹⁴³ Mesela Osmanlı Devleti, 1776 tarihinde İran'a karşı savaş kararı alırken, Millî Aşireti iskanbaşısının eski hatalarını bağışlamış ve buna karşılık kendisinden bin kişi ile savaşa katılmasını istemişti. Bk. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. II, Matba'a-i 'Osmaniye, 1309 (2. Tab'), s. 60.

¹⁴⁴ BOA., C. DH., 222/11094 (19 Cemâziyelâhir 1195/12 Haziran 1781).

¹⁴⁵ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. V, Matba'a-i 'Amire 1288, s. 340.

¹⁴⁶ A'râb veya 'urbân tabirleri, bedevi Araplar için kullanılan bir terimdir. Bunlar yerleşik Arapların aksine bâdiyede, açık kırlarda yaşarlar, keçi ve deve kılından çadırlarda otururlardı. Bk. M. J. de Goeje, "Arabistan", *İA*, C. I, s. 481; Mustafa Fayda, "Bedevi", *DİA*, C. V, s. 314.

¹⁴⁷ "...husemâsı olan bâdiye nişin kabâ'iller dâhî bid-darûre kendusine tâbi' olub iktizâ itdikçe 'asker virmeye başlamışlardır..." BOA., HAT., 27/1294 (10 Receb 1201/28 Nisan 1787).

¹⁴⁸ BOA.,HAT.,27/1294 (10 Receb 1201/28 Nisan 1787).

idareci bulmak her zaman mümkün olmamaktaydı¹⁴⁹. Ayrıca merkezî hükümet, savaş zamanlarında asker ihtiyacının bir kısmını aşiretlerden temin etmekteydi. Bu da ister istemez devletin aşiretlere karşı daha esnek bir siyaset izlemesine yol açıyordu¹⁵⁰. Bu durumda devlet otoritesine pek alışık olmayan aşiretler, merkezî otoritenin zayıflamasını fırsat bilerek önlerine çıkan her şeyi yağmalamakta ve bir anarşi unsuru haline gelmekteydiler. Nitekim merkezî hükümetin eyaletler üzerindeki otoritesinin iyice azaldığı XVIII. yüzyılın başından itibaren, Anadolu'nun hemen her tarafında aşiretlerden kaynaklanan şekavet olaylarına rastlamak mümkündür¹⁵¹.

Millî Aşireti'nin şekavetinin arttığı bu dönemde, Osmanlı Devleti Rusya ve İran ile savaşıyordu. Şöyle ki, Osmanlı Devleti 8 Ekim 1768'de Rusya'ya karşı savaş kararı almış ve 1774 yılına kadar Rusya ile savaşmıştı. Bu savaştan mağlup bir halde çıkan Osmanlı Devleti, savaş sonunda önemli bir toprağı olan Kırım'ı kaybetmişti. Savaş sonunda Osmanlı Devleti, bir yandan Küçük Kaynarca gibi önemli bir antlaşma ile uğraşırken diğer yandan da İran askerlerinin Basra'yı kuşatmaları ve şehre girmeleri üzerine, 2 Mayıs 1776 yılında İran'a karşı savaş kararı almış ve 1779 yılına kadar süren yeni bir savaşa girişmişti¹⁵².

Yukarıda da bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti'nin Kırım meselesi yüzünden Rusya ile olan sorunları devam etmekteydi. Zira, 1783 yılında Kırım'ın işgal edilmesinin ardından, Rusya hükümeti İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Kırım, Kuban ve Taman'ın Rusya tarafından ilhakının Osmanlı hükümeti tarafından kabul edildiğine dair bir senet istemiş ve Osmanlı Devleti Rusya ile savaşı göze alamadığından bunu kabul etmişti (9 Ocak 1784). Ancak bir Müslüman ülkesi olan Kırım, Kuban ve Taman'ın Ruslar tarafından ilhakının kabul edilmesi halk üzerinde olumsuz tesir bıraktığından, Osmanlı Sadrazamı Halil Hamid Paşa bir süre sonra Ruslara karşı savaş hazırlığına başlamıştı. Bu savaş hazırlığı Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın ölümünden sonra da

¹⁴⁹ Örneğin merkezî hükümet 1787 tarihinde Rusya'ya savaş açınca Millî Aşireti reisi Timur da fırsattan istifade ederek şekavete başlamıştı. "...sefer-i Hümâyün takribiyle memâlik-i Anadolu vüzerâdan hâli olub eşkiya tâ'ifesi ferce yâb olduğu ve hatta Millîlû Timur nâm şaki-yi vücûd şekâvete ve mefsedete ahz birle..." BOA., Cevdet Zaptiye (C. ZB), 36/1770 (9 Muharrem 1205/18 Eylül 1790).

¹⁵⁰ Bk. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. II, s. 60.

¹⁵¹ Abdullah Saydam, "Tanzimat Devrinde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı: 8 (1993), s. 244-245.

¹⁵² T. Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, C. XI, Byy 1967, s. 72-89; Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. II, s. 58, 60.

devam etmiş ve bir süre sonra Osmanlı Sadrazamı olan Yusuf Paşa ile Rusya Devleti elçisi arasında yapılan görüşmeler olumlu sonuç vermeyince, Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı Ağustos 1787'de bir kere daha savaş kararı almıştı¹⁵³. Bu savaş kararının ardından devlet, daha önce başladığı savaş hazırlıklarını hızlandırmış ve Anadolu ile Rumeli sınır boylarına seraskerler tayin etmişti¹⁵⁴.

Merkezî hükümet, bu savaş için Rakka Eyaleti'nden de asker istemiştir. Ancak bu tarihlerde Rakka Eyaleti'nin merkezi olan Urfa'da iki bin kadar yeniçeri bulunsa da, Rakka Eyaleti'nin timar ve zeamet sahipleri uzun bir süredir Millîlî Aşireti İskanbaşısı Timur'un zorbalığından dolayı görevlerini yapamamaktaydılar. Bu yüzden Rakka Valisi tarafından Rakka Eyaleti'nin, askerî ve iktisadî açıdan kötü bir durumda olduğu belirtilmiş ve sefer için Rakka'dan asker istenmemesi talep edilmişti¹⁵⁵.

Timur'un Rakka ve Diyarbakır Eyaletleri'nde devam eden şekaveti karşısında halk da, devlete sık sık başvurarak kendilerinin bu saldırılara karşı korunmalarını istemekteydi¹⁵⁶. Bu arada Timur boş durmayarak Ergani ile Eğil Kazası'na bağlı bazı

¹⁵³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/1, Ankara 1978, s. 490, 493-494, 499, 505-506.

¹⁵⁴ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. IV, s. 28.

¹⁵⁵ "...Eyalet-i merkûmenin sipâhi ocakları dahi ve kıs 'ala hazâ Timur 'âkibeti mezmûrun tasallut ve istilâsından nâşi karyeleri bî-hâsıl olub zu'amâ ve erbâbı-ı tımarı felekzede ve bî-hâl ve o makûle hîdemât-ı 'aliyye edasında 'adîmu'l-iktidâr ve bî-mecâl olduklarından başka tımar ve ze'âmetlerinin zehâbından tehâşî ider makûleden olmayub farazan ve takdîren birisinin mahallinde bulunmaması takrîbiyle tımar veyahud ze'âmeti bâ-berât-ı şerîf-i 'alîşân bir âher kimse alub gelse daîhî tımar-ı mezbûr ve ze'âmet-i mezkûr her ne kadar kurbu civârda ise de Timur 'âkibet-i mekhûrun ayağı altı Rakka çölünü ve ba'ir boynu ve yılan boynuzu ve gergedan kulağından haber virub gelen kimse ecânbiden olmayub bilur erbâbından dahi olsa zabt itdirmeleri ve tasarruf itdirmeleri emr-i muhâldir zabt itdirmezler..." "bu misillü livânın hîzmet-i mezkûreye zerreten mâ nef'î olmadığından başka seferber olmaları cânibi miriye altı yedi bin ğuruş kese noksan icâbını müterettib olub mâl-ı bedelleri daîhî kıstîn mevâcibi mürettebâtına havâle olunmuş olmağla siyâneten lil-miri mezbûrunun seferden 'afv olunmaları bâbında ..." BOA., HAT., 14/516 (29 Zilhicce 1200/23 Ekim 1786).

¹⁵⁶ "...ol havâliler ahâlileri keyfiyeti hâlleri birkaç senedenberu tekrâr bi-tekrâr Devlet-i 'Aliyyeye ifâde ve inhâ idub işğâ ve icrâ olunmadığından..." Bu tür şikâyetler karşısında hükümet yetkililerinin bir süredir çözüm arayışları içerisinde oldukları görülüyor. Örneğin Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılardan Seyyid Numan Efendi, o sıralar Timur'un muhalifi olan kardeşi Sa'dun'un Timur'a karşı kullanılmasını önermişti. "...karındaşı Sa'dûn daîhî kendisine zıt olub bid-darûre tab'iyet iylediği tahkik olunmuşdur bi-'inâyetillah-i te'âla tarîkiyle hareket olundukda beyinlerine tefrika düşürme ğayet âsan zan olunur." BOA., HAT., 27/1294 (10 Receb 1201/28 Nisan 1787).

köyleri yağmalamış¹⁵⁷ ayrıca Malatya Sancağı Mutasarrıfı Rışvanzade Ömer Paşa'yı da, 1789 yılında yenilgiye uğratmıştı¹⁵⁸.

Timur'un artan şekaveti karşısında merkezî hükümet, 1789 yılında Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa'yı¹⁵⁹ görevlendirmiş ve Timur üzerine gitmesini istemişti. Ancak Süleyman Paşa'nın doğrudan Timur üzerine gitmediği ve Bağdat'ta, el-'Ubeyd Aşireti'nin yerleşik kolu olan Şavizadeleri, büyük bir askeri güçle Timur üzerine gönderdiği görülüyor. Bunun üzerine Şavioğlu Bağdat'tan hareket ederek Habur'a varmış ve Timur ile iki kez mücadele ederek, Timur'u yenilgiye uğratmıştı. Bu mücadele sonunda Timur kaçmayı başarmışsa da, Habur'da bulunan erzak anbarlarının Şavizade'nin eline geçmesine engel olamamıştı¹⁶⁰.

Bu arada Timur'un ortadan kaldırılması için Maden Emîni de ilginç bir öneride bulunmuş ve Timur'un zehirletilerek daha kolay bir biçimde ortadan kaldırılabilceğini belirtmişti. Maden Emîni'ne göre, Timur uzun bir süredir sevda hastasıydı¹⁶¹ ve bu hastalığından dolayı bahar mevsimlerinde yılda iki kez Diyarbakır'a gelip Tabip Hanna'nın yanında tedavi olmaktaydı. Ancak Hanna vefat ettiğinden, Timur, Hanna'nın

¹⁵⁷ BOA., C. DH. 97/4831 (21 Safer 1204/10 Kasım 1789) lef 1. "...Egil Kazası Ma'den-i Hümâyûn merbûtâtını tarafından zabt ve tasarruf itmek sevdâsına düşub bana bey'at idiniz hâkiminiz daîhi tarafimdan nasb olunmadıkça kazanız ahâlîsine emn ve asâyiş olmaz deyu bu guna iştidâd zulmünü yevm be-yevm izdiyâd ile kazamız karyeleri üzerine katı vâfir eşkıya Ekrâd süvarilerini ta'yîn ve nehb ve târac itmekle külliyyen perâkende ve perişan iyledi..." BOA., C. ZB., 86/4263 (30 Zilkade 1204/11 Ağustos 1790).

¹⁵⁸ Timur'un Rışvanzade Ömer paşayı yenilgiye uğratmasını fırsat bilen Timur'un dayısı Ömer de o sıralarda Bingöl yaylalarından dönüşünde Harput ile Palu arasında konaklamış ve halka büyük bir baskı ve zulm yapmıştı. "...ve dayısı olacak 'Ömer nâm şekâvet-pîşe daîhi Bingöl cânibine yaylağa iyâb ve zehâbı kazâhây-ı Ma'âden-i Hümâyûndan vâkı' olmağla re'âyâsına iylediği zulm ve ta'addisi havsile-i ta'bîrden birün olub hatta bu def'a kışlaya 'avdetinden Hâburut ile Palu beyninde nasb-ı hîyâm hêzelân hitâm idup Timur'un 'Ömer paşa hazretlerine ol-derece ğalebesinden bu daîhi ferce yâb ve niçe niçe zulm ve ta'addiye tasaddi iylemiştir..." BOA., C. DH., 97/4831 (21 Safer 1204/10 Kasım 1789) lef 1.

¹⁵⁹ "Süleyman Paşa, Mardin Voyvodası Mehmed Efendi'nin kölesi olup, Mehmed Efendi vefat ettiğinde Bağdat'ta Mızraklı Süleyman Paşa'ya intisab etmişti. Daha sonra Bağdat Kölemen Valisi Ömer Paşa'nın Enderun çukadarı olmuş ve cesaretinden dolayı kendisine Basra mütesellimliği verilmişti. Bab-ı Ali'den Bağdat ve Basra Valiliği'ni talep etmesi üzerine 1779 yılında vezirlik rütbesiyle Basra ve Bağdat Valisi olmuştur. Yirmi üç yıl valilik yaptıktan sonra 1802 yılında vefat etmiştir. Süleyman Paşa, Bağdat Valiliği sırasında çeşitli imar ve inşa faaliyetlerinde bulunmuş ve her yıl İstanbul'a gönderdiği büyük miktarda gelir ile devletin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır." Bk. Mehmed Süreyya, *Sicilli 'Osmani yahud Tezkire-i Meşahir-i 'Osmaniyye*, s. 91-92.

¹⁶⁰ BOA., C. DH., 97/4831 (21 Safer 1204/10 Kasım 1789) lef 1.

¹⁶¹ Şemseddin Sâmî, sevda hastalığının aşktan veya insan psikolojisinden kaynaklanan duygusal bir hastalık olduğunu belirtmiştir. Bk. Şemseddin Samî, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 2007, s. 741.

oğlu Tanel (Ta'il) ile Kalfası Kıryakis adlı gayr-ı Müslimlerden ilaç aldırırmaktaydı. Timur, bu kez ilaç istediğinde ilaç içine zehir karıştırılarak Timur zehirletilebilirdi¹⁶². Tabi bu öneri Padişah III. Selim (1789-1807) tarafından da uygun görülmüş ve III. Selim 1789 yılının sonbaharında, Diyarbakır Voyvodası Şeyhzade İbrahim'e gerekli talimatı vererek işe koyulmasını istemişti¹⁶³. Ancak bu girişimin pek başarılı olduğu söylenemez¹⁶⁴.

Timur'un şekavetinin önlenememesi ise günden güne sorunları artırmaktaydı. Bu yüzden Timur'un şekavetine uğrayan bölgelerden, çeşitli tarihlerde İstanbul'a yazılar yazılmaktaydı. Örneğin Rakka Valisi Mustafa Paşa, merkezî hükümete gönderdiği 1790 tarihli yazısında, Timur'un Rakka bölgesindeki şekavetine değindikten sonra, onun bir an önce ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmiş ve dolaylı da olsa bu görevin kendisine verilmesini istemişti. Bunun üzerine merkezî hükümet, Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa'nın Timur'a karşı görevlendirildiğini belirtmiş ve Mustafa Paşa'dan da Anadolu'dan asker toplayıp, Rusya seferine çıkmasını emretmişti. Merkezî hükümet, Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa'nın Timur'a karşı görevlendirilmesinin gerekçesini ise, Süleyman Paşa'nın güçlü, iradeli bir vali olması ve Rakka bölgesini iyi bilmesiyle açıklamıştı¹⁶⁵.

¹⁶² BOA., C. DH., 97/4831 (21 Safer 1204/10 Kasım 1789) lef 1.

¹⁶³ BOA., C. DH., 97/4831 (29 Rebi'ülevvel 1204/17 Aralık 1789) lef 2. "...şaki-yi merkûm sinîn-i vâfirendenberu sevdâ 'illeteine mübtelâ olduğından rebî' ve harîf mevsimlerinde Diyarbekirde kâ'in tabîb Hannadan istidvâ iyleye gelub ancak tabîb-i mersûm işbu marttan mukaddemce hîlkat-ı asliyesine rucû' idub hayatta olan oğlu Tanel (Ta'il) ve kalfası Kıryakis nâm zımmilerden kemâ-kân hubûb ve ma'âcîn ve edviye-i sâ'ire ba'den ba'den geturdub ekl iyleyegeldiği mulâbesesi Diyarbekir Voyvodası şeyh'zâde sa'âdetlu İbrahim Ağa bendelerine hîtâben kat'iyu'l-mufâd emr-i celilu'l-kadr isdâr ve madmûn-u isâbetmaktûrunun mesfûrân-ı mersûmânı voyvoda-ı mûma-ileyh kulları tarafına celb ve Timur purşûr tarafına irsâl iyleyecekleri ma'âcîn veyahûd hubûb ve mu'âlece-i sâ'ireden kankıları sumla âyihte olunmağa enseb ise ihtilât ve muvakkaten te'sîr iylemek üzere tertîb iylemeleri hûsûsu voyvoda-ı mûma-ileyh kullarına beyân buyurula..." BOA., C. DH., 97/4831 (21 Safer 1204/10 Kasım 1789) lef 1.

¹⁶⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. V, Takvimhâne-i 'Amire, 1278, s. 340; Timur'un bu gibi suikastlere karşı da çok hazırlıklı olduğu görülüyor. Zira Timur dışarıdan getirilen yiyecek ve içecekleri üçüncü bir kişi yemeden yememekteydi. Bu yüzden Maden Emini bu hususa dikkat edilmesini ve kullanılacak zehirin uzun bir süre sonra etkisini gösteren cinsten olmasını istemişti. BOA., C. DH., 97/4831 (21 Safer 1204/10 Kasım 1789) lef 1.

¹⁶⁵ "...Bağdad Valisi Süleyman Paşanın ol-havâliye kemâli mertebe vukûfu ve Timur mezkûrun def'i ğâilesine iktidârî cihetiyle bu hûsûs daîhi Süleyman Paşa kullarına ihâle ile..." Padişah III. Selim de ısrarla Timur'u Süleyman Paşa'dan istediğini belirtmişti. "Bağdad Valisine fermân yazasınız üzerine ben de hât çekerim Timurun nizâmını ondan isterim" BOA., HAT., 185/8693 (29 Zilhicce 1204/9 Eylül 1790).

Bu arada Timur'un şekaveti gittikçe artmaktaydı. Nitekim Timur, bu kez de (1790-1791 yılında) Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Beyi'nin kendisini kışkırtmasıyla, Rışvanzade Ömer Paşa üzerine üç bin süvari göndermiş ve Ömer Paşa'ya bağlı olan kaza ve köyleri yağma ettirerek bir çok kişinin mal ve can kaybına neden olmuştu. Ayrıca Timur, bu sefer sırasında Rışvanzade Ömer Paşa'nın yeğenini yakalayıp haps etmiş ve Samsad Kazası ile kitaphane/kütüphane (?) vakfi olan Teroş (?) mukataasını tahrip etmişti¹⁶⁶.

Bu durum karşısında merkezî hükümet, 1790 yılında bir kez daha Süleyman Paşa'dan büyük bir ordu ile Timur üzerine gitmesini istemişti. Fakat Süleyman Paşa'nın o sıralar, Timur üzerine gitmeye pek istekli olmadığı anlaşılıyor. Zira Millîlî Aşireti göçebe bir aşiret olduğundan, Timur rahatlıkla bir tarafa kaçabilirdi. Bu yüzden Timur'un ele geçirilmesi o kadar kolay değildi. Ancak Süleyman Paşa'nın Timur üzerine gitmek istememesinin asıl nedeni, bir süredir Necid bölgesinde ortaya çıkan Vehhabîlerin¹⁶⁷ Ahsa'ya saldırımları ve Basra'yı tehdit etmeleriydi. Bu yüzden Süleyman Paşa, o sıralar Bağdat'tan ayrılmayı doğru bulmamış ve merkezî hükümetten özür talep ederek¹⁶⁸ ilkbahara kadar kendisine müsaade edilmesini istemişti. Ayrıca Süleyman Paşa, Timur üzerine götüreceği askerlerin ihtiyaçlarının Rakka ve Diyarbakır

¹⁶⁶ BOA., C. DH., 73/3631 (9 Safer 1206/08 Ekim 1791).

¹⁶⁷ "Vehhabîlik Muhammed b. Abdilvehhab'ın (1703-1792), Hanbelî Mezhebi'nin en büyük müctehidlerinden kabul edilen Ahmed b. Teymiyye ve İbn Kayyim El-Cevziyye'nin tesirinde kalarak, geliştirip yaydığı dini bir düşüncedir. Bu düşünce, Muhammed b. Abdilvehhab'ın 1744-45 yılında Dir'iyye'de Muhammed b. Suud ile ittifak yapması sonucunda, dini aktivitelerin arkasında maddî menfaatler beklenen siyasi bir boyut kazanmıştır. Zira bu ittifakın ardından, Dir'iyye çevresindeki kabileler üzerinde hakimiyet kuran Vehhabîler, bir süre sonra aktif bir şekilde sağa sola saldırmaya ve mezheplerini Necid ile çevrelerindeki bedevî kabileler arasında yaymaya başlamışlardır. Buna karşın Osmanlı Devleti, başlangıçta meseleyi mahallî çekişmeler şeklinde değerlendirmiş ve 1770 yılına kadar Vehhabîler'e karşı ciddi bir tedbir almamıştır. Vehhabîler, 1792'de Ahsa üzerine seferler düzenleyip, 1795'te Ahsa'yı tamamen ele geçirdi, merkezî hükümet Vehhabîlere karşı Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa'yı görevlendirmiş ve Dir'iyye üzerine gitmesini istemiştir. Ancak Süleyman Paşa'nın kethüdası Ali Paşa, Dir'iyye üzerine gitmişse de başarılı olamamıştır. Böylece Vehhabîler kuzeyde Irak, Suriye ve batıda Hicaz'a doğru yayılmalarını sürdürmüşlerdir. Vehhabîler 20 Nisan 1801'de Kerbela'ya girerek şehri yağmalayıp halkı kılıçtan geçirmişlerdir. Ayrıca 1802'de Taif'i, 1803'te de Mekke'yi işgal edip Medine'yi muhasara altına almışlardır. Sonunda merkezî hükümet, Vehhabîlere karşı Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirmiş ve 1818'de Dir'iyye'nin teslim alınmasıyla Vehhabî meselesinin birince devresi sona ermiştir." Bk. Zekeriyâ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Ankara 1998, s. 17-53.

¹⁶⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.V, s. 341.

Eyaletleri ile bu iki eyalete yakın olan bölgelerden temin edilmesini, bunun için de padişah tarafından bölge yöneticilerine gerekli talimatın verilmesini talep etmişti¹⁶⁹.

Süleyman Paşa'nın Bağdat'tan ayrılmaması ve Anadolu'daki vezirlerin Rusya seferine gitmeleri üzerine, merkezî hükümet Timur'un Ergani ve Eğil Kazaları ile Rakka Eyaleti'nde artan şekavetine karşı, 10 Ağustos 1790 tarihinde Turunçzâde Süleyman Paşa'yı vezirlik rütbesiyle Rakka'ya göndermiş ve kendisinden Süleyman Paşa ile diyaloga girerek Timur'a karşı hareket etmesini emretmişti. Rakka'ya giden Turunçzade Süleyman Paşa ise, çok geçmeden meselenin ciddiyetini anlamış ve Timur'un o kadar kolay ele geçirilemeyeceğini belirterek, Timur üzerine mutlaka büyük bir ordu gönderilmesini istemişti¹⁷⁰.

Bu arada Padişah III. Selim, Süleyman Paşa'nın isteği doğrultusunda Rakka Valisi İbrahim Paşa'ya¹⁷¹, Malatya Mutasarrıfı Rışvanzade Ömer Paşa'ya, Halep Valisi Mustafa Paşa'ya¹⁷² ve Diyarbakır Mutesellimi Şeyhzade İbrahim'e¹⁷³ birer emir göndererek, Timur üzerine yapılacak sefer için gerekli hazırlığı yapmalarını ve organizeli bir biçimde Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa'nın emrinde hareket etmelerini istemişti¹⁷⁴.

¹⁶⁹ BOA., C. DH., 78/3886 (9 Cemziyelâhir 1205/13 Şubat 1791).

¹⁷⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. V, Takvimhâne-i 'Amire, 1278, s. 341; BOA., HAT., 273/16010 (29 Zilhicce 1203/20 Eylül 1789) 20 Eylül 1789 tarihi katalog esas alınarak yazılmıştır ancak bir yanlışlık olduğu görülüyor.; BOA., C. ZB., 36/1770 (9 Muharrem 1205/18 Eylül 1790).

¹⁷¹ "...hâsılı senin me'mûriyetin şaki-yi merkûmu Bağdad Valisi müşârun-ileyh Bağdad tarafından sıkıştırdıkda önünü kesdirub berulere tecâvüzüne mâni' ve şaki-yi merkûmun i'dâm ve izâlesine ber vech-i istiklâl Bağdad Valisi müşârun-ileyh me'mûr idüğünü bilub ona göre 'amel ve hareket...' BOA., C. DH., 20/997 (20 Receb 1205/25 Mart 1791).

¹⁷² "...Haleb Eyaleti sana tevcîh ve 'inâyet-i hidivânem olmakdan maksûdı aslî şaki-yi merkûmun izâle ve istisâli ve külliyyen ref'-i vücûd ve izâle-i mefseted ve mazarratı Hûsûsuna Bağdad Valisi müşârun-ileyh ile mukâtebe ve muhâbere iderek bu babda sana tavsiye ve sipârîşi muktezası üzere 'amel ve hareket ve me'mûrin-i saire ile dahi ittifak ve ittihâda ri'âyet...' BOA., C. DH., 20/997 (29 Receb 1205/3 Nisan 1791).

¹⁷³ "...şaki-yi merkûme Diyarbekir tarafından yol virmeyub me'mûrîn ile bil-ittifâk izâle ve istisâli emrine mübâderet..." BOA., C. DH., 28/1381 (20 Ramazan 1205/23 Mayıs 1791).

¹⁷⁴ "...Bağdad Valisi müşârun-ileyh tarafından ne vecihle tahfîrâtı vârid olur ise derhâl mazmûnî üzere 'amel ve hareket ve me'mûrîn-i sâ'ire ile dahi muhâbere ve ittifâk iderek şaki-yi merkûmun izâle ve istisâli emrine beru tarafdân lâzım gelân esbâb ve hâlatın istihsâline kıyâm ve mübâderet...' BOA., C. DH., 20/997 (29 Receb 1205/3 Nisan 1791).

Buna göre Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa, Timur'u güneyden yani Bağdat tarafından sıkıştırdığında, bu valiler de kuzeyden Süleyman Paşa'ya destek vererek, Timur'un kaçmasını önleyeceklerdi. Böylece güneyden ve kuzeyden sıkıştırılan Timur'un kaçması önlenecek ve Timur yakalanıp bu sorun çözüme kavuşmuş olacaktı¹⁷⁵. Ayrıca III. Selim, Rakka ve Diyarbakır Valileri'ne, sefere askerî destek dışında malî açıdan da destek olmalarını emretmişti¹⁷⁶.

B. Süleyman Paşa'nın Timur Üzerine Seferi ve Sonrasındaki Gelişmeler

Timur, merkezî hükümetin kendisi hakkındaki kararını öğrendikten sonra, Rakka'ya yirmi beş saat uzaklıkta bulunan Hamda Adası'na (?) giderek, burada beraberinde bulunan yaklaşık dört yüz elli kişiyle birlikte savunmaya geçmişti. Bir süre sonra da Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa, 1790 yılı sonlarında Timur'un asıl iskân bölgesi olan ve Rakka'ya sekiz saat uzaklıkta bulunan Hamdun Çölü'ne hareket etmişti. Bu arada Rakka Valisi İbrahim Paşa, Malatya Sancağı Mutasarrıfı Rişvanzade Ömer Paşa ve Diyarbakır Voyvodası Şeyhzade İbrahim, emrindeki askerlerle Hamdun'a gelerek Süleyman Paşa'nın emrine girmişlerdi. Ayrıca Diyarbakır Voyvodası Şeyhzade İbrahim, beraberinde Diyarbakır Voyvodalık mukataası malından bin yüz elli üç kile buğday getirerek Hamdun'da Süleyman Paşa'ya teslim etmişti. Süleyman Paşa, yardımına gelen yöneticilerle sefer hazırlıkları yaparken, bir ara Timur'un kız kardeşi Nure Hatun Hamdun'a gelerek, Süleyman Paşa ile görüşmüş ve Süleyman Paşa'dan Timur'u af etmesini istemişti. Ancak Süleyman Paşa, Nure Hatun'un af talebini kesin bir dille red etmiş ve sefer hazırlıklarına başlamıştır. Süleyman Paşa, gerekli hazırlıkları yapıp, Hamda Adası etrafında bulunan urban beylerinin de desteğini aldıktan sonra, Rakka Valisi İbrahim Paşa ile Rişvanoğlunu sağ koldan, Diyarbakır Voyvodası Şeyhoğlu ile bazı aşiretleri sol koldan Timur üzerine göndermiş, kendisi de beraberinde bulunan askerlerle orta koldan Timur üzerine hareket etmişti¹⁷⁷. Ancak gelişmelerden

¹⁷⁵ BOA., C. DH., 20/997 (20 Receb 1205/25 Mart 1791).

¹⁷⁶ BOA., C. ZB., 61/3031 (19 Cemâziyelâhir 1205/23 Şubat 1791).

¹⁷⁷ "... karındaşın merkûma re'y virnamek tarîki yokdur şevketlu kudretlu mehâbetlu velini'metim efendim beni ancak karındaşın şakînin vücûdu hâbâset alûdını ruy-i 'arzdan kaldırmak için ta'yîn iyledi binâen Bağdad gibi mahallî bu'dîdadan kalkub bu kadar 'asker ile geldim inşaellâh-u Te'âla hayyen a'hz ider isem kendusını kıyafetiyle Devlet-i 'Aliyye'ye irsâl iderim ve meyyiten a'hz ider isem ser-i maktû'unu Bab-ı Hümâyûn'a isâl birle hâ'in-i padişahî olanlara 'ibret iderim cevabıyla merkûmeyi huzûrundan kaldırub Tay 'Arabına 'ala tarîki'l-

Timur'un Musul tarafına kaçtığı ve söz konusu seferin de başarısız olduğu anlaşılmaktadır.

Daha çok keşif amaçlı ya da Timur'a göz dağı vermek için yapıldığı anlaşılan bu seferden sonra Bağdat'a dönen Süleyman Paşa, bu kez 19 Nisan 1791 tarihinde Musul'a bir ordu göndermiş ve 30 Nisan 1791'de de kendisi büyük bir ordu ile Timur üzerine hareket etmiştir¹⁷⁸. Bu arada Süleyman Paşa'nın Timur meselesinde gevşek davrandığını düşünen III. Selim'in¹⁷⁹, Süleyman Paşa'nın bu hareketinden büyük mutluluk duyduğu görülüyor. Nitekim Padişah, Süleyman Paşa'nın Timur meselesini çözebileceğini ve bu konuda kendisine güvendiğini belirtmişti¹⁸⁰. Süleyman Paşa harekete geçince, Timur savaşı göze alamadığından bu kez çöl içlerine kaçmak için Hammam'a¹⁸¹ yönelmiştir. Süleyman Paşa ise, Timur'un Fırat Nehri'ni geçip Şam Çölü'ne kaçmaması için Şavizade Süleyman Beyle beraber birkaç urban şeyhini ve bazı aşiretleri, Fırat Nehri'nin karşı yakasına göndermiş ve Timur'a karşı önlem aldirmiştir. Ayrıca Süleyman Paşa, Timur'un kaçabileceği Rakka tarafını da Rakka Valisi İbrahim Paşa ve Malatya Mutasarrıfı Rişvanoğlu ile emniyet altına almıştı. Ancak o sıralar Şeyhzade İbrahim, Diyarbakır'da olmadığından Timur'un Diyarbakır tarafına kaçma ihtimali bulunmaktaydı. Bu yüzden Süleyman Paşa, Timur'un Diyarbakır tarafına kaçmaması için Mardin Millîlîleri olduğu anlaşılan aşiretin desteğini

musâfere irsâl iylediği...'' BOA., HAT., 78/3239 (27 Rebi'ülevvel 1205/04 Aralık 1790); BOA., C. DH., 20/976 (22 Rebi'ülevvel 1205/29 Kasım 1790) lef 1.

¹⁷⁸ BOA., HAT., 1398/56225 (14 Ramazan 1205/17 Mayıs 1791); BOA., HAT., 207/10959 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791); BOA., C. DH., 28/1381 (20 Ramazan 1205/23 Mayıs 1791).

¹⁷⁹ "...bu Timur mâddesi dikkat olunacak mâddedir Bağdad Vâlisî ne yapıyor niçün şimdiye degin hareket itmedi bu Timurun izâlesi tedbîrine ziyâdesiyle dikkat ve ihtimâm iyleyesiz." BOA., HAT., 1399/56308 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791).

¹⁸⁰ "Bağdad Vâlisinin Timur üzerine hareketinden mahzûz oldum ancak elbette ser-i maktû'unu kenduden talep iylediğimi ve eger cân-ı gönül ile tuter ise hakkından geleceği ma'lûmum olduğunu ve sâ'ir dürlü bahanesi muğalata olduğunu ve dâ'ima Timurun kellesinin gelmesine müterakkib olduğumu kenduye te'kîden yazasız." BOA., HAT., 1400/56368 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791).

¹⁸¹ Bu yerin Musul yakınında bulunan Hammam-ı 'Ali olduğu anlaşılıyor. Bk. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul 2003, s. 68; M. Nasrullah, M. Rüşdü, M. Eşref (Haz. Rahmi Tekin-Yaşar Baş), *Osmanlı Atlası*, İstanbul 2003, s. 102.

sağlamıştı. III. Selim de, Sadaret Makamı'ndan İstanbul'da bulunan Şeyhzade İbrahim'in işinin görülüp bir an önce Diyarbakır'a gönderilmesini emretmişti¹⁸².

Timur, Süleyman Paşa ile savaşı göze alamayıp kaçmaya başlayınca, Millî Aşireti içerisinde sağa sola kaçanların olduğu görülüyor. Bu yüzden III. Selim, Diyarbakır Mütessilimi Şeyhzade İbrahim'e gönderdiği emirde, Millî Aşireti'nden ayrılıp kendisine sığınanlara sahip çıkmasını istemiştir¹⁸³. Süleyman Paşa Rakka'ya ulaştığında, Timur bu kez de kendisi için güvenli bulunduğu Buk'e kaçmıştır. Süleyman Paşa burada Timur'un kardeşi ve aynı zamanda aşiret içerisinde rakibi olan İbrahim Bey'i iskanbaşı tayin ettikten sonra¹⁸⁴ Mardin'e yönelmiş ve Karadere'ye gelerek burada konaklamıştır¹⁸⁵. Süleyman Paşa Mardin'e ulaştığında, merkezî hükümete bir yazı göndererek Timur ile ilgili gelişmeleri bildirmişti. Süleyman Paşa bu yazısında Timur'un kaçtığını ve kendisini yakalayamadığını belirtince, bu durum III. Selim'de büyük bir hayal kırıklığına ve öfkeye yol açmıştı. Nitekim Padişah, Sadaret Makamı'na gönderdiği emirde, Süleyman Paşa'ya inanmadığını ve mutlaka Timur'u ortadan kaldırıp Millî Aşireti'ni itaat altına alması gerektiğini, aksi durumda aşiretin tamamen kontrolden çıkacağını ifade etmişti¹⁸⁶.

Süleyman Paşa'nın Mardin'e yönelmesinde, Timur'a destek veren grupların gücünü kırmak ve onlara göz dağı vermek istediği anlaşılmaktadır. Zira Mardin'de iskân edilmiş çok sayıda Millî aşiretleri bulunmaktaydı. Ayrıca Timur Mardin Yezidilerinden de önemli ölçüde destek görmekteydi. Bu yüzden Süleyman Paşa, Timur'la birlikte hareket eden Yezidi aşiretlerinden Mersusanlı ve Şevkiyanlı Aşiretlerine karşı harekete geçmiş ve Mardin ile Diyarbakır arasında 3 bin hane ile savunmaya geçen bu Yezidi aşiretlerini yenilgiye uğratarak itaat altına almıştır. Ayrıca

¹⁸² BOA., HAT., 1398/56225 (14 Ramazan 1205/17 Mayıs 1791); BOA., HAT., 207/10959 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791); BOA., C. DH., 28/1381 (20 Ramazan 1205/23 Mayıs 1791).

¹⁸³ BOA., C. DH., 153/7640 (29 Şevval 1205/01 Temmuz 1791).

¹⁸⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. V, s. 341.

¹⁸⁵ BOA., HAT., 1409/57206 (23 Safer 1206/22 Ekim 1791).

¹⁸⁶ ‘...ve bu Millîlü ‘Aşâ’irî bu kadar memâlike ve ‘ibâdullaha refîne itmiş iken şimdi bir adamlarını siyâset iyilemeden cümlesine emân virmek olur muhâbbu hareket yine Timur’un hilesi olduğuna şübhe yokdur şimdi firâr itdi deyu yazayor bir dürlü bu kelâmına i’timâd itmeme elbetde her nereye gider ise ser-i maktû’unu kendunden isterim ve bu Millîlü ‘Aşâ’iri fîma ba’d itâ’atda olub memâlike zarar itmeyecekleri sûret ile nizâm virmesini ve bu emirlerimi kendine yazasız...’ BOA., HAT., 211/11416 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791); Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. V, s. 341-342.

Süleyman Paşa, Timur'a destek veren ve 12 bin askere sahip olan Sörgücü Meliki Hüseyin Ağa ile 6 bin askeri bulunan Nurcu Meliki el-Hac Hasan Ağa'yı yanına getirtmiş, ardından bunları Mardin'e göndererek Mardin içerisinde astırmıştır¹⁸⁷. Süleyman Paşa'nın Mardin'e yönelmesinde Bağdat yolunun güvenliğini sağlama düşüncesinin de etkili olduğu düşünülebilir.

Bu arada Buk tarafına kaçan Timur'un Halep'te urban aşiretlerinden destek aldığı ve onlarla birlikte hareket ettiği görülmektedir. Şöyle ki, o sıralar Çöl Beyi¹⁸⁸ Muhammed Hirfan'ın Arap Hadidi Aşireti tarafından öldürülmesi üzerine, Muhammed Hirfan'ın yerine kimin seçileceği meselesi tartışılmaktaydı. Zira bu hususta bir yandan merkezî hükümetin emri beklenirken, diğer yandan adaylardan Muhammed Hirfan'ın oğlu Genç, beraberindekilerle Timur'a sığınmış, ardından da adaylardan eski Çöl Bey'i Cehcâh bir miktar urban ile Timur'un yanına gelmişti. Bunlar, Timur'un da yanına aldığı bin adet süvari ile birlikte Hadidi Aşireti'ne saldırmışlar ve Hadidi Aşireti'ni yenilgiye uğratarak Muhammed Hirfan'ın intikamını almışlardı¹⁸⁹.

Timur el-Mevâlî Şeyhi Cehcâh'ın desteğini aldıktan sonra bu kez Basra'ya yönelmiştir. Bu arada Süleyman Paşa da, Timur üzerine Millîlî Aşireti iskanbaşı ile Mardin Voyvodası'nı büyük bir askerî güçle göndermişti. Ayrıca Süleyman Paşa, Millîlî Aşireti İskanbaşı İbrahim Ağa'nın emrinde Mardin ve Urfa'ya bir miktar asker bıraktıktan sonra, gerek burada karşılaştığı erzak sıkıntısı, gerekse Bağdat'ta meydana gelen bazı karşılıklardan dolayı Bağdat'a yönelmişti. Süleyman Paşa Tuz Hurmatu¹⁹⁰ mevkiine geldiğinde Timur'un Rahbe'ye geldiği ve buradan el-Mevâlî Aşireti'yle birlikte el-Cezire'den Basra tarafına yöneldiğini öğrenmiş ve hemen el-'Ubeyd Aşireti'ni bir grup asker ile Timur üzerine göndermiştir. İki taraf arasında Basra'nın doğusunda meydana gelen savaşta Timur, büyük bir bozguna uğrayarak başta kardeşi Derviş el-Mahmud ve amcasıoğlu Sa'dun olmak üzere yüze yakın adamını kaybetmişti.

¹⁸⁷ BOA., HAT., 1409/57206 (23 Safer 1206/22 Ekim 1791).

¹⁸⁸ Osmanlı Devleti, ele aldığımız dönemde Suriye Çölü'nde bulunan urban aşiretlerini, el-Mevâlî Aşireti vasıtasıyla kontrol altında tutuyordu. Bu nedenle el-Mevâlî Aşireti reislerine resmen "Çöl Beyi" denmekteydi.

¹⁸⁹ BOA., HAT., 213/11610 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791); BOA., HAT., 1414/57707 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791).

¹⁹⁰ Tuz Hurmatu veya Tuz Hurmatu, Musul Vilayetinde Kerkük (Şehr-i Zor) Sancağına bağlı Kerkük kazasında bir nahiyedir. Bk. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, s. 162; M. Nasrullah, M. Rüşdü, M. Eşref (Haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş), *Osmanlı Atlası*, s. 102-103.

Bu olaydan sonra el-Mevâlî Aşireti Timur'dan ayrılmış ve Timur Fırat Nehri kenarında Mesabih (?) mevkiinde beklemeye başlamıştı. Bunu işiten Süleyman Paşa, bir kez daha el-'Ubeyd Aşireti'ni Timur üzerine yollamış ve Timur'un bütün mal ve eşyasını yağmalattırıştır. el-'Ubeyd Aşiretiyle baş edemeyen Timur ise bütün eşyasını bırakarak Habur'a doğru kaçmış ve kardeşi Millilî Aşireti İskanbaşısı İbrahim'e sığınmıştır¹⁹¹.

Bunun üzerine Süleyman Paşa, Millilî Aşireti İskanbaşısı İbrahim Ağa'ya bir yazı göndererek, Timur'u mutlaka sağ ya da ölü olarak Mardin Voyvodası'na teslim etmesini istemiştir. Bunun yanısıra Süleyman Paşa merkezî hükümete gönderdiği yazıda da, İskanbaşı İbrahim Ağa'nın Timur'u teslim etmeye yanaşmaması durumunda, Diyarbakır ve Mardin Voyvodaları ile Urfa Mütesellimini, bir süre önce Mardin ve Urfa'da bıraktığı askerlerle birlikte Timur üzerine göndereceğini belirtmiş ve padişahtan da, bahsi geçen yöneticilere birer emir göndermesini istemiştir. Ancak III. Selim, el-'Ubeyd Aşireti ile Millilî Aşireti arasındaki bu muharebeyi sıradan bir olay gibi görmüş ve bunda Süleyman Paşa'nın herhangi bir katkısının olmadığını belirterek, Sadaret Makamı'ndan bir kez daha Timur'u kendisinden istediğini belirtmiştir¹⁹².

III. Selim'in bu yazıdan sonra, Süleyman Paşa'ya olan güveninin iyice azaldığı anlaşılmaktadır. Zira III. Selim, Sadaret Makamı'na yazdığı yazıda, Timur'un Bağdat yakınlarında ve Bağdat Valisi'nin tayin ettiği iskanbaşının yanında, güçsüz bir durumda bulunmasına rağmen halen yakalanamamasını, Süleyman Paşa'nın kasıtlı tutumuna bağlamış ve Timur'un bu kez de öldürülmemesi durumunda Süleyman Paşa'ya asla inanmayacağını belirtmiştir. Padişah ayrıca, Bağdat ve Halep Valileri'yle Diyarbakır Voyvodası'nın Timur üzerine hareket etmeleri için gerekli yazıların gönderilmesini,

¹⁹¹ ‘...mâli sizin başı bizim deyu el-'Ubeyd 'Aşiretini me'mûr itmekden nâşî 'aşiret-i mezkûre daîhi üzerine hücum itdikde şaki-yi mezbûr cemî'-i emvâl ve eşyasını birağub otuz kırk atlu ile firâr ve iskânbaşının yanına gelub dehlî düşdüğü...’ Bu olayda Timur'un ve Millili Aşiretinin çok büyük bir mali kayba uğradığı anlaşılıyor. Öyleki, Halep Nakibul Eşraf Kaymakamı Kuddusi Efendi, Timur'un otuz bir yılda biriktirdiği maldan bahsetmiş, Cevdet Paşa da Millilî Aşireti'nin tarihinde böyle büyük bir iktisadî darbe yemediğini belirtmiştir. BOA., HAT., 1414/57707 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791); BOA., HAT., 1402/56594 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792); Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. V, s. 341.

¹⁹² ‘...Bağdat Valisinin bunda medhali yokdur kelleler kapuya vaz' olunub tatarına ilbâs-ı hîl'ât oluna ve yine Timur'un izâlesini kendinden taleb ittiğimi yazasız ve bunu 'Urfa Valisine daîhi yazub Timur bu hâle girmiş iken ğayret idub izâlesine sa'y iylesini daîhi yazasız’ BOA., HAT., 1414/57707 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791); BOA., HAT., 1402/56594 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792).

keza iskanbaşı İbrahim'in de Timur'u teslim etmemesi durumunda cezasının verilmesini ve başında bulunduğu aşiretin de yağmalattırılmasını emretmiştir¹⁹³.

Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın bu yazısı üzerine Diyarbakır Mutesellimi İbrahim Ağa, Timur'un İskanbaşı İbrahim Ağa ile birlikte şekavete geçmesini önlemek için hemen harekete geçmiş ve özellikle Timur'un Güney Doğu'dan, Doğu Anadolu'ya geçebileceği Palu ve Maden geçitlerini kapatmıştı. Ayrıca İbrahim Ağa, Temmuz ayından Ekim 1791'e kadar dört ay boyunca topladığı askerlerle, 1 şubat 1792 tarihinde Diyarbakır'dan Timur üzerine hareket etmiştir¹⁹⁴.

Merkezî hükümetin harekete geçmesini istediği Halep ve Rakka Valisi Mustafa Paşa ise, gerek kış şartlarını gerekse Timur'un gücünü gerekçe göstererek, o sıralar Timur üzerine gitmenin doğru olmadığını belirtmiş ve kendisine bahara kadar fırsat tanınmasını istemişti. Zira Mustafa Paşa'ya göre Timur Şavizade'ye yenildikten sonra kardeşi Millilî Aşireti iskanbaşısı İbrahim Ağa ile birlikte aşiretini yeniden toplamış ve Habur Nehri'nin ötesinde Musul yakınlarında çölde beklemeye başlamıştı. Mustafa Paşa ayrıca, o sıralar Rakka'da meydana gelen kıtlıktan dolayı Rakka bölgesinden asker toplayamayacağını belirterek, toplansa bile kış şartlarında Rakka'dan çöl bölgesine gitmenin zor olacağını, bu yüzden de Timur üzerine Musul taraflarında bulunan askeri

¹⁹³ "Timur bu hâle girub ve Bağdad Vâlisinin nasb kerdesi olan iskânbaşı İbrahîmin Bağdad toprağında yanına firâr itmiş iken yine Bağdad Vâlisi bu gef'a daîhi başını kesub göndermez ise Timuru muhafaza ittîğini cezm ideceğimi ve fimâ ba'd bir mâddesine i'timâd itmeyeceğimi mü'ekked yazasız Mustafa Paşanın Haleb ve 'Urfa mansıblarından kangısına gider ise gitsun ancak Timur bu sureti kesb itmiş iken ardını boşlamayub bir gün evvel üzerine varub tertîb-i cezâ itmesine ihtimâm itmesini müekked yazasız ve İbrahîm Timuru virmede muhâlefet ider ise onun daîhi tertîb-i cezâsını ve başında olan aşiretlerini yağma ve ğâret iyilemlerini Bağdad ve Haleb Vâlilerine ve Diyarbekir Voyvodasına kat'ice yazasız." BOA., HAT., 1402/56594 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792).

¹⁹⁴ BOA., C. DH., 20/976 (21 Receb 1206/15 Mart 1792) lef 3; BOA., HAT., 1402/56580 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792); BOA., HAT., 237/13151 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792); BOA., HAT., 1402/56594 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792); Bu sefer için Diyarbakır Mutesellimi İbrahim Ağa'nın belirttiği masraf, merkezde kuşku ile karşılanmıştır. Şöyle ki, İbrahim Ağa bir süre önce Hamdun'da Süleyman Paşa'ya 1153 kile Amedî buğdayı teslim etmiş ve bu buğdayın nakliyesiyle birlikte maliyetininin 8.071 kuruş olduğunu belirtmişti. İbrahim Ağa dört ay boyunca topladığı askerlerin masraflarını da 99.707 kuruş olarak belirtince, bu rakam merkezî hükümet tarafından çok abartılı bulunmuş ve III. Selim, Keban ve Ergani Madenleri Emîni Yusuf Ziya Paşa'ya bir yazı göndererek bu hususu araştırmasını istemiştir. BOA., C. DH., 20/976 (21 Receb 1206/15 Mart 1792) lef 3.

birlikler ile Şavizadelerin ve Musul yakınlarındaki urban aşiretlerinin gönderilmesini istemiştir¹⁹⁵.

Mustafa Paşa bu tedbirlerin yanı sıra, Millî Aşireti'nin diğer aşiretlerle Erzurum taraflarına yaylaya gönderilmemesini ve oldukları yerde ikamet ettirilmelerini istemiştir. Bunun için de özellikle aşiretin yaylaya gidişte kullandığı Maden ve Palu geçitlerini kullanmamaları için, Palu ve Maden Eminleri'ne gerekli emirlerin gönderilmesini sağlamıştır. Ayrıca Mustafa Paşa, Timur'un Şam taraflarında görülmesi durumunda yakalanıp idam edilmesi için, Şam Valisine de bir emir yollanmasını talep etmiştir. Bu arada Timur ise, Millî Aşireti İskanbaşısı İbrahim üzerindeki baskılardan olmalı, Şamiye tarafına geçerek 2 bin kadar urban hanesiyle Deyr tarafında bulunan Muhammed el-Hirfan'ın küçük oğlunun yanına gitmişti¹⁹⁶.

B. 1. İskanbaşılık Sorunu

Timur'un firarından sonra ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri de aşiret iskanbaşılığı meselesiydi. Osmanlı Devleti öteden beri, merkezi dinlemeyen ve merkezden bağımsız hareket eden aşiret reisleri yerine kendine güven veren ve mevcut reislerle mücadele içerisinde olan birini başa getirmeyi tercih etmiştir. Bu yüzden Bağdat Valisi Süleyman Paşa, devletin isteği doğrultusunda Timur'un kardeşi ve aynı zamanda hasmı olan İbrahim Bey'i, Millî Aşireti iskanbaşısı tayin etmiş ve onu Rakka Valisi İbrahim Paşa'nın gözetiminde Timur'un takibine göndermiştir¹⁹⁷. İbrahim Bey'in iskanbaşılık tevcihatı yapıldıktan sonra, III. Selim kendisine gönderdiği 27 Haziran 1791 tarihli yazıda, önceki iskanbaşılıkların yaptığı gibi kendisinin de Millî Aşireti'ni kontrol altına almasını istemişti¹⁹⁸.

¹⁹⁵ "...hâla Hâbur suyunun öte tarafında olub bu havâlden oldukları mahalle varıncaya değin beriyye olub 'asker beytût idecek bir mahal olmadığı 'ayân ve el-ân şiddet-i şitâ olmak hasebiyle taşrada 'askerin ikâmet ve pâydâr olmak muta'assır ve fasl-ı şitâda üzerine 'azîmet ğayr-ı kâbil olduğuna binâen..." BOA., HAT., 78/3227 (7 Cemâziyelâhir 1206/01 Şubat 1792); BOA., HAT., 1402/56594 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792).

¹⁹⁶ BOA., HAT., 237/13151 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792).

¹⁹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. V, s. 341.

¹⁹⁸ "...sen ki mûma-ileyhsin muktezâyı me'muriyetin aşireti mezkûreyi iskanbaşılıkları ne vecihle zabt ve rabt edebilmişlerse ve uslubu sabık ile sen dahi ol vecihle zabt ve rabt ile tahsili rızayı şahaneme mübaderet ..." BOA., C. DH. 145/7240 (25 Şevval 1205/27 Haziran 1791).

Ancak merkezî hükümetin iskanbaşı tevcih ettiği İbrahim Bey'in yanı sıra, Timur'un dayılarından¹⁹⁹ ve Millî Aşireti'nden Ali el-Mustafa'nın iskanbaşılık talebinde bulunmuş olması, iskanbaşılık sorununu yeniden gündeme getirmiştir²⁰⁰. Zira merkezî hükümet, Ali el-Mustafa ile Timur'un birlikte hareket ettiğini düşündüğünden onun iskanbaşı olmasını istememişti. Bu yüzden Süleyman Paşa, Ali el-Mustafa'nın iskanbaşılık hususunu gündeme getirince, merkezî hükümet kendisinden Ali el-Mustafa ve arkadaşlarını mutlaka yakalayıp cezalandırmasını emretmişti. Süleyman Paşa da bu durumu Rakka Valisi'ne bildirmiş ve gerekli önlemi almasını istemişti²⁰¹.

Ancak yazışmalardan Halep, Rakka ve Bağdat Valilerinin Ali el-Mustafa'nın cezalandırılması konusunda pek de istekli olmadıkları anlaşılıyor. Çünkü Timur'un iskanbaşı İbrahim Bey ile olan yakın ilişkisi, özellikle Halep Valisi ile Süleyman Paşa'yı farklı bir tavır almaya zorlamıştı. Öyle ki bu ilişkiden cesaret alan Ali el-Mustafa, Süleyman Paşa'nın Timur üzerine yaptığı seferden bir süre sonra Hamdun'a gelerek Süleyman Paşa ile görüşmüş ve yaklaşık iki bin haneyi²⁰² Timur'dan ayırdığını belirterek iskanbaşılık talebinde bulunmuştu. Ardından beraberindeki haneleri Süleyman Paşa'nın emrine vermeyi kabul etmiş, Süleyman Paşa da kendisine iskanbaşılık sözü vermişti. Fakat iskanbaşılık yetkisi Rakka Valisi'nde olduğundan, Süleyman Paşa, Ali el-Mustafa'yı Rakka Valisi'ne gönderip, Rakka Valisi'nin onayını aldıktan sonra kendisine hilat vermiş ve aşiretiyle Hamdun'a yerleştirmişti²⁰³. Süleyman Paşa, bir süre sonra da merkezî hükümetle yaptığı yazışmada, Ali el-Mustafa'nın Timur ile olan husumetini ve Millî Aşireti içindeki itibarını gerekçe göstererek, merkezî hükümetten onun iskanbaşı olmasını talep etmiştir²⁰⁴. Süleyman Paşa bu gerekçesinde, Timur'un iskanbaşı İbrahim Bey ile olan ittifakını her ne kadar gündeme getirmemişse de, aslında bu durumun Süleyman Paşa'nın Ali el-Mustafa'yı iskanbaşı yapmak istemesinde daha etkili olduğu anlaşılıyor. Bunu, en azından Timur'un Şavizade'ye

¹⁹⁹ BOA., HAT., 211/11416 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791).

²⁰⁰ BOA., HAT., 78/3239 (27 Rebi'ülevvel 1205/04 Aralık 1790).

²⁰¹ BOA., HAT., 1411/57414 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791).

²⁰² Osmanlı Devleti'nde vergiye esas bir maliye terimi özelliği taşıyan hanenin kaç kişilik bir aileyi ifade ettiği meselesi tartışmalıdır. Ancak çoğunluk tarafından benimsenen görüşe göre, bir hane beş kişiden oluşmaktadır. Buna göre Ali el-Mustafa yaklaşık 10 bin kişiyi Timur'dan ayırmıştır ki bu da azımsanmayacak bir sayıdır. Bk. Nejat Göyünç, "Hane", *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, s. 552-553.

²⁰³ BOA., HAT., 78/3239 (27 Rebi'ülevvel 1205/04 Aralık 1790).

²⁰⁴ BOA., HAT., 211/11416 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791).

yenildikten sonra, kardeşi İbrahim Bey'e sığınıp onunla ittifak yapması üzerine, Süleyman Paşa'nın tedbir olarak Diyarbakır Kaymakamı'nı harekete geçirmesinden anlamak mümkündür²⁰⁵.

Buna rağmen Bağdat ve Rakka Valilerinin merkezî hükümetin isteğinin aksine Ali el-Mustafa'ya iskanbaşılık hilatı vermeleri, merkezî hükümetin tepkisine yol açmış ve özellikle Bağdat Valisi Süleyman Paşa kınanmıştır²⁰⁶. Hatta III. Selim, Süleyman Paşa'nın bundan önce iskanbaşılığı İbrahim'e, şimdi de Ali el-Mustafa'ya istemesini iki yüzlü bir davranış olarak nitelemiştir²⁰⁷.

Halep Valisi Mustafa Paşa da, 18 Ağustos 1792 tarihli yazısıyla Timur'un İbrahim Bey ile olan ilişkisine değinerek, Ali el-Mustafa'nın iskanbaşı atanmasının Rakka'daki dengeler açısından daha sağlıklı olacağını dile getirmişti. Çünkü İbrahim Bey'in, Timur ile beraber bozgunculuk yaptığını belirten Mustafa Paşa, Ali el-Mustafa'nın idamı durumunda bu bozgunculuğun daha da artacağını ve Timur meselesinin Ali el-Mustafa ile çözüldükten sonra, gerekirse onun da ortadan kaldırılacağını belirtmiştir. Halep Valisi Mustafa Paşa'nın bu yazısından sonra, III. Selim'in iskanbaşılık hususundaki tavrının değiştiğini görüyoruz. Zira şimdiye kadar Timur ve Ali el-Mustafa konusunda çok katı bir tutum sergileyen III. Selim, bu yazışmadan sonra Sadrazamdan iskanbaşılık meselesinin görüşülüp gereğinin yapılmasını istemiştir. Buna rağmen Padişah, Timur hakkında en ufak bir tavize yanaşmamıştır²⁰⁸.

Ali el-Mustafa'nın iskanbaşılığı sorunu, aynı zamanda Bağdat Valisi Süleyman Paşa ile Rakka Valisi İbrahim Paşa arasındaki rekabeti de gün yüzüne çıkarmıştı. Çünkü Ali el-Mustafa konusunda bir süre sonra tavır değiştiren Bağdat Valisi Süleyman Paşa, İbrahim Paşa'nın Ali el-Mustafa ile yakın ilişki içerisinde olduğunu ve bu nedenle

²⁰⁵ BOA., HAT., 1402/56580 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792) Timur'un firar ettikten sonra kardeşi İbrahim Ağa'ya sığınması ve onunla ittifak etmesi, kabile yaşamında sıkça rastlanan bir durum olup pekte yadırganacak bir şey değildir. Çünkü benzer duruma başka kabilelerde de rastlamak mümkündür. Bk. Abdullah Saydam, "Tanzimat Devrinde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri", s. 244-245.

²⁰⁶ BOA., HAT., 1411/57414 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791).

²⁰⁷ BOA., HAT., 211/11416 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791).

²⁰⁸ "...şakiy-i merkumun 'ala eyyi hal idamı memurlarısız kat'i matlubu hümâyûnumdur iktizası üzere ekid ve şedid cevablar yazıla..." BOA., HAT., 237/13151 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792).

kendisine asla güvenilemeyeceğini belirtmiştir²⁰⁹. Nitekim Süleyman Paşa, 1 Eylül 1791 tarihli yazısında Ali el-Mustafa ve arkadaşlarının Urfa'ya getirilerek haps ettirildiğini ve Millilî eşkiyasının tamamının terbiye edilip iskanbaşı İbrahim Ağa'ya tâbi kılındığını belirtmişti. Ancak Urfa Valisi İbrahim Paşa, Timur konusunda gevşeklik gösterdiği gibi, İskanbaşı İbrahim Ağa ile de ittifaka yanaşmamış ve Ali el-Mustafa ve arkadaşlarını da bir miktar para karşılığında serbest bırakmıştı. Bu yüzden Süleyman Paşa, Rakka Eyaleti'nin bir başkasına tevcih edilmesini istemişti²¹⁰.

Süleyman Paşa'nın iddaları bununla sınırlı kalmamış, bunun yanı sıra bir de Süleyman Paşa'nın yazısını merkeze getiren Tatar Ağası Halil'in²¹¹ ağzından, İbrahim Paşa aleyhine bir takım iddialar ileri sürülmüştür. Örneğin Halil Ağa, İbrahim Paşa için, Süleyman Paşa'nın Millilî Aşireti'ne padişah emri ile iskanbaşı tayin ettiği İbrahim ağa'yı tanımak için, İbrahim Ağa'dan yüz kese akçe ile yetmiş deve istediğini ve ancak bunun karşılığında kendisine iskanbaşılık hilatını vereceğini, aksi durumda Ali el-Mustafa'yı iskanbaşı tayin edeceğini belirtmişti. Ancak Tatar Ağası Halil'in bu yazısının III. Selim tarafından ciddiye alınmadığı görülüyor²¹². İbrahim Paşa'nın iddiaları ise Sadrazam tarafından kuşkuyla karşılanmıştır²¹³.

B. 2. Süleyman Paşa İle Bölge Valileri Arasındaki Çekişme

Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa'nın Timur üzerine yaptığı sefer, aynı zamanda bölge valileri arasında ciddi bir anlaşmazlığı da gün yüzüne çıkarmıştır. Süleyman Paşa bu konuda herhangi bir kusurunun olmadığını ısrarla belirtmiş ve Timur ile ilgili sorunu sürekli olarak diğer valilerde görmüştü. Bunun yanı sıra diğer valiler de, gerek birbirlerini ve gerekse Süleyman Paşayı suçlamışlardır. Örneğin Süleyman Paşa merkeze gönderdiği 01 eylül 1791 tarihli yazısında, Rakka Valisi İbrahim Paşa'yı sefer planına aykırı hareket etmekle suçlamıştı. Şöyle ki, Süleyman Paşa sefer planı gereğince, İbrahim Paşa'dan Millilî Aşireti İskanbaşısı İbrahim Ağa ile birlikte Murat Suyu'nu geçip Timur üzerine gitmesini istemiş ancak İbrahim Paşa iskanbaşı ile ittifaka

²⁰⁹ BOA., HAT., 1411/57414 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791).

²¹⁰ BOA., HAT., 78/3225 (2 Muharrem 1206/01 Eylül 1791).

²¹¹ "Tatar, Posta teşkilatının kuruluşundan evvel posta işlerini gören kişilere verilen isimdir. Tatarlar hükümet merkezinde olduğu gibi her vezir dairesinde de bulunmaktaydı. Tatarların amirlerine ise "Tatar Ağası" denilirdi." Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul 1983, s. 420-422.

²¹² BOA., HAT., 1409/57206 (23 Safer 1206/22 Ekim 1791).

²¹³ BOA., HAT., 1411/57414 (29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791).

yanaşmadığı gibi bu seferi de pek ciddiye almamıştı. Ayrıca İbrahim Paşa, iskanbaşılık iddiasında bulunan Ali el-Mustafa ile Timur'a destek veren ve o sıralar tutuklu bulunan bir grup eşkiyayı da para karşılığında serbest bırakmıştı. Bu durum aynı zamanda Millîli Aşireti İskanbaşısı İbrahim Ağa'nın da tepkisini çekmiş ve İbrahim Paşa ile aralarının açılmasına yol açmıştı. Bu yüzden Süleyman Paşa, İbrahim Paşa'nın bir an önce görevden alınmasını ve Rakka Eyaleti'ne başka bir vezirin atanmasını istemişti²¹⁴.

Bunun yanı sıra Süleyman Paşa'nın yazısını merkeze getiren Tatar Ağası Halil'in 22 Ekim 1791 tarihli yazısı da, Rakka Valisi İbrahim Paşa'yı suçlamaktaydı. Buna göre İbrahim Paşa, Rakka civarında Süleyman Paşa ile görüştüğünde, Süleyman Paşa'dan bir miktar asker ve para istemiş ve Timur'un üzerine bizzat kendisi gitmek istemişti. Bunun üzerine Süleyman Paşa, İbrahim Paşa'ya 2 bin süvari asker ile kırk kese para vermiş ve onu Timur üzerine göndermişti. Ancak İbrahim Paşa ısrarla yolu uzatınca, Süleyman Paşa'nın askerleri İbrahim Paşa'yı uyarmış ve kendisine tepki göstermişlerdi. Netice itibarıyla İbrahim Paşa, elli yedi gün sonra Sicir Suyu (?) mevkiine geldiğinde, bu kez Süleyman Paşa, Tatar Ağası Halil'i İbrahim Paşa'ya göndermiş ve bir an önce hareket etmesini istemişti. Tatar Ağası Halil, İbrahim Paşa'ya geldiğinde İbrahim Paşa'nın tepkisiyle karşılaşmış ve İbrahim Paşa bu seferden kendisinin değil, Süleyman Paşa'nın sorumlu olduğunu belirterek Tatar Halil'i yanından uzaklaştırmıştı²¹⁵.

²¹⁴ "...ve müşârun-ileyh Ruha Vâlisî harekette tesâhül ve merkûm İbrahîm Ağa ile mahden nefsânîyet zımında ittîfâk idemediğinden başka haddi zâtında bu işlere ehliyet ve kâbiliyeti olmamağla Ruha Eyaleti bir âherine tevcih buyurulmak hûsûsu 'arz ve inhâ olunmuş idi...' BOA., HAT., 78/3225 (2 Muharrem 1206/01 Eylül 1791).

²¹⁵ "Rakka Vâlisî İbrahîm Paşa Paşam müşârun-ileyh ile ibtidâ Rakka civârında görüştükde müşârun-ileyh İbrahîm Paşa Paşam müşârun-ileyhe Timurun üzerine senin bin-nefs 'azîmet iylemen iktizâ itmez bana 'asker ve harclık vir şaki-yi merkûmun üzerine ben varırım deyu Rakka ahâlîsinin muvâcehelesinde ta'ahhüd iylediğine binâen Paşam müşârun-ileyh daîhi müşârun-ileyh İbrahîm Paşa'ya iki bin nefer süvari 'asker ve kırk kise akçe virub şaki-yi merkûmun üzerine ta'yîn iyledi bu suretle müşârun-ileyh şaki-yi merkûmun olduğu mahalle doğru gitmeyub Rakka üzerinden 'azîmet iyledikde 'asker-i mezkûr müşârun-ileyhe böyle ayak süriyerek iş görölmez bir sa'at evvelce şaki-yi merkûm üzerine varalım dediklerinde bugün yarın diyerek tamam elli yedi günde Sicir Suyu (?) nâm mahalle vâsıl oldukda paşam müşârun-ileyh bir sa'at evvel 'azîmet iylemesi için müşârun-ileyh İbrahîm Paşa'ya kulunuzu irsâl ve vusûlumda ikdâm idicek seni benim üzerime mübâşir mi ta'yîn iyledi bu işin görölmesi senin paşan'dan matlûbdur benden degildir cevabıyla bana lazım degildir deyu 'asker-i mezkûre ruhsat virub kulunuzu daîhi yalnız bir kıt'a kâ'ime ile müşârun-ileyhe 'avdet ittirdi kulunuz bu tarafa gelur iken bir 'Arab süvarisine rast geldim İbrahîm Paşa iki yüz mikdârı kapısı halkıyla Haleb civârında vâki' İlikli (?) nâm mahalle doğru gittigini söyledi.'" BOA., HAT., 1409/57206 (23 Safer 1206/22 Ekim 1791).

Ayrıca Tatar Ağa'sı Halil'in yazısından, Halep Valisi Mustafa Paşa'nın da suçlandığı anlaşılıyor. Şöyle ki Tatar Ağası Halil, Süleyman Paşa'dan aldığı yazıyı o sıralar Antep'te bulunan Mustafa Paşa'ya götürmüş ve Mustafa Paşa'dan, Halep yakınlarında bulunan Timur üzerine hareket etmesini istemişti. Ancak Mustafa Paşa, böyle bir sefer için yeterli gücü olmadığını belirtmiş ve bu isteği reddetmişti²¹⁶. Tatar Ağası Halil'in bu yazısı III. Selim tarafından inandırıcı bulunmamış, nitekim Padişah gerek tatarı gerekse Süleyman Paşa'yı yalancılıkla itham etmiştir²¹⁷.

İbrahim Paşa ise tam tersine Süleyman Paşa'yı suçlamakta ve Süleyman Paşa'nın Timur'u koruduğunu ve kaçmasına göz yumduğunu ifade etmekteydi. İbrahim Paşa'ya göre Süleyman Paşa, bir takım bahanelerle Timur üzerine zamanında gitmemiş, ayrıca sefer sonrası Timur Harran taraflarında tam ele geçirilecekken, Süleyman Paşa sözde istişare bahanesiyle sefere son verdimiş ve Timur'a zaman kazandırmıştı. Bunun yanı sıra İbrahim Paşa, Süleyman Paşa'nın bir miktar askeriyle Timur üzerine harekete geçtiği gün, Süleyman Paşa'dan gelen gizli bir yazı ile emrindeki askerlerin kendisinden ayrılıp Süleyman Paşa'nın yanına gittiğini belirtmiştir²¹⁸. Ancak Süleyman Paşa, bunun gerçek olmadığını ve Timur üzerine tam dört defa asker gönderdiğini, ayrıca Timur'un ilişkiye girdiği urban aşiretlerini tehdit ederek korkuttuğunu, buna rağmen Timur'un her seferinde fırsatını bulup kaçtığını ifade etmiştir²¹⁹.

²¹⁶ "Halen Halep Vâlisi Mustafa Paşa dahî şaki-yi mezbûre üzerine me'mûr olduğundan başka şaki-yi merkûm Haleb topraqında salifu'z-zikr (Zor) mahalde olmak takrîbi serî'an kalkub şaki-yi merkûmun üzerine varmasıçun Haleb Vâlisi müşârun-ileyhe bir kıt'a kâ'ime ile kulunuzu irsâl iyledi müşârun-ileyhi 'Ayıntab'da bulup kâ'ime-i mezkûrun mefhûmı ma'lûmı oldukda benim perişanlığım var ne kıtar ve ne deve ve ne çadırım var deyu bu suretle gitmeye kudretim yokdur cevâbını viricek şaki-yi merkûm dâhil-i eyâletinizde olmak takrîbi Devlet-i 'Aliyye bu işlerin görûlmesini sizden ziyâde matlûb ider cevâbını virdiğimde şaki-yi merkûm çölde değil nefsi Haleb derûnunda olsa dahi üzerine bir vecihle varub aîz itmege kudretim olmadığından başka Rakka Vâlisi İbrahîm Paşanın dahi gidub gideceğim dimesi hilâfdır cevâbıyla müşârun-ileyh Haleb Valisi Mustafa Paşa kulunuzu bir kıt'a kâ'imesiyle paşam müşârun-ileyhe 'avdet ittirdi...' BOA., HAT., 1409/57206 (23 Safer 1206/22 Ekim 1791).

²¹⁷ Nitekim III. Selim "paşası da kâzib kendisi de" ifadesini kullanmıştı. BOA., HAT., 1409/57206 (23 Safer 1206/22 Ekim 1791).

²¹⁸ İbrahim Paşa bunun için Süleyman Paşa'dan bir açıklama istediğini ve Süleyman Paşa'nın ciddi olmayan bir uslupla, Timur'un her an elinin altında olduğunu belirtmiştir. "...baş karındaş Timur ne demek benim ceybimdedir murâd ittigimde bir gün içinde ele getirurum deyu söylediginde subhânellâh bu böyle iken te'ârînde ne şiveler 'acaba vardır...' BOA., C. DH., 349/17417 (9 Safer 1206/08 Ekim 1791).

²¹⁹ BOA., HAT., 78/3232 (15 Safer 1209/11 Eylül 1794).

İbrahim Paşa ile Süleyman Paşa birbirlerini karşılıklı olarak suçlarken Halep ve Rakka Valisi Mustafa Paşa da, hakkında vukubulan ithamlar karşısında kendisinin en ufak bir gevşeklik göstermediğini kaydetmiştir. Mustafa Paşa'ya göre Süleyman Paşa, Timur üzerine gitme hususunda isteksizdi. Zira Timur son olarak Bağdat yakınlarında ve Musul'a dört beş saatlik bir mesafedeydi. Bu durumda Süleyman Paşa, istediği zaman Timur üzerine gidebilirdi. Ancak beklenen hareket Süleyman Paşa'nın isteksizliği yüzünden bir türlü gerçekleşmemiştir²²⁰. Mustafa Paşa ayrıca Timur hususunda İbrahim Paşa'nın da kusurlu olduğunu ve ciddiyetsiz davrandığını söylemiştir²²¹.

Merkezî hükümetin görevlendirdiği yöneticilerin karşılıklı birbirlerini suçlamaları, III. Selim'in de iyice öfkelenmesine yol açmış ve Sadaret Makamı'ndan bu yöneticilerin bir kez daha uyarılmalarını istemiştir²²². Bu arada Timur alınan tedbirlerle Şamiye Çölü'nde kısıtılmışsa da, gerek Timur'un taraftarları gerekse Millîlî Aşireti şekavetten uzak durmamıştır. Örneğin sadrazam tarafından III. Selim'e sunulan 1792 tarihli bir yazıda, Timur'un taraftarlarından olup Birecik'te bulunan Bizeki Aşireti Beyi Ramazan Ağa'nın, Birecik hakimini, müftüsünü, nakibu'leşraf kaymakamını, serdarını ve elliden fazla Birecik ahalisini öldürüp mal ve mülklerini yağmaladığından

²²⁰ BOA., HAT., 78/3227 (7 Cemâziyelâhir 1206/01 Şubat 1792).

²²¹ "...ve şaki-yi merkûmun mukaddemen izâlesi mümkün olamaması mücerred İbrahim Paşanın rehâvetinden neş'et itmiş olduğu..." BOA., HAT., 1402/56594 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792).

²²² "...lakin bu me'mûrlar birbirini yazmağla nasıl olur şaki-yi merkûmun 'ala eyyi hal elbette i'dâmı me'mûrlarusuz kat'i matlûbu Hümâyûnumdur iktizâsı üzere ekîd ve Şedîd cevâbları yazıla..." BOA., HAT., 237/13151 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792). Cevdet Paşa'ya göre III. Selim'in kızgınlığından en fazla İbrahim Paşa nasibini almıştır. Çünkü İbrahim Paşa başlangıçta Timur'u oldukça hafife almış ve onu sıradan yol kesen bir eşkiya olarak takdim etmişti. Ancak İbrahim Paşa, Süleyman Paşa'nın emrinde Timur üzerine gitmekle görevlendirildiğinde devletten bir çok istekte bulunmuş ve çeşitli sorunlara yol açmıştı. Ayrıca Süleyman Paşa Rakka'ya ulaştığında, İbrahim Paşa gerek Süleyman Paşa ile gerekse de emrindeki askerlerle ters düşmüş ve Timur'un takibinde de başarılı olamamıştı. Bu yüzden merkezî hükümet, İbrahim Paşa'yı Rakka'dan azl ederek Adana Valiliği'ne göndermiş bir süre sonra da halkın şikayeti üzerine onu Adana Valiliği'nden alıp Niğde ve Kayseri Sancakları'nı kendisine vermişti. Fakat halkın burda da kendisinden şikayetçi olması üzerine bu kez cezasının verilmesi kararlaştırılmış ve Yeni İl Voyvodası'ndan yakalanıp idam edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine 1792-1793 yılında Sivas yakınlarında Köprübaşı mevkiinde yakalanıp idam edilmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. V, s. 342-343.

bahsedilmiştir. Bunun üzerine Ramazan Ağa, Halep Valisi Süleyman Paşa'nın Delilbaşısı tarafından yakalanarak gerekli cezaya çarptırılmıştı²²³.

Diğer bir örnekte de Millilî Aşireti'nden seksen kişilik bir eşkiya grubu, Siverek'in bazı köylerini istila etmişler ve bu yüzden de eşkiyalarla Siverek Voyvodası arasında meydana gelen savaşta on bir eşkiya öldürülmüştü. Bu olay üzerine Siverek Voyvodası merkezî hükümete gönderdiği yazıda, Millilî Aşireti'nden bu eşkiya grubunun tekrar Siverek'e saldırmabileceğini ve bu yüzden Diyarbakır, Ergani ve Siverek Mütesellimlerine birer emir gönderilerek hep birlikte bunlar üzerine hareket edilmesini talep etmişti²²⁴.

Ancak Timur'un bu son olaylarla herhangi bir ilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Timur kaçtıktan sonra eski gücünü tamamen kaybetmiş ve bir daha da toparlanamamıştı. Ayrıca Timur uzun bir süre urban aşiretlerinden destek almak için dolaşmış fakat sonunda çaresiz bir biçimde 1794/1795 yıllarında Bağdat'a giderek Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa'ya sığınmış ve devletin kendisini af etmesini istemişti²²⁵. Süleyman Paşa Timur'un bu isteğine, bölge şartlarını gerekçe göstererek olumlu bakmış ve merkezî hükümetten Timur'un af edilmesini istemiştir. Zira Süleyman Paşa'ya göre Irak bölgesi, Arabistan ve İran'ın yanı sıra çevresinde bulunan urban ve Kürt aşiretlerinin her zaman etkisindeydi. Bu açıdan Irak'ın konumu başka bir yere benzememekteydi. Ayrıca Timur'un bölge aşiretleri üzerindeki etkinliği de devam etmekteydi ve Timur bunu her an devlet aleyhine fırsata çevirebilirdi. Süleyman Paşa bu durumda Timur'un af edilip kendisinden yararlanılmasının daha doğru olduğunu belirtmiştir. Kaldı ki Süleyman Paşa, şimdiye kadar bir çok eşkiya başını af ettiğini ve hizmetine alarak kendisinden yararlandığını belirtmekten geri durmamıştır. Keza Süleyman Paşa, merkezî idarenin Timur'un bazı vaatlerle Bağdat'a çağrılıp daha sonra da öldürtülmesini dini açıdan sakıncalı bulmuştu²²⁶.

²²³ BOA., HAT., 260/15013 (29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792).

²²⁴ "...ve eşkiya-yı merkûmenin fimâ ba'd daîi havâli-yi mezkûreye îsâl-ı hasar idecekleri muhtemel olmağın..."

BOA., HAT., 181/8293 (29 Zilhicce 1208/28 Temmuz 1794).

²²⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. V, s. 343.

²²⁶ "...ve verâsından yed-i taleb kat' olunur ise tab'iyetine me'lûf olan 'aşâ'ir fırsat bulub kemâ-ff's-sâbık merkûm ile ittifâk ve hâlet-i ûlâ üzere şedd-i nitâk idecekleri mulâhazası derkâr ve merkûm daîi sedemâti mezkûreden zaruri re'y talebiyle tarafımıza gelmege heveskâr olmağla celbî def'i gâ'ilesi maslahatına mutazammın olduğu aşikâr..." BOA., HAT., 78/3232 (15 Safer 1209/11 Eylül 1794).

Süleyman Paşa bu hususta kendisinin yalnız olmadığını, gerek Millilî Aşireti iskanbaşısının gerekse Millilî Aşireti'nin ileri gelenlerinin de Timur'un af edilmesini istediklerini belirtmiştir. Ancak III. Selim'in bu duruma pek olumlu bakmadığı anlaşılıyor. Bu yüzden de Sadaret Makamı'ndan ısrarla bölge yöneticilerinin uyarılmasını ve bu husustaki görevlerinin kendilerine hatırlatılmasını istemiştir²²⁷.

Bu arada Rakka Valisi İbrahim Paşa tarafından, Timur'a büyük bir iktisadî darbe vurulmuş ve Timur'un Urfa'da Modanlı Abdi Bey yanında bulunan büyük bir hazinesi ortaya çıkarılarak, Darphane-i 'Amire'ye gönderilmiştir²²⁸. Böylece İbrahim Paşa, iddiaların aksine devlete olan sadakatini göstermiş ve Timur'un devlet sayesinde elde ettiği nüfuzunun yanısıra, yine bu yolla kazandığı servetine de büyük bir darbe vurmuştur.

2. TİMUR'UN VEZİR OLARAK ATANMASI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

A. Timur'un Vezir Rütbesiyle Rakka Eyaleti'ne Vali Atanması

Osmanlı Devleti, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren celâlî isyanlarından kaynaklanan asiyeşizliği sona erdirmek ve Anadolu'da huzuru sağlamak için, celâlî ileri gelenlerini vali yapmış, bu uygulama ile de asî celâlî reislerinin devlet hiyerarşisinde yükselmelerine yol açmıştır²²⁹. Devletin bu uygulaması, özellikle uzak vilayetlerde, çeşitli sebeplerden dolayı XX. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Böyle bir uygulamanın o günün şartlarında oldukça pragmatik olduğu söylenebilir. Zira devlet, böyle bir uygulama ile bir türlü dizginlenemeyen aşiret reislerini kontrol altına almakta ve bu aşiret reisleri sayesinde aşiret ve toplum üzerinde merkezî gücünü hissettirmekteydi. Böylece, çıkabilecek sorunların önüne de geçilmiş oluyordu. Ancak merkezî otoritenin eyaletler üzerindeki etkisinin azaldığı zamanlarda, devletin bu

²²⁷ BOA., HAT., 1417/57940 (29 Zilhicce 1213/03 Haziran 1799).

²²⁸ Bu hazine 16.500 yaldız altını, 10.679 Mısır altını, 3.152 aded nisfiyesiyle İstanbul altını, 758 aded findık altını, 134 aded findık nisfiyesi, 42 aded zincirli altın, 49 aded Macar altını toplam 31.389 aded altından ibaretti. BOA., HAT., 1408/57120 (29 Zilhicce 1212/14 06 1798).

²²⁹ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni ve Devri (1730-1839)", s. 56; a. mlf., "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", s. 210.

amacına ulaştığını söylemek son derece güçtür. Bu nedenle merkezî hükümet, daha çok bir aşireti başka bir aşiret ile kontrol ederek, aşiretler arasında denge politikası izlemiş ya da askerî tedbirlerle sorunları çözme yoluna gitmiştir²³⁰.

Ancak Timur'un bu kez Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın ısrarı ile vezir yapılmak istenmesi, konumuz açısından meseleye farklı bir boyut kazandırmıştır. Zira Süleyman Paşa'nın, devletin bu geleneksel siyasetinden farklı hususî bazı gerekçelerinin olması kaçınılmazdı ve bu gerekçelerin bilinmesi, Bağdat Valileri ile Millilî Aşireti arasındaki ilişkinin mahiyetini anlamak açısından hayatî bir önem arz etmektedir. Bu gerekçelerden biri, öteden beri el-Cezîre Bölgesi'nin güneyden gelen Arap ve Kürt aşiretlerinin istilalarına açık olması ve bu yüzden bölgede meydana gelen asayiş sorunlarıydı. Çünkü Millilî Aşireti'nin yayılma alanı olan el-Cezîre'de meydana gelen asayiş problemleri, doğrudan Bağdat'ı etkilediğinden, Süleyman Paşa kendi kontrolünde güçlü bir Millilî Aşireti'yle Rakka Bölgesi'ndeki asayişsizliği kontrol altına almak istemişti.

Bunun yanısıra Bağdat Valileri, Millilî Aşireti'ni urban aşiretlerine karşı bir denge unsuru olarak kullanıyorlardı. İncelediğimiz dönemde, Millilî Aşireti'nin el-'Ubeyd Aşireti dışındaki urban aşiretleriyle önemli bir problemi olmamışsa da, Suriye ve Irak Çöllerinin en güçlü iki kabilesi olan Aneze ve Şammar Aşiretleri, her zaman ciddi bir tehlike oluşturmaktaydılar. Zira bedevî yaşam tarzının bir geleneği olan gazve ve akınlar bunlar arasında hiç eksik olmadığından, bu urban aşiretleri fırsat buldukça gerek rakip bir aşireti, gerekse yakınlarındaki kentleri yağmalamaktan geri durmamışlardır. Örneğin, Aneze'ler her yaz Irak'a çapul ve yağmaya giderlerdi ve bu yüzden de Şammar'larla aralarındaki savaş hiç eksik olmazdı. Bu durumun farkında olan Bağdat Valileri de, bazen Şammar'lara karşı Aneze'yi, bazen de Aneze'ye karşı

²³⁰ Zekeriya Kurşun, "Osmanlı-Arap Coğrafyası ve Uluslararası Çekişmeler", *Osmanlı Medeniyeti Siyaset-İktisat-Sanat*, İstanbul 2005, s. 310-311; Osmanlı Devleti'nin özellikle Arap vilayetlerinde güçlü nüfuzlu bir kişinin vali olmasının birçok örneğini bulmak mümkündür. Bk. a. mlf., *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, s. 67-79; a. mlf., *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar (1871-1916)*, Ankara 2004, s.152-162; a. mlf., "Basra Körfezi'nde Bir Arap Aşireti: Acman Urbani (1820-1913)", *Bellekten*, C. LXIII, sayı: 236 (Nisan 1999), s.130-137.

Şammar'ları kullanmıştır²³¹. Kuşkusuz bu yağmalama hareketi, Millilî Aşireti'nin yaşadığı yerlere kadar uzanmaktaydı. Bu durum doğal olarak, Millilî Aşireti ile Bağdat Valileri arasında bir yakınlaşmanın meydana gelmesine yol açıyordu.

Ayrıca el-Cezîre'nin kuzeyi, özellikle Urfa, Samsad ve Siverek'in de içinde yer aldığı bölge, dünyanın en verimli ziraat bölgelerinden biri olup, Bağdat için hayati bir öneme sahipti. Bu yüzden gerek güneyden, gerekse kuzeyden gelen yağmacı aşiretlerin saldırıları, bölgedeki ziraat hayatını olumsuz etkilediğinden, Bağdat Valileri bölgenin güvenliğiyle yakından ilgilenme ihtiyacı hissetmişlerdir. Keza Bağdat'tan kuzeye doğru yani Musul, Mardin, Diyarbakır üzerinden İstanbul'a ya da Musul üzerinden Halep'e açılan ticaret yolunun, en tehlikeli yeri Rakka dolaylarıydı. Bu yüzden buranın güvenliği Bağdat ticaretinin selameti açısından oldukça önem arz etmekteydi²³².

Ancak o sıralar, Süleyman Paşa'nın Timur'u vezir olarak istemesinin en önemli gerekçesi, dolaylı da olsa Vehhabîlik sorunuydu. Çünkü Vehhabîlerin Bağdat dolaylarında giriştiği saldırılarla uğraşan Süleyman Paşa, Rakka bölgesinde meydana gelen asayişsizlikle doğrudan ilgilenememekte ve bu durum bölgede daha büyük karışıklıklara neden olmaktaydı. Bu yüzden Süleyman Paşa, 31 Temmuz 1798 tarihli yazısında Timur'un affedilip kendisinden yararlanılmasını ve Rakka Eyaleti'nin kendisine vezirlik rütbesiyle verilmesini isterken, özellikle Urfa ve Diyarbakır'da meydana gelen asayişsizliği gerekçe göstermişti. Çünkü o sıralar Urfa'da halkın birbirleriyle çatışmasının yanısıra, Diyarbakır'da aşiretlerin ve halkın başı buyruklukları ve aralarındaki mücadeleler, Mardin ve Musul'a da yayılmış ve bir an önce önlem alma gerekliliği doğmuştu²³³.

Bu nedenlerle Timur, 1800/1801 yıllarında Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın teklifiyle af edilmiş ve kendisine vezirlik rütbesiyle Rakka Eyaleti Valiliği verilmiştir²³⁴. Timur'un merkez ile yaptığı yazışmalarda, kendisine fırsat verilmesi

²³¹ Örneğin 1830 yılında Şammar Aşireti'nden bir grup Bağdat Valisi Ali Paşa ile savaşmış, 1846-1848 yılları arasında bazı Şammar eşkiyaları Siverek'e kadar uzanmış ve 1850 ile 1860 yılları arasında da Aneze Aşireti Halep'i yağmalamıştı. Bk. Abdullah Saydam, "Tanzimat Devrinde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri", s. 246; Reckendorf, "Aneze", *İA*, C. I, İstanbul 1940, s. 434; Abdülkerim Özyayın, "Aneze", *DİA*, C. III, İstanbul 1991, s. 196.

²³² Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, s. 154-155.

²³³ BOA., HAT., 37/1880 (17 Safer 1213/31 Temmuz 1798).

²³⁴ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, Matba'a-i 'Amire, 1288, s. 170.

durumunda bölgedeki karışıklığı önleyeceğini belirtmesinin de vezir olarak atanmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır²³⁵. Nitekim, Sadaret Makamı tarafından kaleme alınan 12 Nisan 1802 tarihli yazıda da, Timur'a Rakka Eyaleti Valiliği'nin verilmesinin nedeni olarak bölgedeki asayişsizlik sorunları gösterilmişti. Çünkü Rakka halkı, bir süredir yöneticilere itaat etmediğinden, devlet Timur Paşa ile bölgede otorite sağlayıp halkı kontrol altına almak istemişti. Böylece devlet, bir anlamda yerli nüfuz sahibi kimselere, kendi bölgelerini idare etme yetkisi veren âyân usulu memleket idaresini de benimsemiş oluyordu. Zira yukarıdaki yazıda özellikle Timur'un yerli halktan olduğu ve aşiretler üzerinde nüfuz kurduğu belirtilmiş, ayrıca yabancı bir vezirle de Rakka'nın idare edilemeyeceği hususu ifade edilmişti²³⁶. Süleyman Paşa ayrıca Timur'un siyasi otoritesine malî açıdan da güç kazandırmak için, Rakka Eyaleti mukataasının malikane usulüyle kendisine verilmesini talep etmişti²³⁷. Böylece Timur, aşiretlerle dolu Rakka Bölgesi'nde, güçlü ve dirayetli bir kişi olarak yeniden öne çıkmış ve elde ettiği idarî yetkilere içtimaî, iktisadî ve askerî gücünü de ekleyerek, Rakka Bölgesi'nin gerek merkez, gerekse Bağdat ile olan ilişkilerinde en güçlü temsilcisi durumuna gelmiştir.

Merkezî hükümet, Timur'un yanı sıra Rakka yerlilerinden olup, Timur ile diyalogu iyi olan ve Rakka halkının sosyal yapısını iyi bilen, aynı zamanda halk arasında da sevilen Halep Nakibu'l-eşraf Kaymakamı Kuddusi Efendi'yi de, sosyal açıdan sükuneti sağlamak için görevlendirilmişti²³⁸.

Ancak Rakka Eyaleti'nin Timur'a vezirlik rütbesiyle verilmesi, halk tarafından pek de hoş karşılanmamıştı. Zira Rakka'dan merkeze gönderilen 14 Mayıs 1801 tarihli bir yazıda, bu durumun halkta korku ve endişeye yol açtığından bahsedilmekte ve Timur ile yaşanan önceki olumsuzluklardan dolayı, Rakka Eyaleti'nin başka bir vezire verilmesi talep edilmekteydi. Özellikle de halk, Timur'un dört yüz kese altınının

²³⁵ BOA., HAT., 127/5257 (9 Zilhicce 1216/12 Nisan 1802).

²³⁶ "...ahali-i merkûme merhum Nu'man Paşa vak'asından beru da'ire-i ita'attan huruc ile vullat-ı 'izam hazeratına inkiyad itmediklerinden ve müşarun-ileyh Timur Paşa'dan ma'ada ecnebi ve ğarib vezir olsa ahali-i merkûme Devlet-i 'Aliyye'ye dahi iştikaya rağbet itmeyub heman sureti 'isyanda 'aşairi teslit iderek şanı vezarete şe'ni mucib halata ictisâr idecekleri ve müşarun-ileyh Timur Paşa yerlu olub bil-cümle 'aşairi cem' ve i'male muktedir olmak hasebiyle 'aşairi müşarun-ileyhden tefrik ile teslit idemameleri mulabesesiyle Devlet-i 'Aliyye'ye bu vecihle iştikaya ibtidar iyledikleri numayan olduğundan..." BOA., HAT., 127/5257 (9 Zilhicce 1216/12 Nisan 1802).

²³⁷ BOA., HAT., 127/5257 (9 Zilhicce 1216/12 Nisan 1802).

²³⁸ BOA., HAT., 127/5257 (9 Zilhicce 1216/12 Nisan 1802).

çıkarılıp Hazine-i Amire'ye gönderilmesinden sonra, onun bu parayı kendilerinden tahsil edeceğinden ciddi bir biçimde endişelenmekteydi²³⁹. Halkın bu endişelerine karşı merkezî hükümet Timur'u uyarınca da²⁴⁰, Timur'un vezir olmasından sonra yaşanan gelişmeler, halkın bu endişelerinde ne kadar haklı olduğunu göstermektedir. Zira Timur vezir olduktan sonra Urfa'ya geldiğinde, kendisine hıyanet ettiğini düşündüğü kişilerden intikam almaya başlamış, böylece şehirde yeniden bir huzursuzluk baş göstermişti²⁴¹. Keza Antep Kadılığı tarafından 1803 yılında merkeze gönderilen bir yazıda da, Timur Paşa'nın bu tarihte Fırat Nehrini geçip, Nerib (?) Kasabası'na gelerek, gerek Antep'in bazı köylerinde gerekse yoldan geçenlere karşı çeşitli zorbalıklara başvurduğu belirtilmekteydi²⁴². Bu hareketiyle Timur eskiden olduğu gibi halen mütegalibeye meyilli olduğunu ve devletin gücünü istismar ettiğini göstermiştir.

B. Timur Paşa İle el-'Ubeyd Aşireti Arasındaki Çekişme

'Ubeyd Aşireti Arapların ünlü el-Kahtan Aşireti'nin Zübeyd el-asğar koluna mensubtur²⁴³. Irak'ta Kerkük'ün batısında²⁴⁴ ve Kerkük ile Samerra arasında yaşayan bu aşiret²⁴⁵, bedevî yaşam tarzından dolayı tarım ve ziraat ile uğraşmayıp yağma ve baskınlarla geçindiğinden,²⁴⁶ bu yağma ve baskınların Millilî Aşireti'nin yayılma alanı olan Rakka'ya kadar uzanması ister istemez iki aşireti karşı karşıya getirmekteydi²⁴⁷. İki aşiret arasındaki ilk fiili olay, 1789 yılında vukubulmuş ve Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa'nın desteklediği Şavizadelerin Timur'u yenilgiye uğratmasıyla sonuçlanmıştı²⁴⁸. Ancak iki taraf arasında meydana gelen asıl büyük savaş, 1791 yılında yine Süleyman Paşa'nın Millilî Aşireti üzerine yaptığı sefer sırasında meydana gelmiştir. Süleyman Paşa ile mücadele etmek istemeyen Millilî Aşireti Reisi Timur Ağa, Süleyman Paşa'nın önünden kaçınca, el-'Ubeyd Aşireti bunların mal ve mülkünü

²³⁹ BOA., HAT., 72/3003 (1 Muharrem 1216/14 Mayıs 1801).

²⁴⁰ BOA., HAT., 127/5257 (9 Zilhicce 1216/12 Nisan 1802).

²⁴¹ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, s. 356.

²⁴² BOA., C. DH., 5/201 (29 Safer 1218/20 Haziran 1803).

²⁴³ Abbas el-Azzavi, *'Aşairu'l-'Irak*, C. III, Kum 1990, s. 29, 151 (Bağdat 1955 baskısından ofsettir.); Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu Kabaili'l-Arab: el-kadime ve'l-hadise*, C. V, Beyrut 1982, s. 25.

²⁴⁴ İstanbul Üniversitesi Eski Eserler Kütüphanesi, Harita no: 93667.

²⁴⁵ Emin Sami Ğamravi, *Kıssatü'l-ekrad fi şimali'l-'Irak*, Kahire 1967, s. 95.

²⁴⁶ Mehmet Hurşit Paşa, *Seyahatname-i Hudud*, s. 170.

²⁴⁷ BOA., HAT., 128/5308 (5 Şaban 1218/20 Kasım 1803).

²⁴⁸ BOA., C. DH., 97/4831 (21 Safer 1204/10 Kasım 1789) lef 1.

yağmamış, bu yüzden de iki aşiret arasında kin ve husumet başlamıştı²⁴⁹. Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra, 1802 yılında Bağdat'ta meydana gelen ve el-'Ubeyd Aşireti reislerinin de içinde bulunduğu bir dizi olay, bu kez Millîlî Aşireti için intikam fırsatı yaratmıştı. Şöyle ki, Bağdat Kölemen Valisi Ali Paşa, 1802 yılında Bağdat'a vali olunca, kendisine muhalefet eden Yeniçeri Ağası Ahmet Ağa'yı destekledikleri gerekçesiyle, Şavizade Mehmet Bey ile kardeşi Abdulaziz Bey'i idam etmiş, Mehmet Bey'in bir oğlunu da hapse atmıştı. Ancak Mehmet Bey'in büyük oğlu Casim Bey, yakalanmadan el-'Ubeyd Aşireti'yle birlikte Habur tarafına kaçıp kurtulmuştu. İşte bu sırada Rakka Valisi Timur Paşa, vezirlik rütbesinin verdiği imtiyazdan yararlanarak kendisine rakip gördüğü el-'Ubeyd Aşireti'nden intikam almak için harekete geçmişti²⁵⁰.

Timur Paşa, el-'Ubeyd üzerine vardığında onların gücünden korkup geri dönmüş, ardından el-'Ubeyd'in takibinden kaçarak Buk'e varmış ve Buk Şeyhi ile bir ittifak yapmıştı. Savaş öncesi çok tedbirli olduğu anlaşılan el-'Ubeyd Kabilesi ise, 30 bin hane ile birlikte Fırat Nehri'ni geçip, Urfa ahalisi, Suruç, Birecik ve Rumkale aşiretleri ile birlikte Timur Paşa'yı büyük bir bozguna uğratmış²⁵¹ ve zafer sonrası Habur'a geri dönmüş²⁵².

²⁴⁹ BOA., HAT., 104/4111 (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804).

²⁵⁰ Bk. Abbas el-Azzavi, *Tarihu'l-Irak*, C. VI, Bağdat 1954, s. 158; Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, s. 355; Nazmizade, *Tarih-i Devhatü'l-Vüzerâ Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, Bağdat 1246, s. 126 ; Abbas el-Azzavi'ye göre, Timur Paşa Bağdat Kölemen Valisi Ali Paşa'nın isteğiyle el-'Ubeyd üzerine hareket etmiştir. Elimizdeki belgelerde böyle bir bilgiye rastlayamadık, ancak bizce de doğru bir yaklaşım olmalıdır. Çünkü Kerkük ile Samerra arasında çok geniş bir hareket sahasına sahip olan el-'Ubeyd Aşireti'nin, gerek yağma ve akınlar, gerekse Bağdat Valiliği'ni ele geçirmek için çeşitli tarihlerde Bağdat'a saldırdıkları görülüyor. Bu yüzden 1802-1807 tarihleri arasında Bağdat Valiliği yapan Ali Paşa, el-'Ubeyd Aşireti'ni güneyden başarılı bir biçimde Şemmeretül Cerba ile kontrol altında tutmuş, fakat bu siyaset kuzeyde Millîlî Aşireti ile başarıya ulaşmamıştır. BOA., HAT., 27/1294 (10 Receb 1201/28 Nisan 1787); Abbas el-Azzavi, *Tarihu'l-Irak*, C. VI, s. 158; Mehmet Hurşit Paşa, *Seyahatname-i Hudud*, s. 170.

²⁵¹ BOA., HAT., 118/4778 (06 Cemâziyelâhir 1218/23 Eylül 1803) Hurşit Paşa'ya göre el-'Ubeyd Aşireti 19. yüzyılın ortalarında ortalama 7 bin haneydi. Yine aynı tarihlerde el-'Ubeyd'e tabi olan Elbu Alka taifesi, Taife-i Cedidin ve Elbu Müferrec taifesi ile el-'Ubeyd'in birer şubesi olan Elbu Hamdan Aşireti ve Elbu Hamd Aşireti'nin toplamları 1130 haneydi. Buna göre en az 20 bin hanenin Urfa, Suruç, Birecik ve Rumkale'den bunlara katılmış olması gerekir. Bu da halkın Timur'dan duyduğu nefreti göstermektedir. Aksi durumda Diyarbakır Valisi Mehmet Paşa tarafından verilen bu bilgide bir abartı olmalıdır. Bk. Mehmet Hurşit Paşa, *a. g. e.*, s. 169.

²⁵² Abbas el-Azzavi, *Tarihu'l-Irak*, C. VI, s. 158; Nazmizade, *Tarih-i Devhatü'l-Vüzerâ Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, s. 126.

Yenilginin akabinde Timur Paşa, Diyarbakır Valisi Mehmet Paşa'ya bir yazı göndererek olayı kısaca anlatmıştır. Söz konusu yazıdan Timur'un Diyarbakır Valisi Mehmet Paşa'yı, el-'Ubeyd Aşireti'ne karşı harekete geçirmek istediği anlaşılıyor. Bu yüzden Timur Paşa, daha çok Vehhabî olgusunu ön plana çıkarmış ve bir nevi bu savaşın nedenini Vehhabîlikle ilişkilendirmeye çalışmıştı²⁵³. Timur'a göre Casim Bey, Bağdad'tan kaçıp Buk'e gelince, burada Vehhabî Suud oğlu²⁵⁴ ile haberleşerek kendilerine tabi olmuş ve Vehhabî reislerinden biri de el-'Ubeyd tarafına gelmişti. Ayrıca Casim Bey; Beni Said, Aneze, Feddan ve Buk ahalisi ile de ittifak yapmıştı. Ancak bir süre sonra Beni Said, bazı girişimler sonucu Timur Paşa'nın safına geçmişse de, Urfalıların Timur Paşa'ya karşı cephe almalarına engel olunamamıştı²⁵⁵. Yapılan hazırlıktan sonra el-'Ubeyd Aşireti, yanlarındaki Vehhabî reisi, Feddan ve Buk ahalisi harekete geçerek Yılığın Nehri'ni geçmiş ve Anaruz'a (?) gelmişlerdi. Bu arada Birecik Mütesellimi ve Suruc Emni Mehmet Bey ile Berazi Aşireti dahi el-'Ubeyd'e tâbi olmuşlardı. Sonuçta bunlara karşı asker toplanamamış ve sadece Beni Said ile Barak Aşiretlerinden bir miktar asker ile el-'Ubeyd ve beraberindekilere karşı konulmaya çalışılmıştı. Muharebe başlayınca da, Beni Said ve Barak Aşireti mensupları savaşı bırakıp kaçmış, böylece savaş kaybedilmişti²⁵⁶.

Savaş sonucunda Timur Paşa birçok adamını kaybetmiş, bütün haneleri, hayvanları ve çok miktarda mal ile eşyası el-'Ubeyd Urbanı ile Urfa ahalisi tarafından ele geçirilmişti²⁵⁷. Böylece Timur Paşa, perişan bir vaziyette beraberinde bulunan 5 yüz kişiyle birlikte Siverek'e yönelerek Siverek yakınlarında çadır kurmuştu²⁵⁸.

²⁵³ "...zira Mekke Medine'i Vehhâbî zabt iyledi Ruhâlı dahi mezkûr hâricilere tabi'iyet ve ittifâk iylediler eger böyle kalur ise çok mahallere ta'arruz iderler zat-ı re'ufilerinde merkûz olan ğayret ve himmetleri izhâr buyurmaları me'mûlu muhlisânemdir." BOA., HAT., 93/3802 (4 Cemâziyelevvel 1218/ 22 Ağustos 1803).

²⁵⁴ BOA., HAT., 104/4111-A (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804).

²⁵⁵ Kuşkusuz bu duruma yol açan en önemli husus, Urfa halkının Timur'dan duyduğu rahatsızlıktı. "...Ruha ahâlisi eşkiyâ-yı merkûmlar ile mürâsele idub ve kaç adamlarını irsâl idub rihlet idub tarafımıza gelmeye ğayret iden şirrekelle bil-itifâk memleketi valimizin yedinden zabt idelim deyu..." BOA., HAT., 93/3802 (4 Cemâziyelevvel 1218/ 22 Ağustos 1803).

²⁵⁶ BOA., HAT., 93/3802 (04 Cemâziyelevvel 1218/22 Ağustos 1803).

²⁵⁷ BOA., HAT., 104/4111-B (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804); Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, s. 355; Nazmizade, *Tarih-i Devhatü'l-Vüzera Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, s. 126; Abbas el-Azzavi, *Tarihu'l-Irak*, C. VI, s. 158.

²⁵⁸ BOA., HAT., 118/4778 (6 Cemâziyelâhir 1218/23 Eylül 1803).

Bağdat Kölemen Valisi Ali Paşa, bu olayı duyar duymaz Timur'a destek amacıyla 22 Ekim 1803 tarihinde Bağdat'tan ayrılarak, büyük bir ordu ile el-'Ubeyd Aşireti üzerine hareket etmiş, Ancak Ali Paşa Duceyl Nahiyesi'ne geldiğinde El-'Ubeyd Aşireti, Fırat Nehri'ni geçerek Şamiye yakasına geçmeyi başarmıştı. Bunun üzerine Ali Paşa Habur'a gitmekten vazgeçip Felluce'ye yönelmiş, burada birkaç gün kaldıktan sonra, Şamiye yakasına ve oradan da Meşhed-i Ali (Necef) yakınlarına gitmişti. Burada düzenli birliklerin yanında, Kürt ve Arap topluluklarından askerî bir grup oluşturan Ali Paşa, bunları Cebel-i Şammar Emiri Faris el-Cerba ile urban üzerine göndermişse de bir sonuç alamamıştır. Neticede Ali Paşa, 18 Aralık 1803 tarihinde Bağdat'a geri dönmüştür²⁵⁹.

Ali Paşa, bu seferi gerek Şavizadelerin bozgunculuklarından, gerekse Vehhabîlere tâbi olmalarından dolayı gerçekleştirdiğini belirterek, bir şekilde merkezî hükümeti hoşnut etmeye çalışmıştır. Ancak merkezî hükümet açısından o sıralar en önemli mesele Vehhabîlerin çıkardığı karışıklık olduğundan Ali Paşa'nın bu seferi hoş karşılanmamış, hatta yadırganmıştı. Zira Ali Paşa, Vehhabî meselesi yüzünden Dir'iyye seraskeri tayin edilmiş ve Vehhabîler üzerine hareket etmesi istenmişti. Bu yüzden de Ali Paşa'nın el-'Ubeyd Aşireti üzerine hareketi, Vehhabî meselesini ertelemeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilmişti²⁶⁰. Ancak Bağdat Kölemen Valisi Ali Paşa, Bağdat'ta henüz tam anlamıyla otorite sağlayamadığından, öncelikle rakiblerine karşı harekete geçmiş ve kendisine muhalif bildiği Şavizadelerden Casim Bey'in koruyucusu

²⁵⁹ BOA., HAT., 104/4111-B (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804); Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, s. 355-357; Nazmizade, *Tarih-i Devhatü'l-Vüzerâ Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, s. 126, 126/1; Abbas el-Azzavi, *Tarihu'l-Irak*, C. VI, s. 158-159.

²⁶⁰ ‘...hâricî mâddesini te’hîr ile el-'Ubeyd ‘Aşireti üzerine hareket ideceğiniz mücibi istiğrâb olmuşdur zira takdîmu'l-ehem ‘ale'l-muhim kâ’idesi üzere hâriciye me’mûriyetiniz durur iken anı birağub el-'Ubeyd ‘Aşiretiyle uğraşmanın mevsimi degildir vakti merhûnunda o hûsûs da’hi nizâm bulur...’ BOA., HAT., 104/4111 (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804); Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, s. 356-357, 359; Diyarbakır Valisi Mehmet Paşa'nın da, merkezî hükümet gibi Bağdat Kölemen Valisi Ali Paşa'nın el-'Ubeyd üzerine yaptığı bu seferden hoşlanmadığı görülüyor. Çünkü Mehmet Paşa, bu sefer sırasında Timur'un Ali Paşa'ya sığınabileceğinden endişelenerek, merkezî hükümeti uyarmış ve Timur'un Siverek yakınlarından kaldırılıp Urfâ'ya sokulması gerektiğini düşünmüştür. Bunun için de Mehmet Paşa Sadrazama gönderdiği yazıda, Besni Kaymakamı Abdurrahman Paşa veya Maraş Sancağı Mutasarrıfı Kalender Paşa ya da Haleb Valisi İbrahim Paşa'nın bu işle görevlendirilmesini istemiştir. BOA., HAT., 104/4111 (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804).

olan el-‘Ubeyd Aşireti’ni kontrol altına almaya çalışmıştı. Bu yüzden de Ali Paşa, Şavizade meselesi dururken doğal olarak Timur ile uğraşmayı düşünmemişti²⁶¹.

Ayrıca Ali Paşa, o sıralar Diriyye’ye gitmeye muktedir değildi. Zira Ali Paşa emrindeki hafif askerlerle ıssız ve susuz çöllerde Vehhabîler hakkından gelinemeyeceğini çok iyi biliyordu. Ali Paşa, Vehhabî seferi için özellikle çöl şartlarına alışık ve urban ile mücadele edecek askere ihtiyaç duymaktaydı. Bu yüzden de, ihtiyaç duyduğu askerlerin göçebe unsurlardan sağlanmasının daha yararlı olacağını düşünmüş, bunun için de özellikle Timur Paşa’nın kendi emrinde sefer için görevlendirilmesini istemişti²⁶². Böylece Millî Aşireti, Bağdat Valileri için urban aşiretlere karşı vazgeçilmez bir denge unsuru olarak yeniden ön plana çıkmış oluyordu.

Ali Paşa’nın Timur konusundaki isteği, merkezî hükümet tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak uzun bir süredir Timur’u ortadan kaldırtmak isteyen merkezî hükümet, Timur’u Bağdat Kölemen Valisi Ali Paşa’nın emrinde Vehhabî üzerine göndermeyi planlamış ve Ali Paşa’ya göndereceği gizli bir emirle de Timur’u ortadan kaldırtmayı tasarlamıştı²⁶³.

Ayrıca Timur meselesini şansa bırakmak istemeyen merkezî hükümet, Diyarbakır Valisi Mehmet Paşa’nın Timur’un içinde bulunduğu acziyete değinip, ona karşı hareket izni istemesi üzerine²⁶⁴, Mehmet Paşa’dan da Timur’u bazı vaatlerle aldatıp yanına çekmesini ve onu ele geçirdikten sonra ortadan kaldırmasını istemişti²⁶⁵.

²⁶¹ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, s. 356-357.

²⁶² Ayrıca Ali Paşa, merkezî hükümetten bu sefer için, altmış bin deve ile Bağdat’ın mevcut süvari ve piyadelerine ek olarak Musul, Diyarbakır, Rakka ve Halep taraflarından 5 bin piyade ve mühimmat ile kendisine destek verilmesini istemişti. BOA., HAT., 126/5225-B (29 Zilhicce 1218/ 10 Nisan 1804); Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, s. 355-356.

²⁶³ BOA., HAT., 104/4111 (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804); BOA., HAT., 107/4219 (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804)

²⁶⁴ ‘‘...Timur Paşa birkaç def’a mustahakk-ı tertîb-i cezâ olmuş buğâtdan ve eseri kahrı kahramanileri bu def’a kenduyi dam fırsata düşürmüş olduğu ve hakkında bir irâde sudûr ider ise ber vechi suhûlet icrâsı kâbil olacağı..’’ BOA., HAT., 79/3293 (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804); BOA., HAT., 104/4111 (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804).

²⁶⁵ ‘‘...Diyarbakır Vâlisinden vesvese iylemesi mütebâdir-i hâtr olmağın Al-i ‘Ubeyd ‘Aşiretinden Timur Paşanın intikamını ahz ve kenduyi mansıbına ik’âd ve muhâlefet idenleri te’dîb iylemek suretiyle Diyarbakır Valisine bir me’muriyet tertîb ve Timur Paşanın bu vecihle iğfâlini mûcib olmak için mu’ahharen irsâl ve tesrîb olunmuş idi...’’ BOA., HAT., 104/4111 (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804).

Tabi bu arada Siverek Voyvodası ile Eğil ve Çermik Beyleri de Mehmet Paşa'nın emrine verilmişlerdi²⁶⁶.

Kuşkusuz Ali Paşa açısından sorun sadece Timur veya el-'Ubeyd ile sınırlı değildi. Çünkü Bağdat'ın yerel siyaseti açısından hayati bir öneme sahip olan el-Cezire'nin kuzeyinin urban tarafından istila edilmesi, bölgedeki asayiş tamamen bozmuş, Rakka ile Diyarbakır arasına tamamen eşkiyalık hakim olmuştu²⁶⁷. Bu durum, her ne kadar Timur sonrası meydana gelen otorite boşluğundan kaynaklansa da Rakka'nın on beş yirmi seneden beri bu vaziyette olduğu anlaşılmaktadır. Halep Valisi İbrahim Paşa, Rakka bölgesindeki bu asayişsizliği bölgedeki valilerin sık sık değişmesi ile halkın birbirleriyle olan mücadelesine ve Timur Paşa'dan duyulan rahatsızlığa bağlamıştır²⁶⁸.

B. 1. Timur'dan Sonra Rakka'nın İdaresi

Timur'un el-'Ubeyd Aşireti'ne yenilmesinden sonra, Rakka'da ciddi bir idarî sorun da ortaya çıkmıştı. Bağdat Kölemen Valisi Ali Paşa, 10 Nisan 1804 ve 31 Mart 1805 tarihli yazılarında bu soruna değinerek, gerek Timur'un el-'Ubeyd Aşireti'ne yenilmesi, gerekse kendisinin Bağdat ile Basra arasındaki Suku's-şuyuh Kasabası'na saldıran Vehhabîlerle uğraşması yüzünden Urfa, Halep ve Diyarbakır'ın ihmal edildiğini ve bu yüzden Rakka bölgesinde büyük bir otorite boşluğunun doğduğunu belirtmiştir. Kuşkusuz Ali Paşa açısından en önemli mesele, bu otorite boşluğundan kaynaklanan karışıklığın Mardin ve Musul'a kadar yayılması ve kendisini doğrudan etkilemesiydi. Bu yüzden de, merkezî hükümetten bölgeye güçlü bir vezirin atanmasını istemişti. Ayrıca Ali Paşa, Diyarbakır'da meydana gelen kuraklık yüzünden halkın perişan bir vaziyette olduğunu ve bu nedenle idareciler ile halk arasında büyük bir sıkıntının yaşandığını belirterek, halkın valilere itaat etmediklerine, buna karşılık valilerin halka baskı yaptığına dikkat çekmiştir. Ali Paşa devamla, merkezî hükümetin

²⁶⁶ BOA., HAT., 79/3293 (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804); BOA., HAT., 104/4111 (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804).

²⁶⁷ "...iş bu ta'ife-i 'urbanın Rakka havalisine olan istilasından bir vecihle yollarda emniyet olmayub ya'ni Rakka'dan Diyarbekir'e iki üç yüz kadar adam olmadıkça murur iylemek mutasavver değildir..." BOA., HAT., 104/4111-B (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804).

²⁶⁸ BOA., HAT., 176/7686 (29 Cemâziyelâhir 1218/16 Ekim 1803).

Mısır'ın işgalden kurtarılması²⁶⁹ için özellikle İngiltere ile birlikte sarf ettiği çabayı Diyarbakır ve Urfa için de sarf etmesini istemiş ve Diyarbakır'ın Urfa ile birlikte, ya da ayrı ayrı kendisine verilmesi durumunda buraya bir mütesellim atayacağını belirtmiştir. Paşa ayrıca Rakka'nın asayişinin sağlanması için, Millilî Aşireti'nden Eyüp'ün görevlendirilmesini de istemişti²⁷⁰. Kuşkusuz Ali Paşa'nın bahsettiği bu durum sadece Rakka için geçerli değildi. XIX. yüzyılın başlarından itibaren imparatorluğun hemen her tarafında bu tür sorunlar yaşanmaktaydı. Bununla birlikte imparatorluk yöneticileri, bu tür olumsuzlukları ortadan kaldırmak için çeşitli önlemler düşünmüş ve çözümler aramışlardır.

Halep Valisi İbrahim Paşa çözüm olarak Rakka Valiliği'ne Birecik Mütesellimi Ahmet Ağa'yı önermiştir. Çünkü paşaya göre, Timur 'un firarından sonra el-'Ubeyd Aşireti ile Urfalılar arasında meydana gelen mücadele yüzünden, Fırat Nehri'nin her iki yakasında bulunan köyler tamamen tahrip edilmiş ve halk perişan bir vaziyette etrafa dağılmıştır. Bu durum karşısında Birecik Mütesellimi Ahmet Ağa, hemen Rakka Eyaleti'nin imarına girişmiş ve özellikle Birecik suru etrafında biriken halka sahip çıkmıştır. Ahmet Ağa'nın bu olumlu çabaları Birecik Kazası'nda bulunan müftü, ulema ve kazanın ileri gelenleri ile Berazi ve Bizeki Aşiretlerinin Kethüdarları tarafından Halep'te mahkeme huzurunda ifade edilmişti. Ayrıca İbrahim Paşa, Ahmet Ağa'nın Birecik'te giriştiği bir takım imar faaliyetleri dışında, Rakka Eyaleti'yle ilgili bazı taahhüdlerinin de bulunduğunu belirtmiştir. Buna göre Ahmet Ağa, Rakka'yı imar edip Urfa'da düzeni sağlayacağını ve Rakka'nın senelik vergisini zamanında ödeyeceğini ve ayrıca Timur Paşa'nın vezirlik yaptığı yıllarda devlete ödemediği borçlarını, senede otuz bin kuruş taksitle ödemeyi taahhüt etmişti²⁷¹.

²⁶⁹ “Mısır Napolyon Bonapart'ın, 1 Temmuz 1798'de Hindistan'ı İngiltere'nin elinden almak amacıyla İskenderiye'ye asker çıkarması sonucu Fransız işgaline uğramıştır. Ancak Napolyon, Mayıs 1799'da Akka'da Cezzar Ahmet Paşa'ya yenilince Mısır'dan ayrılmış, ardından Osmanlı ve İngiliz kuvvetlerinin ittifakıyla gerçekleştirilen saldırılar sonucu Fransız askerleri de Mısır'ı terk etmişlerdir.” Bk. Hilal Görgün, “Mısır; Fransız İşgali ve Sonrası”, *DİA*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 569; Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, s. 20-21.

²⁷⁰ BOA., HAT., 104/4111-A (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804); BOA., HAT., 79/3274 (29 Zilhicce 1219/31 Mart 1805).

²⁷¹ BOA., HAT., 176/7686 (29 Cemâziyelâhir 1218/16 Ekim 1803); BOA., HAT., 128/5308 (5 Şaban 1218/20 Kasım 1803); BOA., HAT., 176/7685 (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804).

Ancak merkezî hükümet, Ahmet Ağa'nın Timur'dan pek farklı olmadığını düşünerek, Ahmet Ağa'nın bu isteğini kabul etmemiştir²⁷². Zira merkezî hükümet, özellikle III. Selim döneminden itibaren taşra teşkilatında görev alacak valilerin seçiminde çok hassas davranmış ve bu hususta liyakatli, güvenilir ve işbilir kimselerin başa gelmesi için yoğun bir çaba sarfetmiştir²⁷³. Bu nedenle merkezî hükümet, Halep Valisi İbrahim Paşa, Birecik Mütesellimi Ahmed Ağa, Diyarbakır Valisi Mehmed Paşa ve Sivas Valisi Veli Paşa arasından tercihini Veli Paşa lehine kullanmış ve onu Rakka Valiliği'ne atamıştır. Buna gerekçe olarak da, Veli Paşa'nın babası Köse Mustafa Paşa'nın²⁷⁴, Rakka Valisi iken halk üzerinde bıraktığı olumlu izlenim gösterilmiştir²⁷⁵. Merkezî hükümet, Veli Paşa'nın da babası gibi halkın güvenini kazanacağını ve Rakka'da asayişini sağlayacağını düşünerek, Rakka Eyaleti'ni Diyarbakır'a ilhak ederek kendisine vermiş ve paşadan Diyarbakır'a bir mütesellim yollayarak, Urfa'ya gitmesini istemişti. Merkezî hükümetin Veli Paşa'dan beklentileri ise, memleketi düzene koyması, etrafa dağılan halkı iskân ettirerek üzerlerindeki eşkiya zulmünü kaldırması ve özellikle de fakir fukaranın asayişine dikkat etmesiydi. Bu istek üzerine Veli Paşa, 1803 sonbaharında Diyarbakır'a mahalli hanedandan bir mütesellim tayin ederek Urfa'ya gitmiştir²⁷⁶.

Ancak Rakka ve Diyarbakır Eyaletlerinin birlikte bir valinin idaresine verilmesi, ister istemez beraberinde bazı idarî zorlukları getirmiştir. Zira valiler görevli buldukları eyaletlerin askerî, idarî ve malî konulardaki en yüksek mülkî idare amirleri

²⁷² "...merkûm güruhu zelemenden olması cihetiyle Timur Paşa'dan ziyade ahaliyi iz'aca ibtidâr ideceğine mebni bu husus bir vecihle tecvîz olunamayacağı bedidardır..." BOA., HAT., 104/4111 (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804).

²⁷³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu'nun Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ankara 1991, s. 11-12.

²⁷⁴ "Köse Mustafa Paşa, 1792-1795 yılları arasında Rakka Valiliği yapmış ve bu valiliği sırasında göçebeleri iskan ettirmiş, Millîli Aşireti reisi Timur'u Rakka'dan uzaklaştırmayı başarmıştı." Bk. Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa hanedanı*, İstanbul 1998, s. 157.

²⁷⁵ Cevdet Paşa, bu atamayı daha basit bir biçimde açıklamıştır. Cevdet Paşa'ya göre Diyarbakır Valisi Mehmet Paşa Diyarbakır iklimine uyum sağlamamış ve başka bir eyaletin valiliğini istemişti. Rakka Valisi Timur Paşa da, el-'Ubeyd Aşireti'ne yenildiğinden Rakka'da durması uygun görülmemiş, bu yüzden Mehmet Paşa Kasım 1803'te Sivas Eyaleti'ne, Veli Paşa da Rakka ve Diyarbakır Eyaleti'ne atanmıştır. Bk. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, s. 357-358; Merkezî hükümetin Veli Paşa'yı Rakka'ya vali atamakla, çok isabetli bir karar verdiği sonradan anlaşılacaktır. Zira 1811'de Rakka halkı devlete başvurup eski valileri Veli Paşa'dan duydukları memnuniyeti belirtmişler ve Veli Paşa'nın tekrar Rakka'ya vali olarak gönderilmesini istemişlerdi. Bk. Necdet Sakaoğlu, *a. g. e.*, s. 162.

²⁷⁶ BOA., HAT., 104/4111 (29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804); Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, s. 357-358; Necdet Sakaoğlu, *a. g. e.*, s. 156-157.

idiler. Sanayi öncesi toplumlarda ulaşım ve iletişim imkanlarının sınırlı olması, ister istemez iki eyaletin aynı anda denetlenmesini zorlaştırmaktaydı. Bu yüzden merkezî idare, bir süre sonra Veli Paşa'nın daha rahat hareket edebilmesi için Diyarbakır Valiliği'ni kendisinden almış ve Veli Paşa'yı sadece Rakka'nın asayişinden sorumlu tutmuştur²⁷⁷.

Rakka Eyaleti'nin idare merkezi olan Urfa'da göreve başlayan Veli Paşa, bir süre sonra merkeze gönderdiği yazıda, Timur Paşa'nın Habur'da ikamet ettiğini ve şekavette bulunduğunu, ayrıca Rakka Valiliği'nin tekrar kendisine verileceğini iddia ederek çevredeki aşiret ve kabileleri kışkırttığını belirtmiş ve bu konudaki endişesini dile getirmiştir. Bunun üzerine merkezî hükümet, Timur'un hiçbir şekilde Rakka'ya vali olmayacağını, gerek emniyetin sağlanması konusundaki otoriter tutumundan, gerekse Rakka'nın yönetimi ve Rakka'da asayişin sağlanması hususundaki çabasından dolayı, Veli Paşa'dan duyduğu memnuniyeti belirtmiştir. Ayrıca merkezî hükümet, Veli Paşa'ya gönderdiği yazılarda ısrarla Timur'u ortadan kaldırmasını istemiştir. Böylece Timur, gerek merkezî hükümetin gerekse Veli Paşa'nın kararlı tutumu sonucu, az sayıda aşiret halkıyla beraber Rakka topraklarını terk edip Diyarbakır'a geçmek zorunda kalmıştır. Fakat burada da boş durmayan Timur, beraberinde bulunan üç yüz çadırlık Millîlî Aşireti'yle beraber şekavete devam edince, merkezî hükümet bir kez daha Veli Paşa'dan, gerekirse Muş Mutasarrıfı'nı da yanına alarak Timur üzerine gitmesini istemiştir. Sonunda Veli Paşa'nın saldırılarına dayanamayan Timur, kışın da yaklaşmasıyla birlikte tekrar Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa'ya sığınmak zorunda kalmış ve nihayet orada eceliyle ölmüştür (1805)²⁷⁸. Böylece uzun yıllar devleti uğraştıran Timur meselesi de kendiliğinden sona ermiş, fakat Timur gibi aşiretleri korkutacak, dirayetli otoriter bir yöneticinin olmaması yüzünden, Rakka uzun yıllar karışıklık içinde kalmaya devam etmiştir.

²⁷⁷ Musa Çadırcı, *a. g. e.*, s. 17; Necdet Sakaoğlu, *a. g. e.*, s. 159; İki eyaletin birlikte idare edilmesinin zorluğuna hemen her dönemde rastlamak mümkündür. Örneğin Diyarbakır Valisi Ebubekir Paşa, 12 Haziran 1817 tarihli belgede bu hususu açık bir biçimde ifade etmiştir. Ebubekir Paşa, Diyarbakır dolaylarında huzursuzluk çıkaran eşkiya üzerine gittiğinde, Rakka ahalisi ve Rakka çevresinde bulunan Millîlî, Berazi ve diğer Kürt gruplarının harekete geçtiklerini belirterek, her iki eyaletin ayrı valilerle idare edilmesini istemiş ve ancak bu sayede emniyet ve asayişin sağlanacağını, vergilerin rahatlıkla toplanacağını belirtmiştir. BOA., HAT., 765/36091-C (27 Receb 1232/12 Haziran 1817).

²⁷⁸ Necdet Sakaoğlu, *a. g. e.*, s. 158-160.

Rakka Valisi Celaleddin Paşa'nın, Rakka'nın kötü olan bu gidişatına karşı 1821 yılında bazı önlemler aldığını görüyoruz. Örneğin Celaleddin Paşa, Rakka ahalisiyle olumlu ilişkiler kurmanın gerekli olduğunu düşünerek, kendilerine nasihat içeren yazılar göndermiş, Birecik ile Urfa arasında bulunan bir kısım aşireti Birecik içerisinde, diğer bir kısmını da Urfa civarında iskân ettirmiştir. Böylece bu aşiretlerin şekavetlerini asgariye indiren Celaleddin Paşa, bu kez Urfa'da bulunan aşiret ve boy beyleri ile Urfa ileri gelenlerini Birecik'e davet etmiş ve halk ile diyalogu en üst seviyeye çıkarmıştır. Celaleddin Paşa'nın bu diyalog önerisinin olumlu karşılandığı görülüyor. Ancak Veli Paşa'nın valiliği döneminde, Urfalıların isteği doğrultusunda Millilî Aşireti'ne iskanbaşı atanmış olan Mahmud Bey, bu daveti kabul etmemiş ve Birecik'e gitmemiştir. Bu durum üzerine Celaleddin Paşa, Mahmud Bey'i görevden alarak, yerine Timur Paşa'nın oğlu Eyüp Bey'i Millilî Aşireti'ne iskanbaşı atamıştır. Böylece Eyüp Bey'le birlikte Rakka'da bulunan aşiretler yeniden kontrol altına alınmış ve Urfa'da az da olsa düzen sağlanmıştır²⁷⁹.

²⁷⁹ ‘... ve akvâm-ı kabâ’il sâ’ir nâsa mekîs olmayub te’lif ve istimâletleri müşkil olduğundan Timur Paşazâde Eyüb Bey zabt-ı ‘aşâyire muktedir idüğünden kürk ilbâsıyla bâ buyuruldu merkûmu Millilû iskanbaşısı nasb iderek bir mu’teber adamıyla göndermiş ve kel’evvel ‘aşâyir ve kabâ’il taraf-ı müşârun-ileyhe temâyül iylemiş ve Ruha ahalisi dahi celb olunarak def’-i fesâd ile eyâlet-i merkûmenin istihsâl-ı sûret-i nizâmı kuvve-i karîbeye gelmiş iken...’ BOA., HAT., 494/24258 (23 Cemâziyelâhir 1236/28 Mart 1821).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EYÜP BEY DÖNEMİNDE MİLLİLÎ AŞİRETİ

1. OSMANLI İRAN İLİŞKİLERİ VE MİLLİLÎ AŞİRETİ (1818-1823)

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İran'da yeni bir devlet kuran Kaçar Hanedanı ile Osmanlı Devleti arasında, iki ülke sınırında bulunan aşiretler yüzünden, zaman zaman gerginlikler yaşanmaktaydı. Şöyle ki, iki ülke sınırında bulunan aşiretlerin bir kısmı, bazen Osmanlı bazen de İran topraklarında yaylak ve kışlak faaliyetinde bulunmaktaydı. Bu yüzden de aşiretlerin hangi ülkeye tâbi oldukları kesin olarak bilinmemekteydi. Ancak bu aşiretler devlet otoritesiyle ya da vergi talebiyle karşılaştıklarında, diğer ülkeye kaçıyor ve bu durum iki ülke arasında bir takım sorunların oluşmasına yol açıyordu²⁸⁰. Kuşkusuz bu durum, Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki ilişkilerin başladığı güne kadar uzanmaktaydı.

Ele aldığımız dönemde de (1818-1820) Osmanlı Devleti ile İran arasında Reyhanlı, Zilanlı, Hakkari, Sebiki, Haydaranlî ve Yezidi Aşiretlerinden kaynaklanan bir dizi sorunlar mevcuttu. Şöyle ki, Muş, Malazgirt ve Erciş Sancakları ile İran arasında yaylak-kışlak için gidip gelen Haydaranlî Aşireti'nin bir bölümü, boy beyleri Mehmet Ağa²⁸¹ ile birlikte Muş Sancağı'nda kışlamakta iken, diğer bir bölümü de Mehmet Ağa'nın kardeşi Kasım Ağa ile birlikte İran'ın Hoy şehrinde bulunmakta idi. Ancak bu durumdan rahatsız olan İran Veliahtı Şehzade Abbas Mirza, Muş tarafında bulunan Haydaranlî Aşireti'nin İran'a gitmesi için Revan Serdarı Hüseyin Han'ı görevlendirmiş ve gerekirse Haydaranlî Aşireti üzerine askerî hareket yapıp, aşireti yerinden uzaklaştırmasını istemişti. Fakat çok geçmeden gerek Mehmet Ağa'nın kardeşi Kasım

²⁸⁰ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "İran; Osmanlı-İran Münasebetleri", *DİA*, C. XX, İstanbul 2000, s. 408; Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, Matba'a-i 'Osmaniye, 1301, s. 4.

²⁸¹ Mehmed Ağa, Cevdet Tarihi'nde Mahmud Ağa şeklinde geçmektedir. Bk. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, s. 3.

Ağa'nın, gerekse İran sınırında bulunan Yezidi Aşireti'nden bir grubun, İran taraflarından gelip Muş ve Malazgirt sancaklarına yerleşmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirmişti²⁸².

Bu durum üzerine İran Hükümeti hemen harekete geçmiş ve Osmanlı Devleti'nden kendi ülkesine kaçan aşiretleri iade etmesini istemişti. Ayrıca İran Hükümeti, Kasım Ağa'ya da bir mektup göndererek İran'a geri gelmedikleri takdirde kendilerine karşı Revan Serdarı ve Hoy Hanı vasıtasıyla güç kullanacaklarını belirtmişlerdi²⁸³.

Ancak Osmanlı Devleti'nin bu aşiretleri kendi teb'asından sayıp, İran Hükümetinin bu teklifine yanaşmaması üzerine İran, Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir tavır içerisine girmiş ve çok geçmeden de İran kuvvetleri komutanı Hasan Han, İran teb'asından bazı Kürt aşiretleri ile Kars'a bağlı Kağızman Sancağı'na saldırarak halkın mal ve eşyasını yağmalamıştı. Ayrıca Zilan Aşireti'nden Hasan Ağa da, beraberindeki üç yüz kişilik bir askeri birlik ile Bayezid ahalisine ait bir kervanı ele geçirmiş ve Celalî Aşireti'ne ait altı köyün hayvanlarını gasp etmişti²⁸⁴.

İran ile yaşanan sorunlar sadece Erzurum cephesinde görülen bu olaylar ile sınırlı değildi. Ayrıca iki ülke arasında, Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa zamanından beri geleneksel olarak yapılan bayramlaşma ve fütuhat merasimlerinin Davut Paşa ile birlikte terk edilmesi de, İran tarafından sorun edilmekteydi²⁸⁵. Bunun yanı sıra Kirmanşah Valisi Muhammed Ali Mirza ile Bağdat Kölemen Valisi Davut Paşa arasında, Baban Mutasarrıflığı²⁸⁶ üzerinde hakimiyet kurma mücadelesi

²⁸² BOA., HAT., 1264/48943 (29 Zilhicce 1234/19 Ekim 1819); Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, s. 3-4.

²⁸³ Yahya Kalantarı, *Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 1976, s. 117; Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, s. 3.

²⁸⁴ "...Hasan Han ve serdar ve verâlarından şehzade-i merkûm Kars Kal'ası üzerine hücum ve Hasan Hanı çapula ta'yîn ederek 'Osmanlı 'askeri Karsa tecemmü' itmezden evvel Karsı muhâsara idup ekinleri ekdirmeyup Soğanlu Dağını zabt ve bunları kesub Karsa dahi 'asker komayub Karsı muhâsara iyledikden sonra Hasan Hanı ileru ta'yîn ile..." BOA., HAT., 816/37301 (6 Receb 1238/19 Mart 1823); Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, Matba'a-i 'Osmaniye, 1301, s. 3-4; Yahya Kalantarı, *a. g. t.*, s. 116-117.

²⁸⁵ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, *Şanizade Tarihi*, C. III, Ceride-i Havadis Matbaası, 1284-1291, s. 71-72.

²⁸⁶ "Babanzadeler, 17. yüzyılın ikinci yarısında Baba Süleyman'ın (1663-1675) yükselişiyle birlikte tarih sahnesine çıkmışlardır. Osmanlı Devleti ile İran arasında vukubulan iktidar mücadeleleri sırasında, aile içinde meydana gelen emirlik kavgaları nedeniyle, yöneticilerin emirlik dönemleri pek çok kere kesintiye uğramıştır. 1783 yılında emirliği ele geçiren İbrahim Paşa, emirliğin merkezini Süleymaniye kentine taşımıştır." Bk. C. J. Edmonds,

yaşanmaktaydı. Muhammed Ali Mirza, Baban Mutasarrıfı Mahmud Paşa üzerinde hakimiyet kuramayınca, Mahmut Paşa'nın amcası Abdullah Paşa'yı Baban Mutasarrıfı yapmak için harekete geçmiş ve onu Bağdat Valisi aleyhine kışkırtarak bir miktar İran askeri ile Bağdat üzerine yollamıştı²⁸⁷.

Bunun üzerine İranlılar, Kürdistan²⁸⁸ sınırında bulunan Sultan Yaylası'na doğru harekete geçince, Osmanlı Devleti de Diyarbakır, Halep, Maraş, Sivas, Adana ve Musul Valileriyle, Baban Sancağı Mutasarrıfını, diğer Kürdistan beylerini, Diyarbakır ve Amid'de bulunan aşiret ve kabile beylerini, Urfa ve Mardin Sancağı'nın timar erbabını Bağdat Valisi'nin yardımına göndermişti²⁸⁹.

Ancak başta Millilî Aşireti olmak üzere Diyarbakır ve Urfa taraflarında bulunan aşiret kuvvetlerinin bu sefere pek istekli olmadıkları görülüyor. Zira Millilî Aşireti İskanbaşısı Eyüp Bey, muhtemelen Bağdat Valisi'nin kontrolüne girmek istemediğinden kendisi sefere katılmamış, yalnız akrabalarından birininin komutanlığında Bağdat'a beş yüz asker göndermişti. Ayrıca Besni Mütesellimi Rışvanzade Murtaza Bey, yüz elli asker ile Bağdat'a hareket etmiş, Berazi Aşireti tamamen dağılmış, Diyarbakır Aşiretlerinden Tellilî Aşireti sefere hiç katılmamış ve Halep'ten gönderilen askerlerin de yarından fazlası yarı yoldan Halep'e geri dönmüştü²⁹⁰.

Millilî Aşireti'nin Bağdat'a gitmesinin çok yararlı olacağını düşünen merkezî hükümet, Millilî Aşireti Reisi Eyüp Bey'in sefere katılmaması üzerine, Diyarbakır Valisi Behram Paşa'ya bir yazı göndererek Eyüp Bey'i uyarmasını istemişti. Bunun üzerine Behram Paşa, gerek Eyüp Bey'e gerekse Millilî Aşireti içerisinde sözü geçenlere gerekli uyarıyı yapmış ve bir an önce Bağdat'a hareket etmelerini istemişti²⁹¹.

Kürtler, Türkler ve Araplar: Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925), İstanbul 2003, s. 80-83.

²⁸⁷ Yahya Kalantarı, *a. g. t.*, s. 141-143.

²⁸⁸ Belgelerden Kürdistan terimiyle Süleymaniye Bölgesi'nin kastedildiği anlaşılıyor. Nitekim 1783-1784 yıllarında Süleymaniye'de kurulan Baban Emirlîği reislerine Kürdistan Paşası denmekte idi. Bk. Sinan Maruf, "Osmanlı Döneminde Kuzey Irak Kürtlerinin Sosyal ve Siyasi Konumları", s. 51.

²⁸⁹ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, *Şanizade Tarihi*, C. III, s. 72-73.

²⁹⁰ BOA., HAT., 800/37083 (10 Rebi'ülevvel 1237/05 Aralık 1821).

²⁹¹ Özellikle Padişah II. Mahmut, Millilî Aşireti'nin Bağdat'a gitmesinin çok faydalı olacağını düşünüyor. "Millilî Aşireti Bağdada giderse hayli işe yarar heman cenâbı hak te'sirini halk iyleye." BOA., HAT., 445/22261 (21 Şaban 1237/13 Mayıs 1822); BOA., HAT., 800/37083-J (25 Şevval 1237/15 Temmuz 1822).

Merkezî hükümetin bu baskısı karşısında, Eyüp Bey'in bir ara Bağdat Kölemen Valisi Davut Paşa'ya başvurarak, öteden beri Davut Paşa'nın emriyle hareket ettiğini belirttiğini görüyoruz. Bu yüzden Eyüp Bey, Davut Paşa'dan kendisini merkezî hükümetin baskılarına karşı korumasını istemişti²⁹². Eyüp Bey'in merkezî hükümete karşı, açıkça cephe almamak için böyle bir yola başvurduğu söylenebilir. Öte yandan devletin o sıralar Yunan isyanı ve İran ile savaşmasını fırsat bilen Eyüp Bey için, bölgesinde hakimiyet kurmak için büyük bir fırsat doğmuştu.

Bunun yanısıra Behram Paşa, bölgedeki eşkiyalık olaylarından dolayı Eyüp Bey'in Rakka'da kalmasının daha yararlı olacağını düşünüyordu. Nitekim Rakka bölgesinde eşkiyayı kontrol altına alacak bir kimsenin olmaması durumunda, bölge ulaşımının aksayacağını dile getiren Behram Paşa, bunun hem devlete hem de halka zarar vereceğini belirtmiştir²⁹³. Ayrıca Birecik'ten Fırat Nehri vasıtasıyla Bağdat'a yapılan asker ve mühimmat sevkiyatının da, o sıralar Urfa ve Birecikli arasında meydana gelen mücadeleden dolayı çok zorlaştığını belirten Behram Paşa, bölgede bir an önce asayişin sağlanmasını gerekli görmüş ve bunun için de Eyüp Bey'in bölgede kalmasını istemişti²⁹⁴.

Behram Paşa, merkezî hükümeti doğrudan ilgilendiren bu tür siyasî hususların yanı sıra, kendi rakiplerini kontrol altında tutmak ve onlara karşı başarılı olmak için de, Millîlî Aşireti'nin Rakka'dan ayrılıp Bağdat'a gitmesini istemiyordu. Zira Behram Paşa, 1819'da Diyarbakır'da kendisine karşı meydana gelen ayaklanma sırasında Millîlî Aşireti İskanbaşısı Eyüp Bey ile Diyarbakır aşiretlerinden Tellîlî Aşireti Reisi İbrahim Bey ve Hüseyin Bey'den yardım istemiş ve bu sayede ayaklanma sona ermişti²⁹⁵.

Kaldı ki merkezî hükümetin Bağdat'a sevk ettiği bu kuvvetlerin tamamı Bağdat'a hareket etmeden, Bağdat Kölemen Valisi Davut Paşa, İran askerleri ile Kürdistan Mutasarrıflığı iddiasında bulunan Abdullah Paşa'yı yenilgiye uğratmış ve

²⁹² BOA., HAT., 826/37446 (2 Rebiülâhîr 1237/27 Aralık 1821).

²⁹³ "...Eyüp Bey mahden ol-havâfîlerin eşkiyâ ve erâzîlerine fırsat virmez ve ebnâ-yı sebîl ve fukarâ ve 'ibâdullahın asayîş-i emn ve rahatlarına ğayret ider mulâhazasıyla sahâbet olunur..." BOA., HAT., 800/37083-J (25 Şevval 1237/15 Temmuz 1822).

²⁹⁴ BOA., HAT., 800/37083 (10 Rebi'ülevvel 1237/05 Aralık 1821).

²⁹⁵ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, *Şanizade Tarihi*, C. III, s. 80-81.

Kürdistan'ın yarısını ele geçirmişti²⁹⁶. Bunun üzerine merkezî hükümet, Bağdat'a göndermeyi düşündüğü bu memurlardan Adana Valisi Mehmet Celalettin Paşa ile Sivas Valisi Lütfullah Paşa'yı, Ekim 1819'da Diyarbakır Valisi Behram Paşa'nın yardımına göndermiş ve yardımlarına karşılık, gerek bu valilere gerekse Eyüp Bey, Tellilî İbrahim Bey ve Hüseyin Bey'e birer hilat göndermişti²⁹⁷.

Bu arada Bağdat Kölemen Valisi Davut Paşa, her ne kadar İranlıları yenilgiye uğratmışsa da, İran'ın kolay kolay Kürdistan'dan vazgeçmeyeceğini ve her an Bağdat'a saldırabileceklerini belirterek, bu konuda merkezî hükümeti uyarmış ve İran Şahı'nın daha büyük bir orduyla harekete geçeceği endişesi ile merkezî hükümetten yardım talep etmişti²⁹⁸. Hiç şüphesiz Davut Paşa'nın bu endişesi çok yerindeydi. Zira, İranlılar Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan yararlanmaya ve Osmanlı Devleti Mora isyanıyla uğraşırken, bu durumu kendi lehlerine kullanmaya çalışmışlardır²⁹⁹.

Bu durum üzerine merkezî hükümet, Anadolu'da bulunan vezirlerden Halep Muhafızı ve Rakka Valisi Behram Paşa'yı, Millilî ve Tellilî Aşiretleriyle beraber büyük bir ordu ile Bağdat Valisi'nin emrine vermiştir. Merkezî hükümetin Anadolu'daki vezirler içerisinde Behram Paşa'yı görevlendirmesinin bazı gerekçeleri bulunmaktaydı. Bu gerekçelerin en önemlisi ise, onun bölgedeki Kürt ve urban aşiretlerini tanınması ve gerektiğinde onları harekete geçirebilecek nüfuzuna sahip olmasıydı. Ayrıca Behram Paşa, Baban Kürtlerinden olup, Baban Mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın da kuzeniydi. Keza Behram Paşa'nın, İran savaşında oldukça gayret gösteren Diyarbakır Mutasarrıfı Gevranlızâde (Güranlızâde) Seyyid Ali Paşa ile de yakın dostluğu bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra merkezî hükümet için seferin ekonomik boyutu da önemliydi. Çünkü Behram Paşa ile birlikte sefere gönderilecek askerler tamamen aşiret kuvvetlerinden seçildiğinden, seferin devlete olan maliyeti de az olacaktı. Böylece Behram Paşa Bağdat'a gitmek istemeyen Millilî, Tellilî ve bölgesindeki diğer aşiretlerle Bağdat'a

²⁹⁶ BOA., HAT., 471/23061 (29 Zilhicce 1235/07 Ekim 1820).

²⁹⁷ Şanizade Mehmet Atallah Efendi, *Şanizade Tarihi*, C. III, s. 71, 80-81.

²⁹⁸ BOA., HAT., 471/23061 (29 Zilhicce 1235/07 Ekim 1820).

²⁹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, s. 3.

hareket ettiğinde, Bağdat civarındaki Kürt ve Urban aşiretleri de Bağdat Valisi'ne itaat edecek ve bu sayede Bağdat Valisi'ne destek sağlanmış olacaktır³⁰⁰.

Behram Paşa, Bağdat civarında bulunan Kürt ve diğer grupları harekete geçirmenin kolay olduğunu belirtmişse de, emrinde 4-5 bin ulufeli asker olmadan böyle bir harekatta yalnız aşiret kuvvetlerine güvenilemeyeceğini ifade etmiştir. Özellikle de Rakka'da bulunan aşiretlerin sorun yaratabileceklerini belirten Behram Paşa, seferin malî boyutuna da değinerek, Rakka'nın gelirinin azlığından dolayı kendisinin bunu karşılayamayacağını, bu yüzden de önlem alınmasını istemiştir³⁰¹.

Merkezî hükümet İran'ın olası bir saldırısına karşı Bağdat cephesinde bu hazırlıkları yaparken, İran hükümeti tarafından ise Mirza Ahmet Han, Bağdat'a barış için gönderilmişti. Fakat bunun bir taktik olduğu ve İranlıların bütün kuvvetleriyle Erzurum'a saldırmak için böyle bir yola başvurdukları çok geçmeden anlaşılmıştır³⁰².

Aslında İranlıların uzun bir süredir Erzurum taraflarını ele geçirmek için bazı planlarının olduğu anlaşılmaktadır. Zira bir süre önce Revan Serdarı Hüseyin Han ile kardeşi Hasan Han, Bayezid (Doğu Beyazıt) Mutasarrıfı Behlül Paşa'ya başvurarak, Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Karabulak'ta avlanmaya niyeti olan İran Şehzadesi

³⁰⁰ "...şimdi müşârun-ileyhe li-ecli'l-i'âne ma'yyetine Anadolu'da mevcûd vüzeradan bir münasibinin 'asâkir-i vefire ile ta'yîninden ğayrı çare hâtıra gelmeyub ancak ta'yîn olunacak vezir Bağdad havâlisinde olan Ekrâd ve 'aşâyir ve kabâilin mizâc ve mişvârlarını bilir ve iktizâsı vechiyle i'mâl ve istihdâmlarının 'uhdesinden gelur ceri ve cesur ve Ekrâd ve 'urbân beyninde vak' ve nufûz ile şöretşi'âr bir vezir olmak îcâb-ı hal ve maslahatdan ve'l-hâletu hazihi Haleb muhâfazasına me'mûr Rakka valisi Behram Paşa kulları işbu evsâf ile mevsûf olarak kendusu fi'l-asl Baban Ekrâdından olub Kürdistan Mutasarrıfı Mahmud Paşa ve gerek sâirleri 'emmizâdeleri olmak ve hatta bu def'a mûma ileyh Mahmud Paşa ile bi'l-ma'yye İranlu muhârebesinde ğayret ve hamiyeti zuhûr iden Diyarbekir Mutasarrıfı Gevranlızâde (Güranlızâde) Seyyid 'Ali Paşa bendeleriyle dahi ayrı ğayrı olmamak takribiyle müşârun-ileyhin me'mûriyeti takdîrinde kendusu doğru Rakka'ya 'azimetle...'...ve aher bir vezir ta'yîninde bu mertebe fevâ'id husûlî me'mûl olamadığından mâ'adâ aher her kağı vezir me'mûr kılınsa beher hâl hâricden 'asâkir-i ecnebiye tedârikine mecbûr olarak ol-cihetle dâ'ire ve 'askerisinin tanzîm ve tetmîmî birkaç bin kise akçe mesârıfa muhtâc olub şimdiki hâlde ise ol-mikdar akçenin i'tâsına cânib-i mîrinin vus'âtı olmadığına ve müşârun-ileyh kulları ta'yîn olunduğu sûrette hiç i'anesiz uymaz ise bile fakat bu husûs için yüz bin ğuruş 'atiyye-i seniyye i'tâsı kâfi olacağına nazaran işbu me'mûriyet müşârun-ileyhe ez her cihet sâirlerinden ziyâde cesbân görünmüş...' BOA., HAT., 471/23061 (29 Zilhicce 1235/07 Ekim 1820).

³⁰¹ Örneğin Rakka ve Bağdat arasının çöl olmasından dolayı beraberinde götüreceği askerin zahire ihtiyacının karşılanması için bir Nuzul Emîni atanmasını, ayrıca Halep'ten götüreceği toplar için de topçu ve arabacı odalarının tayin edilmesini istemişti. BOA., HAT., 800/37083 (10 Rebi'ülevvel 1237/05 Aralık 1821).

³⁰² BOA., HAT., 471/23061(29 Zilhicce 1235/07 Ekim 1820).

için, birkaç bina yapmak istediklerini belirtmişlerdi. Fakat bu istek reddedilmiş ve ardından da Kars Muhafızı Salih Paşa vasıtasıyla İranlıların niyeti araştırılınca, onların Karabulak ile Kars Eyaleti'nde stratejik bir konuma sahip olan Kağızman Deresi'ni ele geçirip adım adım Bayezid'i ele geçirmek istedikleri görülmüştür. Bu durum üzerine merkezî hükümet, önlem olarak 1817-1818 yılında Kars Eyaleti'nde bulunan Millî Aşireti oymağından Keskanlû Aşireti'ni Kağızman Deresi'ne yerleştirmiştir³⁰³. Keskanlû Aşireti'nin reisi bu tarihlerde, Perto (Pertev) Yusuf Bey'di ve aşiretin nüfusu ortalama üç yüz, dört yüz hane ile beş yüz süvariden ibaretti. Burada merkezî hükümetin, Keskanlû Aşireti'ni hudutta İran ile birlikte hareket eden aşiretlere karşı bir denge unsuru olarak gördüğü anlaşılıyor. Zira bu tarihlerde, hudutta bulunan Kürt aşiretlerinin bir çoğu İran ile birlikte hareket ederken, merkezî hükümet ile yapılan yazışmalarda Keskanlû Aşireti için, "sağlam ve dirayetli bir aşiret" ifadesi kullanılmıştır³⁰⁴. Keskanlû Aşireti'nin İran hududundaki önemi savaş sonrası da devam etmiş ve İranlıların çekilmesinden sonra Kars Muhafızı Osman Paşa, bir süre önce Kağızman Deresi'ne yerleştirilen ancak aşiretten ayrılp Pasin Köyleri ile Ahışa Kazası beylerinin yanına giden Keskanlû Aşireti'nden yaklaşık yüz elli haneyi, yeniden aşiret içerisinde iskân ettirmeye çalışmıştır. Bunun için Osman Paşa, Erzurum Valisi Rauf Paşa vasıtasıyla merkezî hükümete gönderdiği yazısında, İran askerlerinin çekilmesinden sonra, İranlıların elinde tutsak bulunan Keskanlû Aşireti Beyi Perto (Pertev) Yusuf Bey'in, aşireti tarafından İranlılara verilen altmış kese altın karşılığında serbest bırakıldığını belirtmiş ve Keskanlû Aşireti'nin dağılan hanelerinin tekrar yerlerine iskân edilmelerini istemiştir³⁰⁵. Böylece merkezî hükümet, Bağdat cephesinde

³⁰³ "...Karabulak ile Kars Eyaletinde kâ'in Kağızman Deresi kışlağını zabt itmek şehzâde-i İranla Hasan Hanın çoktanberu tasmiîkerdeleri olduğundan sayd bahanesiyle şehzâde-i müşârun-ileyh şitâ mevsiminde Karabulağı ve killeti şitâ ve kesreti mevâşi suretiyle han-ı mûma-ileyh dahi Kağızman deresini zabt itmek ve şehzâde-i müşârun-ileyh bir kere Karabulağa ebniye inşasından sonra çıkmayub fimâ ba'd eyyâm-ı sayfda Hüyda ve şitâda Karabulakda ikametle refte refte Bayezidi ele almak ..." BOA., HAT., 808/37198-B (7 Rebiülâhir 1241/19 Kasım 1825).

³⁰⁴ BOA., HAT., 816/37301 (6 Receb 1238/19 Mart 1823).

³⁰⁵ "...mîr-i mûma ileyh'in 'aşireti üç dört yüz hâne ve beş yüz mikdârı süvariye muktedir metânetlû 'aşiret ise de hânelerinden yetmiş seksan mikdârı Pasin kurrâsına ve vâfir hâneleri dahi Ahışa kazaları beyleri yanına gitmiş olduklarından zikr olunan hânelerin 'aşiretleri derûnuna iskânları için iktizâ idenlere hitâben emr-i 'ali sudûruna müsâ'ade buyurulması..." BOA., HAT., 816/37301 (6 Receb 1238/19 Mart 1823); BOA., HAT., 816/37301-B (21 Cemaziyelahir 1238/05 Mart 1823).

olduğu gibi kuzeyde Erzurum cephesinde de Millilî Aşireti'ni önemsemiş ve kendisinden yararlanmaya çalışmıştır.

2. EYÜP BEY'İN ŞEKAVETİ VE 1828-1829 OSMANLI RUS SAVAŞI'NDAKİ GELİŞMELER

Osmanlı Devleti'nde aşiretler, merkezî otoritenin zayıflamasıyla birlikte büyük bir sorun olabilmekteydiler. Bu durum aşiretlerin biraz da yerleşik halk gruplarına göre, belli bir hiyerarşi içerisinde örgütlenmelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle aşiretler, merkezî hükümetin eyaletler üzerindeki gücünün azalmasıyla birlikte, başka bir aşiret ya da yerleşik halk üzerinde büyük bir baskı uygulamaktaydılar³⁰⁶. Nitekim 1820'li yıllarda, Osmanlı Devleti'nin doğuda İran Devleti ve Akkâ galesiyle, batıda ise Yunan isyanıyla uğraşmasını fırsat bilen Millilî Aşireti Reisi Eyüp Bey, devletin zaafiyetinden yararlanarak, Rakka Bölgesi'ndeki hakimiyet sahasını genişletmeye çalışmıştır³⁰⁷.

Eyüp Bey, bir süre önce merkezî hükümet tarafından Millilî Aşireti reisliği ile Bağdat Valisi'nin emrine tayin edilmiş ve bir an önce Bağdat'a hareket etmesi istenmişti. Ancak Eyüp Bey, gerek Bağdat Valisi Davut Paşa'nın gerekse Halep Valisi Behram Paşa'nın uyarılarını dikkate almamış ve Berazi Aşireti ile birlikte Behram Paşa'nın yönetimine bırakılmış olan Urfa, Birecik ve Rumkale'de eşkiyalığa başlamıştı³⁰⁸.

Kuşkusuz bu durum Rakka Valisi Behram Paşa'nın da otoritesine gölge düşürmekteydi. Bu yüzden Behram Paşa, merkezî hükümete gönderdiği yazıda, Eyüp Bey'in bu davranışının diğer kabile ve aşiret mensupları ile kendi askerleri arasında itaatsizliğe neden olacağını belirtmiş ve bir an önce kendisinin itaat altına alınmasını istemişti. Bunun için merkezî hükümetten izin isteyen Behram Paşa, aksi durumda Halep-Bağdat yolunun güvenli bir biçimde kullanılamayacağını ve kendisinin de

³⁰⁶ Abdullah Saydam, "Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri", *Osmanlı*, C. IV, Ankara 1999, s. 183.

³⁰⁷ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, s. 84.

³⁰⁸ BOA., HAT., 809/37201-E (11 Rebi'ülevvel 1238/26 Kasım 1822); BOA., HAT., 809/37201 (23 Rebi'ülevvel 1238/08 Aralık 1822).

Bağdat'a gidemeyeceğini ifade etmiştir³⁰⁹. Ayrıca Urfa Kadılığı tarafından merkezî hükümete gönderilen yazıda da, Eyüp'ün devlete itaat etmediği ve halka karşı olan zulmünden dolayı, Urfa etrafında bulunan köylerin tamamen boşaldığı belirtilmişti. Bunun yanısıra Eyüp, Rakka Naibi ve Eşkiya Mahmudoğlu ile Urfa'yı ele geçirerek vezirlere ve padişaha tahsis edilen gelirlere el koymuş ve padişah gelirinden kendi payına düşen vergiyi vermeyerek halkın da vermesine engel olmuştu. Gelişmeler üzerine Urfa ileri gelenleri, II. Mahmut'tan bir an önce halkı Eyüp'ün zulmünden kurtarmasını istemişlerdir³¹⁰.

Bu durum karşısında merkezî hükümet, Eyüp Bey sorununu Rakka'ya yeni vali tayin etmekle çözmeye çalışmıştır. Bu yüzden de merkezî hükümet, Rakka'ya Abdulcelilzade Ahmet Paşa'yı vali olarak atamıştır. Ahmet Paşa göreve başladıktan üç dört ay sonra, Millîlî Aşireti Boy Beyi Eyüp Bey'i boy beyliğinden ve iskanbaşılıktan azl ederek, halkın isteği doğrultusunda Eyüp Bey'in kardeşi Rişab Bey'i iskanbaşı tayin etmiş ve durumu merkezî hükümete bildirmiştir³¹¹. Eyüp Bey iskanbaşılıktan azl edilince, o'nunla birlikte hareket eden aşiretlerin çoğu da Beşar Bey tarafına geçmiştir. Ancak Eyüp Bey'in iskanbaşılıktan azledilmesi, mevcut sorunu ortadan kaldırmamıştır. Zira Eyüp Bey iskanbaşılıktan azledilince, adamlarından Tatar Hamid Ağa'yı Bağdat'a göndererek Bağdat Kölemen Valisi Davut Paşa'dan destek istemiştir. Bunun üzerine Davut Paşa, Eyüp Bey'e bir kürk ve bir kılıç göndererek kendisini desteklediğini göstermiştir. Gelişmeler karşısında korkuya kapılan aşiret mensupları, Eyüp Bey'in yeniden iskanbaşı olacağı ve kendilerinden intikam alacağı endişesiyle tekrar Eyüp Bey'e tabi olmuşlardır. Bu arada Bağdat Valisi'nin desteğini alan Eyüp Bey, yanına

³⁰⁹ "...ve mîr-i merkûm müşârun-ileyhimâ taraflarından gönderilan tahrîrât ve buyuruldulara imtisâl itmediginden bu keyfiyet müşârun-ileyh Behram Paşanın nüfûzuna hâlel virmiş ve merkûmun terbiyesiyle fesâdının def' için mukaddemce ruhsat istid'â itmiş ise de henüz bir irâde zuhûr itmediginden ve müşârun-ileyhin reh-ı rastı Rakka Eyaleti toprağı oldığından merkûmı ber vechi suhûletle terbiye iylemedikçe murûr idemeyecegi ve ma'iyetine me'mûr 'asâkirin dahi celbî mümkün olamayacağı beyânıyla..." BOA., HAT., 809/37201 (23 Rebi'ülevvel 1238/08 Aralık 1822); BOA., HAT., 809/37201-E (11 Rebi'ülevvel 1238/26 Kasım 1822).

³¹⁰ BOA., HAT., 707/33902-D (11 Safer 1239/18 Ekim 1823); BOA., HAT., 707/33902-C (11 Safer 1239/18 Ekim 1823); BOA., HAT., 707/33902-A (29 Zilhicce 1239/25 Ağustos 1824).

³¹¹ BOA., HAT., 703/33798 (11 Rebi'ülâhîr 1239/15 Aralık 1823), Belgede geçen Rişab Bey, diğer belgelerde Beşar Bey şeklinde geçmiştir.

Rakka Nakibi Fazlı Efendi ile eşkiya başlarından ünlü Koroğlu ve Mahmutoğlu'nu alarak Rakka'daki şekavetini daha da artırmıştır³¹².

Rakka Valisi Ahmet Paşa, Davut Paşa'nın bu davranışına doğal olarak tepki göstermiş ve bunu kendi şahsına yönelik bir hakaret olarak algılamıştır. Bu yüzden Ahmet Paşa, merkezî hükümetten Davut Paşa ile aralarında herhangi bir sorun yaşanmadan, Rakka Eyaleti'nin başka bir vezire verilmesini ya da bu hususta başka bir tedbirin alınmasını talep etmiştir³¹³. Ancak merkezî hükümetin, Davut Paşa'nın bu davranışını olağan karşıladığını görüyoruz. Zira merkezî hükümet, Millilî Aşiretini Rakka Eyaleti aşiretlerinden saymasına rağmen, Millilî Aşireti iskanbaşılarının öteden beri Bağdat Valilerinden hilat aldıklarını belirterek, bu durumu normal bir uygulama olarak görmüştür. Ayrıca Davut Paşa'nın İran savaşından dolayı Eyüp'e hilat göndermiş olabileceği düşünülmüş ve bu hususun iyice araştırılana kadar Ahmet Paşa'nın görevde kalmasının daha doğru olacağı belirtilmiştir³¹⁴. Ancak bir süre sonra, Maden Emni İshak Paşa'nın Rakka Eyaleti iskanbaşılığını Eyüp Bey'e istemesinden sonra, iskanbaşılık yeniden Eyüp Bey'e verilmiştir³¹⁵.

Osmanlı Devleti, Millilî Aşireti reislerinden Eyüp Bey'in şekaveti ile uğraşırken, Rusya da Yunan isyanını ve Akkerman Antlaşması'nda³¹⁶ Sırlara verilen imtiyazları bahane ederek, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaya başlamıştı. Nitekim Rusya, 1828 yılında Osmanlı Devleti'nin antlaşmaları ihlal etmeye çalıştığını ve Yunan meselesinde Avrupa devletlerinin verdikleri kararlara razı olmadığını gerekçe göstererek, Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır³¹⁷. Söz konusu savaş kararı, 14 Haziran

³¹² BOA., HAT., 708/33924-A (29 Zilhicce 1239/25 Ağustos 1824).

³¹³ "...bu makûle nefsâniyeti kabul itmeyen ve o makûle iş'âra müs'ade olunmak layık degildir senâverleri rızâyı meyâmeni irtizâyı hazreti padişahiçun can ve mal feda iderim ihsân idub şu Rakka Eyaletini aher vüzerâyâ tevcih olunmak esbâbını istihsâla 'inâyet buyurub müşârun-ileyhin böyle beyhude nefsaniyetten muhlisinizi ve hânedânımı azâde buyurmaları mütemennadır." BOA., HAT., 708/33924 (11 Rebi'ülâhîr 1239/15 Aralık 1823); BOA., HAT., 703/33798 (11 Rebi'ülâhîr 1239/15 Aralık 1823).

³¹⁴ BOA., HAT., 703/33798 (11 Rebi'ülâhîr 1239/15 Aralık 1823).

³¹⁵ BOA., HAT., 470/22290 (29 Zilhicce 1241/04 Ağustos 1826).

³¹⁶ "Akkerman Antlaşması, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Mora isyanına müdahale etmesi sonucu, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Sırbistan'a bir anayasa verilmesi, Eflak ve Buğdan'a Rum beyleri yerine Çar'ın muvafakatiyle Rumen beyleri tayin edilmesi ve Osmanlı limanlarında Rus gemilerine bazı ticaret hakları tanınması kabul edilmiştir." Bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara 1988, s. 116.

³¹⁷ Ahmed Lütfî Efendi, *Tarih-i Lütfî*, C. I, Matba'a-i 'Amire, 1292, s. 291.

1828 tarihli bir yazı ile, bizzat Rusların Kafkasya Genel Komutanı Paskeviç tarafından Kars Valisi ve Muhafızı Mehmed Emin Paşa'ya bildirilmiştir³¹⁸.

Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, 20 Mayıs 1828'de Rusya'ya karşı savaş kararı almış ve batı cephesine Boğaz Muhafızı Hüseyin Ağa'yı serasker tayin ederek, derhal Şumnu'ya göndermiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte Rumeli ve Anadolu taraflarından asker toplanmaya başlanmış ve Temmuz 1828'de Anadolu halkından toplanan gönüllü piyade, süvari ve başı bozuk takımları hemen Edirne yoluyla orduya sevk edilmişlerdi. Kısa süre içerisinde Şumnu'da toplanan askerin sayısı 10 bine ulaşmıştır. Rusya askerinin ise 50 bin kadar olduğu belirtilmiştir³¹⁹.

Merkezî hükümet, batı cephesinin yanı sıra doğu cephesi için de, Maden ve Gümüşhane Kazası ile Bozok Sancağı ve Anadolu'nun diğer yerlerinden asker talep etmiş, ayrıca sefer için Diyarbakır ve Rakka dolaylarında bulunan Millilî Aşireti, Tercil Aşireti ve diğer aşiretlere de haber göndererek sefere katılmalarını istemişti. Bunun üzerine Maden ve Gümüşhane Kazası ile Bozok Sancağı'ndan Erzurum'a gönderilen 2 bin iki yüz asker ile birlikte Erzurum'da 20 bin asker toplanmıştı³²⁰. Ancak gerek Millilî Aşireti, gerekse Diyarbakır ve Rakka'da bulunan diğer aşiretler, İran savaşında olduğu gibi birtakım bahanelerle asker göndermeye yanaşmamışlardı. Bu durum üzerine Maden Emni ve Şark Ordusu Memuru Salih Paşa, Keban'dan ayrılarak Samsad ve Siverek tarafına gitmiş ve Eyüp Bey'den Rus savaşı için bir an önce asker yollamasını istemiştir. Ancak Eyüp Bey istenen asker miktarının çok fazla olduğunu belirtip buna karşı çıkınca, Salih Paşa Kethüdası Hacı İbrahim Ağa'yı bir miktar asker ile Millilî Aşireti üzerine göndermiş ve yapılan savaşta Eyüp Bey dayanamayarak çöl tarafına kaçmıştır. Bir süre sonra da Eyüp Bey hatasını anlayıp Salih Paşa'dan kendisini af etmesini istemiş ve şimdilik Millilî Aşireti'nden alınacak asker sorunu çözüme

³¹⁸ Ayrıca Paskeviç kendilerine karşı çıkılmaması durumunda kimseye karışılmayacağını da belirterek halkı kendi yanına çekmeye çalışmıştır. "...devletimizin mer'i olan nizâm ve kâ'idesi üzere silah çekmeyen ve kendü hanelerinde sâkin olacak ahâli ve fukarây-ı ra'iyete aslen ve kat'en cevri ve cefâ vuku'una cevâz vermeyeceğimi cenâbı sa'âdetinize beyân zımnında işbu rakîme (?) tahrîr ve tesyîr olundu. " BOA., HAT., 1050/43274-K (1 Zilhicce 1243/14 Haziran 1828).

³¹⁹ Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfî*, C. I, s. 291, 294-297; a. mlf., *Tarih-i Lütfî*, C.II, Matba'a-i 'Amire, 1292, s. 83.

³²⁰ BOA., HAT., 476/23343 (29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828).

kavuşmuştu³²¹. Salih Paşa bu olaydan sonra merkezî hükümete gönderdiği yazısında, Millilî Aşireti ile birlikte diğer aşiretlerden alınacak asker sorununu çözdüğünü, Diyarbakır'a bağlı Tercil Aşireti'nden hazırlanan iki yüz askerin ise veba hastalığından dolayı sefere katılmadığını belirtmiştir. Buna karşılık Tercil Aşireti Reisi Recep Bey, iki yüz asker yerine parasal destek önerisinde bulunmuş ve bu öneri Salih Paşa tarafından Şark Ordusu Seraskeri Galip Paşa'ya danışılarak kabul edilmişti³²².

Bu arada Ruslar, batıda Şumnu üzerinden Edirne'ye doğru ilerlerken, doğuda da Kars Kalesi üzerine asker göndermişlerdi. Şark Seraskeri Galip Paşa, Ruslara karşı 10 bin asker ile Kars'ı savunmuşsa da, birkaç defa yapılan savaştan sonra Kars ahalisi kaleyi Temmuz 1828' de Ruslara teslim etmiştir. Bu durum karşısında merkezî hükümet, doğu cephesinde bazı tedbirler almış ve bir süre önce Millilî Aşireti ile birlikte Bağdat'ta görevlendirdiği Behram Paşa'yı, şimdi de vezirlik rütbesiyle Şark Seraskeri Galib Paşa'nın maiyetine vermişti³²³.

Ayrıca merkezî hükümet, Diyarbakır ve Rakka Eyaletlerinde bulunan Kürt aşiretlerini Rusya üzerine göndermek için ısrarla bazı girişimlerde bulunmuştur³²⁴. Bunun için Diyarbakır ileri gelenlerinden Gevranlızâde (Güranlızâde) İsmail Bey, Şeyhzade Mehmet Bey ve Millilî Mir Aşiretinden Tellilîoğlu Recep Bey'in Kethüdası Ali Ağa, hükümetin isteği doğrultusunda İstanbul'a gelmiş ve sadrazam ile görüşmüşlerdi. Bu görüşmede, Diyarbakır ve Rakka Eyaleti'nde bulunan elli altmış binden fazla aşiret mensubu içerisinde, sadece Tellilîoğlu Recep Bey'in kendi emrindeki 300 süvariye taahhüt ettiği, geri kalan beylerin ise Diyarbakır Valisi Ebulbud

³²¹ ‘...Millilû ve ‘aşâyir-i sâ’irenin müte’ahhid oldukları ‘asâkirin îhrâc ve irsâllerî fûsûsî tehdîden ve tahzîren ‘aşâyir-i mezkûre serkerdelerine tahrîr ve ikdâm olunmuş ise de envâ’ı i’tizârân beyânıyla ‘asâkir-i mezkûrenin îhrâcında mumâna’at sûretlerine zâhib olduklarından...’, ‘...Millilû ‘Aşiretinden ‘asâkir-i mürettebenin îhrâcî vukû’ bulmadığı takdirde ‘aşâyir-i sâ’ireye sirâyet ile ‘asker îhrâcî fûsûsuna külli sekte ve hâlel tatarruk ideceğinden maslahata medâr olmak için ma’iyyet-i çâkeride mevcûd olan ‘asâkir kethüdayı çâkeri Hacı İbrahim Ağa kullarına terfiken Millilû ‘Aşireti tarafına doğru gönderilmiş...’ BOA., HAT., 443/22229-A (29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828).

³²² BOA., HAT., 443/22229 (29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828).

³²³ Ahmed Lütfî Efendi, *Tarih-i Lütîf*, C. II, s. 74-75.

³²⁴ Merkezî hükümet Kürt aşiretleri süvarilerini, savaş kabiliyetleri ve cesaretlerinden dolayı Rusya üzerine göndermek istemişti. ‘...Tâ’ife-i Ekrâd’ın süvarileri harb ve şecâ’atla müştahir olması cihetiyle ‘acaba şu Diyarbakır ve eyaletleri dâhilinde bulunan bunca tevâ’if-i Ekrâd’ın bir kolayı bulunubda lede’l-hâce Erzurum tarafından Rusya üzerine sevk ve i’mâlleri müyesser olabilmek mulâhazasına da’ir olduğundan ...’ BOA., HAT., 476/23343 (29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828).

Mehmet Paşa'dan duydukları rahatsızlıktan dolayı asker vermedikleri anlaşılmıştır. Bu sorun karşısında Tellilîoğlu Recep Bey'in Kethüdası Ali Ağa; Recep Bey'e Diyarbakır'ın ve Millîlî Aşireti İskanbaşısı Eyüp Bey'e de Rakka Eyaleti'nin mirmiranlık rütbesi ile verilmesi durumunda, Recep Bey ve Eyüp Bey'den her birinin sefer için 2 bin süvari asker vereceğini ve böylece bunlardan alınacak asker sorununun daha kolay çözüleceğini belirtmiştir. Ancak sadrazam bu hususu Diyarbakır Eski Valisi Morali Bekir Paşa'ya danışmış ve ondan aldığı olumsuz yanıt üzerine de, ileride sorun yaratacağını düşünerek bundan vazgeçmiştir. Netice itibarıyla merkezî hükümet, Receb Bey ve Eyüp Bey'e rütbe ve makam vermemiş, Diyarbakır Valisi Ebulbud Mehmet Paşa'yı da vezirlikten alıp Tokat'a sürmüştü. Mehmet Paşa'dan boşalan Diyarbakır ve Rakka Eyaletleri ise, Kürt aşiretleri üzerindeki otoritesinden dolayı Maden Emîni Salih Paşa'ya verilmiştir. Ayrıca Salih Paşa'ya gönderilen yazıda, istenirse Recep Bey'in Diyarbakır'a mütesellim olarak atanabileceği belirtilmiştir. Keza Salih Paşa'dan, Receb Bey'in kethüdasının taahhüt ettiği 300 askeri Erzurum tarafına göndermesi ve Kürt emirlerini gâzâ ve cihada teşvik etmesi istenmiştir³²⁵. Çok geçmeden Ruslar Ahışa'yı ele geçirince, Merkezî hükümet bu kez Galip Paşa'yı başarısız görerek görevden almış ve yerine Salih Paşa'yı Şark Seraskeri olarak görevlendirmiştir³²⁶.

Rus kuvvetleri, Kars ve Ahıska'dan sonra Bayezid üzerine de hareket etmişlerdi (Ağustos 1828). Bayezid yakınında yapılan çetin bir savaştan sonra, Ruslar Bayezid şehrini ele geçirmişler ve Bayezid Mutasarrıfı Behlül Paşa'yı esir almışlardı. Ruslar buradan Malazgirt'e doğru hareket etmişler, ancak 6 bin kişilik bir Osmanlı kuvvetiyle karşılaşınca geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Kışın şiddetlenmesi üzerine iki taraf savaşa son vermiş ve Ruslar kışı geçirmek için Bayezid ve Eleşkirt Sancaklarına yerleşmiş, Osmanlı kuvvetleri de kışı Pasin Sancağında geçirmişlerdir³²⁷.

Bu savaşta Rusların, özellikle Kürt aşiretlerini kendi safına çekmek için yoğun bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir. Zira savaş sırasında, Rusların Kafkasya Genel

³²⁵ "...mûma ileyh Eyüb Bey ma'hûd Timur Paşa'nın oğlu ve 'Aneze 'urbânıyla dahi çok vakittenberu ihtilât ve karâbeti olub mûma ileyh Receb Beg dahi Devlet-i 'Aliyye bendeliğini bilir makûleden olmadığından bunlara taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den rütbe ve haysiyet virildiği takdirce ilerude lede'l-icâb 'azl ve te'dibleri muta'assır olacağını..." BOA., HAT., 476/23343 (29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828).

³²⁶ Ahmed Lütfî Efendi, *Tarih-i Lütfî*, C. II, s. 75-77.

³²⁷ Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler (1801-1900)*, (Çev. Muhammed Varlı), İstanbul 1995, s. 31, 34-35.

Komutanı Paskeviç, Kürtlerin Kuzeyden Osmanlı İmparatorluğu'na açılan stratejik bir noktada bulunmalarından dolayı, Kürtlerle dostluk ilişkilerini en üst seviyeye çıkarmıştır³²⁸. Avyarov'a göre Paskeviç'in savaş stratejisi, Kars-Soğanlı ve Toprakkale-Karaderbent kollarından hücumla geçip Erzurum'u aldıktan sonra, Diyarbakır ve Sivas istikametlerine doğru harekete geçmekti. Bu gerçekleştiği takdirde Osmanlı'nın Asya toprağı ikiye ayrılacak ve Kürtler baskı altına alınarak Ruslarla birlikte hareket etmeleri sağlanacaktı. Bu nedenle Paskeviç, bütün kış boyunca Kürtleri Rusların yanına çekmek için büyük bir çaba sarfetmiş ve Ocak 1829'da nüfuz sahibi olan Kürt aşiret reisleriyle Tiflis'te temasta bulunmuştu³²⁹.

Paskeviç, baharın gelmesiyle birlikte Kars tarafından Soğanlı'ya geçmiş ve buradan da Erzurum'a hareket ederek, Hakkı Paşa ve Salih Paşa kuvvetlerini yenilgiye uğratıp Erzurum'u ele geçirmiştir. Bu duruma Salih Paşa ve maiyetindekilerin gayretsizliği sebep olduğundan, Salih Paşa görevden alınmış ve yerine Trabzon Valisi Osman Paşa Şark Seraskeri tayin edilmişti. Çok geçmeden de Ruslar Erzurum'dan hareket ederek Karahisar-ı şarkî (Şebinkarahisar) tarafına yönelmiştir³³⁰.

Erzurum'un ele geçirilmesinden sonra Kars Muhafızı Mustafa Paşa; Hasenanlı, Cibranlı, Balabanlı, Zerikli, Keskanlı ve Kiğı Aşiretleri ile birlikte Ruslara karşı Erzurum'a gönderilmişti. Ayrıca Muş ve Bitlis'te bulunan askerler ve aşiret üyeleri de Mustafa Paşa'nın emrine verilmişti. Bunun üzerine Mustafa Paşa, hazırladığı süvari birliği ile Erzurum üzerine hareket etmiş ve Rusların elinde bulunan Hınıs Kalesi'ni baskı altına almıştır. Keza Ruslara taraf olmaya çalışan Erzincan halkı korkutulmuş ve bu niyetlerinden vazgeçirilmişlerdi. Mustafa Paşa, aynı zamanda Erzurum ileri gelenlerinden Hayreddin Ağa ve Hassa Silahşörlerinden Hadımzâde Mehmet Ağa ile de temasa geçmiş ve içerden destek sağlamaya çalışmıştır. Mustafa Paşa'nın bu süvari birliğinden bir grup, 1 Ağustos 1829 tarihinde Hınıs yakınlarında otuz kişilik bir Rus

³²⁸ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul 2008 (5. Baskı), s. 232.

³²⁹ Avyarov'a göre Paskeviç'in temasta bulunduğu Kürtler, Zilan Aşireti'nden Süleyman ve Hüseyin Ağalar, Muş Valisi Emin Paşa, Bayezid Sancağı'nda bulunan Yezidi Kürt Hanesi Reisi Hasan Ağa ve Bayezid Paşası Behlül Paşa idi. Ayrıca Paskeviç'in Kars kuvvetlerinde bir alay tamamen Kars ve Ahıska Paşalıkları Kürtlerinden oluşturulmak üzere, 400 mevcutlu dört alay teşkil edilmişti. Ancak Kürtler her ne kadar Ruslardan yana olacaklarına dair söz vermişlerse de, sözlerini yerine getirmemişlerdir. Sadece Yezidi Kürtleri din faktöründen dolayı Kürtlerden ayrılıp Ruslarla birlikte hareket etmişlerdi. Bu yüzden Avyarov Kürtlerin sözlerine güvenilemeyeceğini belirtmiştir. Bk. Avyarov, *a. g. e.*, s. 29, 31, 36-37.

³³⁰ Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfî*, C. II, s. 95-96; Avyarov, *a. g. e.*, s. 38.

Kazak öncü birliğine saldırarak on iki kişiyi öldürmüşlerdi. Ayrıca Mustafa Paşa'nın Erzurum yakınında, Lezgi Çayırı'nda ot biçen Ruslara baskın yapacağı haberi üzerine, Ruslar Erzurum'a çekilmeye çalışmış ancak yolda bir grup Kürt süvarinin saldırısına uğramışlardı. Bu arada Tercan Voyvodası olmak için Paskeviç'e tâbi olan İsmail Bey de, Tercan'da duramayarak Ruslarla birlikte Erzurum'a kaçmıştır. Gerek Mustafa Paşa'nın, gerekse beraberindeki aşiretlerin bu çabaları, Sivas Valisi tarafından takdirle karşılanmış ve bunların her biri çeşitli şekilde ödüllendirilmiştir. Ancak çok geçmeden takviye edilen Rus kuvvetleri, Mustafa Paşa kuvvetlerine ağır kayıp verdirmişlerdir³³¹.

Ruslar Mustafa Paşa ile birlikte hareket eden Kürt aşiretlerini yenilgiye uğratmışlarsa da, tamamen Kürtlerin baskınlarından kurtulamamışlardır. Zira Kürt aşiretleri, Mustafa Paşa, Perto Bey, Kiğili Mehmet Bey ve diğer aşiret reislerinin kontrolünde, sürekli Rusların lojistik yerlerine baskınlar düzenleyerek, halkın bunlara yiyecek ve hayvan yemi satmasına engel olmuşlardı³³². Neticede Ruslar doğuda Erzurum'dan sonra batıda da Edirne'ye girince, Prusya'nın arabuluculuğuyla iki ülke arasında barış görüşmeleri başlamış ve 14 Eylül 1829'da iki ülke arasında Edirne Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Ruslar 20 Aralık 1829'da Edirne'yi, Mayıs 1830'da da Erzurum'u boşaltacaklardı³³³.

3. II. MAHMUT'UN TAŞRA'DA MERKEZÎ İDARE KURMA ÇABALARI VE MİLLİLÎ AŞİRETİ

Edirne Antlaşması'ndan sonra II. Mahmut'un en önemli icraatlarından biri, Anadolu'da giderek büyük bir sorun olan aşiret reislerini, âyân ve yarı otonom Kürt emirliklerini kontrol altına almak olmuştur. Bu yüzden de, 1830'lu yıllardan itibaren başta ülkedeki yarı-otonom Kürt emirlikleri olmak üzere, bütün adem-i merkeziyetçi unsurları itaat altına almaya çalışmış ve bu uğurda bir çok âyân ile savaşmıştır³³⁴.

II. Mahmut'un böyle bir siyaset izlemesinde kuşkusuz çeşitli iç ve dış nedenler bulunmaktaydı ve bu nedenlerin başında da Kavalalı Mehmet Ali Paşa sorunu

³³¹ BOA., HAT., 1033/42894-H (11 Rebi'ülevvel 1245/10 09 1829); Avyarov, *a. g. e.*, s. 39.

³³² Avyarov, *a. g. e.*, s. 40.

³³³ Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, C. II, s. 99, 101, 130-131; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 120.

³³⁴ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi* s. 113-114; Donalt Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 2002, s. 109.

gelmekteydi. Zira Mehmet Ali Paşa'nın 1820 yılından sonra, gerek Mora isyanında gerekse Vehhabîlere karşı gösterdiği büyük başarı, onu II. Mahmut'un politikalarından hoşnut olmayan çevreler için bir sığınma alanı haline getirmişti. Bu durumdan yararlanmaya çalışan Mehmet Ali Paşa ise, hareket alanını genişletmeye çalışıyordu³³⁵. Ayrıca Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki askerî ve iktisadî etkileri günden güne artmaktaydı. Nitekim Ruslar, 1804-1813 Rus-İran savaşı sırasında tanıştıkları Kürt aşiretleriyle ilişkileri bir ülke politikası haline getirmişlerdi. Keza 1800'lü yıllardan itibaren Akdeniz limanlarında faaliyet gösteren batılı tüccarlar ile batılı konsololar, başta Doğu Hristiyanları olmak üzere Osmanlı ülkesindeki gayr-ı müslim cemaatler ve Arap aşiretleriyle yakın bir ilişki içerisine girmişlerdi. 1804'de Sırların, 1821'de de Rumların ayaklanmaları bu ilişkinin açık bir göstergesiydi. 1827 yılında Rusya, İngiltere ve Fransa Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasını batırarak açıkça bir azınlığa destek vermişlerdi³³⁶. Bu sürecin bir devamı olarak da 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı, Rusların zaferiyle sonuçlandığından Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetleri, açıkça Rusların etki alanına girmişti. Bu nedenle II. Mahmut bir an önce Rusya, Bağdat ve Mısır üçgeninde merkezî idarenin tesisini gerekli görmüş ve bunun için harekete geçmişti.

Merkezî hükümetin merkezileşme çabalarının Rakka Eyaleti'yle başladığı ve bunun için de Rakka Eyaleti'yle yakından ilgilendiği görülmektedir. Örneğin Yahya Hamid Efendi tarafından merkeze gönderilen 22 Aralık 1830 tarihli bir yazıda, Rakka'nın durumunun tamamen Millî Aşireti İskanbaşı Eyüp Bey'e bağlı olduğu belirtilmiş ve bu yüzden Eyüp Ağa'nın itaat altına alınması durumunda halkın da yöneticilere itaat edeceği, aksi durumda Rakka ahalisi ve aşiretlerinin onunla birlikte hareket edecekleri ve bunun da çeşitli sorunlara yol açacağı ifade edilmişti³³⁷.

³³⁵ Tuncer Baykara, "II. Mahmud'un Islahatında İç Temeller: 1826-1839 Arasında Anadolu", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989)*, Ankara 1994, s. 264-267.

³³⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara 1970 (3. Baskı), s. 104, 112, 118; İdris Bostan, "Navarin", *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 442; Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, İstanbul 1997, s. 315-319; M. S. Lazarev, "19. Yüzyılda Kürdistan (1800-1880)", *Kürdistan Tarihi (Çev. İbrahim Kale)*, İstanbul 2001, s. 119, 120.

³³⁷ "...Rakka Eyaletinin şoreş ve ihtilâlî ve şîrâze-i nizâmının inhilâlî çend seneden beru ser iskânı olarak Eyüb Ağadan neş'et idegeldugî bedihî olmağla ağayı mûma ileyh vullât-ı 'izâma gerdendâde itâ'at iderse eyalet-i mezkûrenin ahâli ve re'âyâsı dâhîlen ve hâricen mutî' ve munkâd olur idüğü şübheden 'ârî ve beri olduğundan..." BOA., HAT., 507/24913-S (7 Receb 1246/22 Aralık 1830).

Bu yüzden Halep Valisi Laz Ali Rıza Paşa, Rakka'da kontrolü sağlamak için hemen harekete geçmiş ve ilk olarak Rakka Beylerbeyi Mehmet Paşa'yı Halep'te tutuklayarak, Rakka Eyaleti'nin sorumluluğunu üzerine almıştı. Ali Rıza Paşa ayrıca Rakka'daki karışıklıklara son vermek için, Rakka Eyaleti'nin müftü ve naibi başta olmak üzere bazı ileri gelenlerini yanına çağırıp kendileriyle bir görüşme yapmış ve bu görüşme sonucunda, Rakka'daki karışıklığın otoriter bir yöneticinin eksikliğinden kaynaklandığı vurgulanmıştır. Bu yüzden Ali Rıza Paşa, Rakka ileri gelenlerinden devletin rızasına uyacaklarına dair söz alıp kendilerine bir mütesellim göndermiştir. Tabi bu durum onlar tarafından da memnuniyetle karşılanmıştı. Ali Rıza Paşa, bir süre sonra merkezî hükümete gönderdiği yazıda, Rakka'da kontrolün sağlandığını bunun sonucunda Millîlî Aşireti İskanbaşısı Eyüp Bey'in adamlarını göndererek hizmete talip olduğunu, ancak kendisine karşı temkinli olacağını belirterek, Rakka'yı tamamen kontrol altına aldıktan sonra hiçbir sorunun kalmayacağını belirtmiştir³³⁸. Ali Rıza Paşa ayrıca, merkezin Rakka ile olan ilişkilerini daha sağlıklı bir zemine oturtmak için, Rakka'da gayr-ı resmi olarak görev yapan müftü, naib ve nakibin devlet memuru yapılmasını da istemiştir³³⁹.

Ali Rıza Paşa Rakka'ya böylece bir düzen verdikten sonra, bu kez Bağdat Kölemen Valisi Dâvut Paşa'yı itaat altına almakla görevlendirilmiştir. Şöyle ki merkezî hükümet, Davut Paşa'nın giderek merkezî hükümetten bağımsız hareket etmesi ve Osmanlı-Rus savaşının (1828-1829) başladığı sıralarda kendisinden istenen vergiyi göndermek istememesi üzerine, onu görevden almış ve Sadık Efendi'yle bu durumu kendisine bildirmişti. Ancak Davut Paşa bu durumu kabul etmediği gibi Sadık Efendi'yi öldürmüş, bu durum üzerine de merkezî hükümet Halep Valisi Ali Rıza Paşa'yı Bağdat üzerine memur kılmıştı. Göreve getirilen Ali Rıza Paşa, Bağdat'ın etrafında bulunan Kürt ve Arap aşiretleriyle Bağdat'ı kuşatmış ve Davut Paşa'yı teslim olmaya zorlamıştı³⁴⁰.

³³⁸ "...Millîlû İskân Beyisi Eyüb Beyin dahî peyderpey adamları ve kağıdları gelerek ibrâz-ı hüsn-ü hîdmet sûretde olmağla her ne kadar kullarına i'tibâr câ'iz değil ise de inşaellahu te'âla yumni teveccühâtı hazreti padişahi ile eyalet-i merkûmenin usulî rabtıyla cümlesinin yoluna gireceği ifâdesi tahrîr..." BOA., HAT., 462/22635-C (9 Şaban 1246/23 Ocak 1831).

³³⁹ Aynı belge.

³⁴⁰ Zekerîya Kurşun, "Davud Paşa", *DİA*, C. IX, İstanbul 1994, s. 38; M. Cavid Baysun, "Bağdat; Osmanlılar Devrinde Bağdat'ın Tarihi", *İA*, C. II, İstanbul 1961, s. 209-210; "...Dâvud Paşa Kal'eye kapanub ve beher gün

Devletin merkezileştirme çabalarının artmasına paralel olarak, gerek Millîli Aşireti'nin gerekse diğer aşiretlerin şekavetleri had safhaya ulaşmıştır. Aslında bunu bir ölçüde doğal karşılamak gerekir. Zira bu tür bir siyaset, aşiretlerin geleneksel yaşam biçimlerini arzu etmedikleri bir şekilde dönüştürmekteydi. Bu yüzden de Millîli, Berazi ve Ketkanlı Aşiretleri, satülerini korumak ve merkezî hükümetin boyunduruğundan kaçmak için, bir araya gelerek aralarında anlaşmışlar ve II. Mahmut'un siyasetine karşı baş kaldırmışlardır³⁴¹.

Nitekim bu aşiretler, Bağdat'tan sonra sıranın kendilerine geleceğini bildiklerinden, Bağdat yolunun kontrolünü ele geçirmek ve Bağdat muhasarasını sabote etmek için hemen harekete geçmişlerdi. Çok geçmeden de, Eyüp Bey Millîli Aşireti içerisinde kendisine rakip gördüğü kardeşi Beşar Bey'i bahane ederek Diyarbakır'a yönelmiş ve Diyarbakır'ın etrafındaki köy ve kazaları yağmalayarak Bağdat yolunun kontrolünü ele geçirmişti. Eyüp Bey bir süre sonra da Diyarbakır'ı muhasara altına alarak, şehre giriş-çıkışları yasaklamış ve etrafa korku ve dehşet saçmaya başlamıştı. Öyle ki Eyüp Bey'in şekaveti sonucu Diyarbakır'ın batısında bulunan köyler tamamen boşalmış ve halkın her biri bir tarafa kaçmıştı. Bu arada Berazi ve Ketkanlı Aşiretleri de Birecik'te şekavete başlamışlardı³⁴².

Bu durum üzerine Rakka Valisi Mehmet Paşa, Eyüp Bey'i uyarılmış, özellikle Halep Valisi Ali Rıza Paşa'nın kendisine yaptığı onca yardımlar varken, Bağdat yolunu kapatmanın kabul edilemez olduğunu kendisine bildirmiş ve bir an önce fakir fukaradan elini çekerek eski yerine dönmesini istemişti³⁴³.

Eyüp Bey'in bu davranışı karşısında Diyarbakır yöneticileri, Eyüp Bey'e karşı daha temkinli davranmışlar ve Eyüp Bey'le diyalog kurarak sorunu çözmeye

orduya top atmakta ve ordudan dahî mukâbele-i bil-misl itmekde olub ve Bağdad hâricinde bulunan 'aşâ'ir ve 'urbân 'Ali Paşa efendimize söz virub ve bey'at idub Bağdad'ın etrâfını istî'âb...' BOA., HAT., 389/20707-M (11 Rebi'ülevvel 1247/20 Ağustos 1831).

³⁴¹ BOA., HAT., 389/20707-M (11 Rebi'ülevvel 1247/20 Ağustos 1831); BOA., HAT., 389/20707-S (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831).

³⁴² BOA., HAT., 389/20707-S (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-M (11 Rebi'ülevvel 1247/20 Ağustos 1831) '...Eyüp şekâvetkârın Diyarbekir Eyaletine dahî iylediği hasâr ve idrâr-ı külliyesi Diyarbekir ahâlisinin taraf-ı müşârun-ileyhe takdîm iyledikleri mahzarlarından numâyan olacağı...' BOA., HAT., 389/20707-H (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832); BOA., HAT., 389/20707-E (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832).

³⁴³ '...böyle vakitte Bağdad caddesini sedd-u bend itmeniz muğâyırı rızâ-yı hazreti cihândârî...' BOA., HAT., 389/20707-S (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-N (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831).

çalışmışlardır. Bunun için Diyarbakır ileri gelenlerinden Belgrad Eski Mollası Abdullah Efendi, Diyarbakır Eski Naibi Mehmet İzzet Efendi ve Şafii Mezhebi Müftüsü Mustafa Efendi, Eyüp Bey'le temasa geçmişler ve Eyüp'ün ne istediğini sormuşlardır. Bu diyalog sonucunda Eyüp'ün halktan alacağını istediği, ayrıca kardeşi Beşar Bey'i Dodkanlu Aşireti'yle Diyarbakır yakınlarında istemediği anlaşılmıştır. Bunun sonucunda Eyüp'ün istekleri yerine getirilmiş ve Eyüp'ün parasını tahsil etmesine müsaade edildiği gibi, Beşar Bey de ikna edilerek Mardin tarafında Sürgücü'ye gönderilmiştir. Ancak Eyüp Bey'in asıl amacı Bağdat muhasarasını baltalamak olduğundan bu kez yeni bir bahane öne sürerek, Beşar Bey'i Mardin'de de istemediğini belirtmiş ve yeniden şekavete başlamıştır. Bu arada Diyarbakır yöneticileri, Diyarbakır'daki bu olayların Bağdat muhasarasını olumsuz bir biçimde etkilememesi için azami dikkat göstermişler ve Eyüp Bey meselesini ısrarla sükunet içerisinde çözmeye çalışmışlardır³⁴⁴.

Bunun için Diyarbakır hanedanından Fetva Emimi Mehmet Emin Efendi, Silahdârân-ı Hasstan Halil Ağa ve Diyarbakır Alaybeyi, bir kez daha Beşar Bey'in yanına giderek bu hususta aracı olmuşlardır. Ancak Beşar Bey, bu kez bu isteğe karşı çıkmış ve kendisine Diyarbakır'da oturması için serasker tarafından izin verildiğini, buna rağmen bir süre önce kendilerini kırmamak için Mardin'e geldiğini belirtmiştir. Beşar Bey bu durumda gerekirse Eyüp'le savaşacağını ya da ona sığınıp sorununu çözeceğini belirtmiş ve kendisini rahat bırakmalarını istemiştir. Böyle bir cevaptan hoşlanmayan Eyüp Bey, bu kez Diyarbakır aşiretlerinden Kikî ve Türkân Aşiretleriyle çekişmeye başlamıştır. Diyarbakır'da Millilî Aşireti ile Kikî ve Türkân Aşiretleri arasında meydana gelecek bir savaşta, ortalık tamamen savaş alanı olacağından, bu durum halkta büyük bir paniğe yol açmış ve sırf bu nedenle halk köy ve mezralarını terk edip sağa sola kaçışmaya başlamıştı³⁴⁵.

³⁴⁴ ‘...ve hüsûsen böyle nazik bir vakitte Diyarbakır Bağdat caddesinde olduğundan fesâd tahaddüsü mûcib-i ‘itâb olacağı aşikâr olmağın cümlemiz bu keyfiyetten mütehayyir olduklarımızdan başka ahâli-i kurrâ hâvf ve hâşyetlerinden zirâ’atlarını bırakub ekseri firâr ...’ BOA., HAT., 389/20707-D (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832).

³⁴⁵ Eyüp Bey'in Kikî ve Türkân Aşiretleriyle çekişmesinin nedeni ise, bir süre önce taraflar arasında meydana gelen mücadeleydi. Şöyle ki, Kikî ve Türkân Aşiretleriyle İtak, Tercil ve Hani Aşiretleri bundan bir yıl önce (1830) aralarında savaşmışlardı ve bu savaşta Eyüp Bey Kikî ve Türkân Aşiretlerine karşı İtak, Tercil ve Hani Aşiretlerinin yanında yer almıştı. Eyüp Bey'in bir grup süvarisi bu savaştan dönerken yolda Kikî ve Türkân Aşiretiyle Osmanlı ordusuna rast gelmişler ve burada yapılan muharebede Eyüp'ün birkaç süvarisi öldürülmüştü.

Bağdat muhasarasını sabote etmek ve Bağdat yolunun kontrolünü ele geçirmek için bir diğer girişim de Urfa ve Birecik'te yapılmıştı. Ancak Urfa'daki başıbozukluk bir süredir devam ettiğinden buna önlem olarak da Ali Rıza Paşa tarafından bir süre önce Urfa'ya bir mütesellim ile birlikte bir miktar asker gönderilmişti. Bu durumda eşkiyanın bir kısmı şehri terk ederek sağa sola kaçmış, geriye kalanını da Ali Rıza Paşa kendi kontrolünde Bağdat'a götürmüştü. Fakat Ali Rıza Paşa'nın beraberinde Bağdat'a götürdüğü bu eşkiya takımından İshak Efendi, Hacı Fazlı Efendi, Birecik'ten Çulcuoğulları, Çiftcenkoğlu ve yardımcıları Bağdat yolunun güvenliğini sağlamak ve Urfa ve Birecik'ten Bağdat'a sevk edilecek asker ve mühimmatın geçişine yardım etmek bahanesiyle Ali Paşa'yı aldatıp Urfa'ya gelmişler ve diğer eşkiya grubunu da yanlarına alarak eşkiyalığa başlamışlardı³⁴⁶. Bunlar kısa bir süre sonra Urfa'da başı bozuk eşkiya takımını ayaklandırıp, Urfa Kaymakamı Osman Paşa üzerine saldırmışlarsa da, Osman Paşa Bağdat muhasarası sona erinceye kadar sabretmenin daha iyi olacağını düşünmüş ve bunlara karşı bir ölçüde daha esnek bir siyaset takip etmiştir³⁴⁷.

Ancak sorunlar bununla da sınırlı kalmamış, nitekim 20 Ağustos 1831 tarihinde Millilî Aşireti İskanbaşısı Eyüp Bey, bu kez de Berazi, Ketkanlı ve Millilî Aşireti'ne mensup bir grup eşkiya ile Birecik'ten Çulcuoğulları, Çiftcenkoğlu ve yardımcılarını Birecik'e saldırmıştı. Eyüp Bey bunların yanı sıra Urfa'da bulunan diğer ağaları da Birecik'e göndermiştir. Diğer yandan Birecik'te bulunan eşkiya takımı da içerde ayaklanmış ve bunlara destek vermişlerdi. Bu durumda âsilere karşı koyamayan Birecik Mütesellimi Lütfullah Ağa; Birecik Naibi, Müftüsü ve üç yüz kadar sekban ve askerle kaleye kapanmış ve bunlara karşılık vermeye çalışmıştır³⁴⁸.

Bu durum yüzünden Eyüp Kikî ve Türkân Aşiretlerine karşı düşmanca bir tavır takınmış ve zamanın geldiğini düşünerek bunlardan intikam almak istemişti. BOA., HAT., 389/20707-D (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832).

³⁴⁶ BOA., HAT., 389/20707-N (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-S (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-B (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832); BOA., HAT., 389/20707-C (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832) ‘‘...Ruhâ ve Birecik Bağdat caddesi ve ‘aşâ’ir ve ‘urbân cevalângâhıdır ol-tarafa varub efendimizin iktizâ iden hizmetlerinde bulunalım ve veradan gelecek ‘asker ve mühimmatın imrârına mu’âvenet idelim diyerek hîle ve desise ile Musul’dan bir takrîb müşârun ileyh hazretlerinden rec’at olub...’’ BOA., HAT., 389/20707-S (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831).

³⁴⁷ BOA., HAT., 389/20707-S (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831).

³⁴⁸ BOA., HAT., 389/20707-N (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-S (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-P (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-R

Kuşkusuz Birecik stratejik açıdan büyük bir öneme sahipti. Zira Birecik, Kuzey Suriye'den Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den Antakya ve Halep üzerinden Dicle'ye açılan kara ticaret yolunun geçit noktasındaydı. Ayrıca Birecik, Fırat Nehri üzerinden Basra'ya kadar yapılan malzeme nakliyatının başlangıç noktasıydı. Savaş veya barış zamanlarında Bağdat için gerekli olan asker ve malzeme Birecik'ten yüklenip gönderiliyordu³⁴⁹. Bu yüzden de Birecik gerek merkezî hükümet, gerekse Bağdat açısından hayati bir öneme sahipti ve ihmal edilemezdi. Nitekim Birecik'e yapılan saldırıdan hemen sonra merkezî hükümete gönderilen yazıda da, buradaki yolların tehlike altında olduğu belirtilmiş ve yardım istenmişti³⁵⁰.

Çok geçmeden Rakka Valisi Mehmet Paşa, Birecik'e yapılan bu saldırı karşısında harekete geçmiş ve saldırının Bağdat muhasarasını olumsuz etkilememesi için de tam teçhizatlı bir orduyu Kethüdâsı Kamil ile Birecik'e göndermiştir. Ayrıca Rumkale'ye bağlı İran (İbran) Köyü'nde bulunan Berazi ve Ketkanlı Aşiretleri üzerine de bir ordu gönderilmiş ve köy iki taraftan sıkıştırılarak her iki aşiretle yapılan muharebede bir çok adamları öldürülmüştü³⁵¹.

Birecik'e gelen ordu ilk olarak Birecik Kalesi'nin Fırat Nehri'ne bakan kapısına karşı, Tekye mevkiine beş-yüz altı yüz asker ile yerleşmiş ve dört pare top ile kaleyi nehrin karşısından abluka altına almıştır. Ayrıca 8 yüz kadar asker de Rumkale

(05 Rebiülâhir 1247/13 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-C (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832); BOA., HAT., 389/20707-G (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832); BOA., HAT., 389/20707-E (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832); BOA., HAT., 389/20707-L (25 Rebi'ülevvel 1247/03 Eylül 1831).

³⁴⁹ M. Streck, "Birecik", *İA*, C. II, İstanbul 1979, s. 631; Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal, *a. g. m.*, s. 78-79; Ayrıca Bk. Helmuth Von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)*, (Çev. Hayrullah Örs), Ankara 1960, s. 176-177.

³⁵⁰ "...bu hâ'inlerin önleri alınmadığı hâlde kal'a-i sultaniye ellerine me'âzellah geçer ise fi'l-hakika câddeyi külliyyen sedd ve cümle etrâf ve enhâya sirâyet ideceği bedidâr olmağla..." BOA., HAT., 389/20707-C (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832); BOA., HAT., 389/20707-B (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832).

³⁵¹ "...fakat Bağdad mâddesine hêdşa olur za'mı fâsidiyle yekdil ve cihet olarak Birecik ve ahâlisine cebehâne ve sekbân ile mu'âvenetleri dahi tahkik kerdemiz olduğu..." BOA., HAT., 389/20707-P (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 404/21155-B (21 Rebiülâhir 1247/29 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-S (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-N (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 404/21155 (21 Rebiülâhir 1247/29 Eylül 1831).

tarafından nehrin karşı yakasına geçirilmiş ve Birecik Kalesi her iki taraftan muhasara altına alınmıştır³⁵².

Gelişmeleri işiten Urfalılar ise, hemen harekete geçerek Mütessellimleri Osman Paşa'yı şehirden uzaklaştırmışlar ve bin kişilik bir grubu, sözde devlet ile isyancılar arasında aracılık yapmak, ancak gerçekte isyancı akrabalarına yardım için Birecik'e göndermişlerdi. İsyancılar, ayrıca ağalarından Ahmet Ağa'yı, Eyüp Bey'e göndererek kendisini Urfa'ya davet etmişlerdi. Bu durum üzerine Eyüp Bey de Diyarbakır'dan Urfa'ya doğru hareket etmişti³⁵³.

Ayrıca Millî Aşireti İskanbaşısı Eyüp Bey'in isteğiyle bir süre önce Birecik'te toplanan ağalar; Bekmeşli ve 'Arablı Ağaları Eyüp Ağa, Yusuf Ağa, İbiş ve Şahin Oğlu İbiş Ağa, Çarhû Ahmed Ağa, Ca'fer ve diğer ağalara haber göndererek bir an önce bütün süvarileriyle birlikte Birecik'in yardımına gelmelerini istemişlerdi. Zira bu ağalar olayı adeta namus meselesi haline getirmişler ve Birecik'i ele geçirmek için bütün güçlerini ortaya koymuşlardı³⁵⁴. Ayrıca ağalar, Rumkale'ye bağlı İran (İbran) Köyü'nde Osmanlı için asker toplayan ve burada bir ordu oluşturan, gerek Bazeki Ağalarını gerek diğer ağaları da kınayarak bundan bir an önce vazgeçmelerini ve başkentleri Urfa'yı kurtarmak için bir çaba sarfetmelerini istemişlerdi³⁵⁵. Bu arada merkezî hükümet adına Maden Emîni Osman Paşa; Harput, Malatya, Palu, Besni, Ergani ve Maden

³⁵² BOA., HAT., 389/20707-G (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832); BOA., HAT., 389/20707-S (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-N (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-E (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832).

³⁵³ BOA., HAT., 389/20707-S (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 404/21155-B (21 Rebiülâhir 1247/29 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-N (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831).

³⁵⁴ "...sizler daî 'aşâ'irimiz olub ğayret ve namuslarımız birbirlerimize râci' olduğundan her ne kadar atlunuz var ise toplayub bir sa'at akdem Birecik'e gelmege ğayret iylesesiz zira bugün ğayret ve namus günüdür..." BOA., HAT., 389/20707-L (25 Rebi'ülevvel 1247/03 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-K (25 Rebi'ülevvel 1247/03 Eylül 1831).

³⁵⁵ "...bu maddede 'Osmanluya tab'iyetiniz olub ğayret birle mu'âvenet iderek 'asker cem' idub İran (İbran) Karyesine ordu kurmuş olduklarınız mesmû'umuz olmağla bu misillu harekâtınızı cenâbınıza sezâverva görmezik zira bu mâdde de niçe 'ırz ve 'îyâl pâymâl olur sakınub bu mâddeye karışmayasız...' BOA.,HAT.,389/20707-J (22 Rebi'ülevvel 1247/31 Ağustos 1831).

Kazalarından topladığı büyük bir ordu ile Rakka Valisi Mehmet Paşa'ya yardım için yola çıkmış ve Samsad'tan Fırat Nehri'ni geçerek Urfa'ya hareket etmiştir³⁵⁶.

Mehmet Paşa Urfa ve Birecik'te bulunan aşiretleri bir ölçüde kontrol altına aldıktan sonra, Bağdat Valisinden endişelenmemesini, ancak Bağdat'ta herhangi bir sıkıntının olmaması için de güvenliğin Maden ve Maraş Kazalarından sağlanmasını istemişti. Zira Urfa ve Birecik ile Maden ve Maraş arasındaki sahada başı boş gezen aşiretlerin bir çok soruna yol açtığını belirten Mehmet Paşa, özellikle bu bölgede bulunan Rişvan, Sinemilû (?), Kılıçlû ve diğer göçebe aşiretlerin kontrol altına alınmalarını, aksi taktirde sorunların ortadan kalkmayacağını belirtmiştir. Mehmet Paşa bunun için de Maden de güçlü ve dirayetli bir vezirin bulundurulmasının şart olduğunu ifade ederek bir an önce buraya güçlü bir vezirin atanmasını istemiştir³⁵⁷.

Rakka Valisi Mehmet Paşa'nın bu kararlı tutumu karşısında gerek Urfa ve Birecik ahalisi, gerekse Berazi, Ketkanlı ve Millilî Aşiretleri karşı koyamayacaklarını anlamışlar ve Mehmet Paşa ile Kethüdasına gönderdikleri yazılarda af talebinde bulunmuşlardı. Ancak Mehmet Paşa bu af isteğine pek sıcak bakmamış, aksine bunun bir hile olduğunu belirterek Kethüdası Kamil'i bu hususta uyarılmış ve Birecik Kalesi etrafında mevzilenen askeri hiçbir şekilde yerinden oynatmamasını istemişti. Mehmet Paşa bu uyarıyla da yetinmemiş ve durumu bizzat yerinde görmesi için Dergahı Ali Kapıcıbaşılarından olup, bir süredir kendi hizmetinde bulunan Şakir Ağa'yı Birecik'e göndermiş ve bu eşkiya takımını bir kez daha isyana son vermeleri hususunda uyarmasını istemiştir³⁵⁸.

Şakir Ağa'nın Birecik'e varmasından hoşlanmayan Kethüdâ Kamil ise, Birecikliilerin kendisine gizliden söz verdikleri 50 bin kuruş ile dört adet kısrak

³⁵⁶ BOA., HAT., 389/20707-S (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 389/20707-N (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831).

³⁵⁷ "...Me'aden-i Hümâyûn Eyâletinde vâki' 'aşâ'ir ve ekrâd'ın terbiye ve nizâm-ı umûruna muktedir ve ol-havâlilerin gözlerini korkutmuş bir veziri namdarın bulunması Bağdad umuruna kuvvetü'z-zahr olmağa ve bu makûle erbâb-ı mazarratın sükûnetine bâri olacağı..." ; "...Ruhâ ve Birecik ahalileri ve eyalet-i mezbûre 'aşâ'iri eşkiyaları yemîn ve yesârında bir muktedir vezir bulunmadığından lâubâlî serkeşlik ve 'asâvetde tezâhürleri zâhir ..." BOA., HAT., 389/20707-S (11 Rebiülâhir 1247/19 Eylül 1831); BOA., HAT., 404/21155-B (21 Rebiülâhir 1247/29 Eylül 1831).

³⁵⁸ BOA., HAT., 404/21155 (21 Rebiülâhir 1247/29 Eylül 1831); BOA., HAT., 404/21155-B (21 Rebiülâhir 1247/29 Eylül 1831).

karşılığında sözde bunlarla anlaşma yapmış ve henüz bu antlaşma sonuçlanmadan kalede bulunan bin beş yüz askeri geri çekmiştir. Bu arada Birecik tamamen isyancıların eline geçmişti. Bu durumun anlaşılması üzerine Mehmet Paşa, derhal Kethüdâsı Kamil'i görevinden azl etmiş ve yerine Şakir Ağa'yı kethüdâ tayin ederek Birecik'teki ordunun başına geçirmişti. Mehmet Paşa Birecik'teki orduyu tahkim ettirdikten sonra, Şakir Ağa'dan mutlaka eşkiya üzerine gitmesini emretmiştir. Ayrıca Kethüdâ Kamil'in bu davranışından dolayı idam edilmesi kararlaştırılmış fakat Halep ileri gelenlerinin ricası üzerine idamından vazgeçilerek önce kalebend edilmiş ve ardından merkezî hükümetten Erzurum ya da Van'a sürülmesi talep edilmişse de, kendisi Sivas'a sürülmüştür. Mehmet Paşa, Şakir Ağa ve Rumkale'de bulunan askeri birlikleri sürekli takviye ederek, ısrarla Birecik üzerine gitmelerini istemişse de, 22 Eylül 1831 tarihinde Şam'da, görünürde İhtisap vergisinden³⁵⁹ kaynaklanan ve İhtisap memurlarının sebep olduğu büyük bir ayaklanma bu hareketi engellemiştir³⁶⁰. Zira bu olay üzerine Mehmet Paşa, merkezî hükümete gönderdiği yazıda, Birecikliilerin bir süre önceki af taleplerinin değerlendirilmesini ve Birecik'teki askerlerin şimdilik geri çekilmesini önermişti³⁶¹.

Ancak merkezî hükümet, Bağdat meselesine verdiği önemden dolayı Bağdat muhasarası devam ederken, Halep Kaymakamı Mehmet Paşa'nın Halep'ten ayrılıp

³⁵⁹ "İhtisap vergisi 1826 yılından itibaren Mansure Askerleri'nin giderleri için yeniden tanzim edilmiş bir vergidir". M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul 1983, s. 43.

³⁶⁰ Şam meselesi, Lütfi Tarihi'nden anlaşıldığı kadarıyla Selim Paşa'nın kötü idaresi yüzünden çıkmıştır. Şöyle ki Selim Paşa, Şam Eyaleti'ne vali olarak atandıktan sonra Şam'a yönelmiş ve Hama'ya vardığında burada Arap 'Aneze Aşireti'nden birkaç kişiyi idam etmiş, birkaç kişiyi de zincirleyerek beraberinde Şam'a götürmüştü. Selim Paşa'nın bu davranışı doğal olarak halkın tepkisine yol açmış, bir süre sonra da halktan istenen İhtisap Vergisi işi iyice çığırından çıkarmıştır. Neticede halk ayaklanarak Selim Paşa'yı öldürmüştür. Ancak II. Mahmut Şam'da meydana gelen bu ayaklanmada mutlaka yabancı bir faktörün etkili olduğunu düşünmüş ve bunun da Sayda Valisi ya da Mısır Valisi olabileceğini belirtmiştir. Zira II. Mahmut'a göre, Sayda Valisi Şam'da merkezî idarenin tesisinden sonra sıranın kendisine geleceğini bildiğinden böyle bir ayaklanmaya yol açmış olabilirdi. Keza Akka üzerine hareket eden Mısır Valisi de, Şam'da çıkardığı isyanı fırsat bilerek Şam'a müdahale edebilirdi. Bk. Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, C. III, Matba'a-i 'Amire, 1292, s. 202-204, 208-209.

³⁶¹ BOA., HAT., 404/21155-B (21 Rebiülâhîr 1247/29 Eylül 1831); BOA., HAT., 404/21155 (21 Rebiülâhîr 1247/29 Eylül 1831) "...ve bu hâdisenin zuhûruna mebnî Bireciklunun suver-i istihâmlarına musâ'ade gösterilerek musâlahaya rabt ve üzerinde olan ordumuzun îadesi icâb iylediği ve'l-hâletu hazîhi ordumuz istihkâmda olub ve Rumkal'a voyvodamız tarafında karşı yakada olan ordumuz daîhi hâla yerinde olub yevmen feyevmen takvîye virilmekte ise de bu Şam hâdisesi zuhûrî bize cümlesini unutturduğu ..." BOA., HAT., 404/21155-B (21 Rebiülâhîr 1247/29 Eylül 1831).

Şam'a gitmesini doğru bulmamış³⁶² ve kendisinden gözünü Birecik'ten ayırmamasını istemişti. Zira o sıralar Birecik'te görünürde bir sükunet havası hakim olmuşsa da bölge halkına güvenilemeyeceğinden her an bir huzursuzluğa yol açabilirlerdi. Keza Mehmet Paşa gibi Diyarbakır Valisi Aliş Paşa'nın da, Diyarbakır'da kalıp Bağdat ordusuna destek olması ve Diyarbakır etrafında bulunan eşkiyayı kontrol altına alması istenmişti³⁶³. Ayrıca merkezî hükümet, Sayda Valisi'ne de Sayda da kalmasını fakat Şam'a bir miktar asker göndererek suçluları cezalandırmasını emretmişti. Bunun yanı sıra merkezî hükümet, Maden Kazası yöneticiliğine de bir süre önce Sivas Valisi'yle birlikte Rişvan Aşireti'ni kontrol altına almaya çalışan ve Maden'de aşiretler üzerinde etkili olduğu anlaşılan Madeni Emîni Osman Paşa'yı uygun bulmuştur³⁶⁴.

Bu arada merkezî hükümetin çabaları sonucu Bağdat, üç aylık bir kuşatmadan sonra Eylül 1831'de Ali Rıza Paşa'nın Bağdat'a girmesiyle teslim alınmış ve Bağdat Kölemen Valisi Davut Paşa tutsak alınarak İstanbul'a gönderilmişti. Bağdat'ta bulunan Kölemenlerin bir çoğu gerek bu muhasara esnasında, gerekse Bağdat'ın ele geçirilmesinden sonra öldürüldüğünden Kölemen Ocağı ve dolayısıyla yönetimi de tamamen son bulmuştur³⁶⁵.

4. MİLLİLÎ AŞİRETİ'NİN İTAAT ALTINA ALINMASI

Bağdat'taki Kölemen idaresine son verildikten sonra bu kez Mısır sorunu baş gösterdi. Şöyle ki o sırada Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Akkâ Valisi Abdullah Paşa ile aralarında bulunan sorunları gerekçe göstererek Suriye üzerine bir ordu göndermişti (14 Ekim/2 Kasım 1831). Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın öncülük ettiği bu ordu, kısa süre içerisinde Şam ve Halep dışında bütün Suriye'yi ele geçirmişti. Bu sırada Şam karışıklık içerisinde olduğundan, merkezî hükümet doğal olarak Halep'i

³⁶² "...hüsûsiyle Bağdad maslahatının dañi henüz hüs-n-ü hîtâmı müyesser olmadığından Haleb Kaymakamı müşârun-ileyhin Şam tarafına me'mûriyeti uyamayacağı ve Diyarbekir'e Me'mûr 'Aliş Paşa'nın gidub orada bulunması ez her cihet elzem olduğundan onun tahvîl-i me'mûriyeti dañi câ'iz olmayacağı..." BOA., HAT., 404/21155 (21 Rebiülâhir 1247/29 Eylül 1831).

³⁶³ "...müşârun ileyh 'Alişin Bağdad ordusuna kuvveti'z-zahr olmak şâyi'asıyla Diyarbekire olan me'muriyet-i sâbıkası te'kid olunarak..." BOA., HAT., 404/21155 (21 Rebiülâhir 1247/29 Eylül 1831).

³⁶⁴ BOA., HAT., 404/21155 (21 Rebiülâhir 1247/29 Eylül 1831).

³⁶⁵ Zekeriya Kurşun, "Davud Paşa", *DİA*, C. IX, İstanbul 1994, s. 38; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicu'l-vukû'ât*, C. IV, Uhuvvet Matba'ası, 1327, s. 82; M. Cavid, Baysun, "Bağdad; Osmanlılar Devrinde Bağdad'ın Tarihi", *İA*, C. II, İstanbul 1961, s. 209; Gökhan Çetinsaya, "Irak; Osmanlı Dönemi, XIX. yüzyıl", *DİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 93.

önemsemiş ve Halep Kaymakamı Mehmet Paşa'nın Halep'ten ayrılmasını istemeyerek, Halep'i İbrahim Paşa'ya karşı bir savunma merkezi durumuna getirmişti³⁶⁶.

Urfa ve Birecik'te ise halen endişeli bir bekleyişin hüküm sürdüğü anlaşılıyor. Zira bölge halkının fırsat bulduğunda yeniden ayaklanacağı beklendiğinden, özellikle merkezî hükümetten eldeki toprak sayesinde, Urfa, Birecik, Mardin ve Diyarbakır bölgesinin de Bağdat gibi merkeze bağlanması talep edilmekteydi³⁶⁷. Hatta bunun bir anlamda çok gerekli olduğu³⁶⁸ aksi taktirde bu fırsatın kaçırılacağı belirtilmiştir. Bunun için de merkezî hükümetten Mardin'e bir ordu gönderilmesi ve ayrıca ilkbaharda, bu ordu ile birlikte kuzeyden Diyarbakır Valisi'nin, güneyden de Rakka Valisi'nin harekete geçirilmesi istenmişti³⁶⁹.

Ancak merkezî hükümet, İbrahim Paşa'nın Suriye'deki faaliyetleri nedeniyle bir süre Mehmet Ali Paşa sorunuyla uğraşmıştır. Bunun için de Mehmet Ali Paşa sorununu askerî tedbirlerle çözüme yoluna gitmiş ve Suriye üzerinden Anadolu'ya doğru ilerleyen Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa üzerine Reşit Mehmet Paşa'yı göndermişti. Ancak İbrahim Paşa, üzerine gönderilen askerleri bir bir yenilgiye uğratarak, kısa süre içerisinde Konya'ya ulaşmış ve 21 Aralık 1832'de de Reşit Mehmet Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusunu bozguna uğratarak, Reşit Mehmet Paşa'yı esir almıştır³⁷⁰.

Reşit Mehmet Paşa, bir süre sonra taraflar arasında varılan anlaşma gereği serbest bırakılmış ve bir kez daha II. Mahmut tarafından Mehmet Ali Paşa sorununun çözümü için görevlendirilmiştir. Bunun için Reşit Mehmet Paşa'ya, 1834 yılında önce Sivas Valiliği, ardından da Diyarbakır ve Harput bölgelerinin idaresi verilmiş ve

³⁶⁶ Şinâsi Altundağ, "İbrahim Paşa", *İA*, C. V/II, İstanbul 1967, s. 902; Şinâsi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi (1831-1841)* I. Kısım, Ankara 1988, s. 53, 55.

³⁶⁷ "...bu havâlielerin ahâlisi mutarassıd-ı fırsat olarak cemî-i zamanda fesâda müteheyyi' olduklarından Ruhâ ve Birecik ve Diyarbekir ve Mardin havâlieleri bir kere satvet-i kâhire görmedikçe taht-ı zabıtada durmayacakları derkâr..." BOA., HAT., 393/20827-F (25 Cemâziyelâhir 1247/01 Aralık 1831); BOA., HAT., 393/20827-D (25 Cemâziyelâhir 1247/01 Aralık 1831).

³⁶⁸ "...şu Diyarbekir ve Ruhâ ve Mardin taraflarının emr-i tathîrî umûru vâcibedendir..." BOA., HAT., 393/20827-D (25 Cemâziyelâhir 1247/01 Aralık 1831).

³⁶⁹ BOA., HAT., 393/20827-F (25 Cemâziyelâhir 1247/01 Aralık 1831); BOA., HAT., 393/20827-D (25 Cemâziyelâhir 1247/01 Aralık 1831).

³⁷⁰ Şinâsi Altundağ, "İbrahim Paşa", s. 903; Şinâsi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi (1831-1841)* I. Kısım, s. 63-65.

kendisinden şarkta ıslahat yaparak ele geçirdiği yerlerden topladığı askerlerle, Mehmet Ali Paşa'ya karşı harekete geçmesi istenmişti³⁷¹. Ayrıca merkezî hükümetin, Reşit Paşa'nın yanı sıra Şehrizar Valisi Mehmet Paşa ile Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'yı da imparatorluğun doğusunda merkezî idarenin tesisi için görevlendirdiğini görüyoruz.

Bu arada Reşit Mehmet Paşa'nın ve redif askerlerinin harekete geçeceğini öğrenen Millilî Aşireti Reisi Eyüp Bey'in telaşa kapıldığı anlaşılmaktadır. Zira Eyüp Bey, II. Mahmut'a gönderdiği 9 Mart 1834 tarihli yazısında, şimdiye kadar devlete hizmet ettiğini ve bu konuda en ufak bir kusurunun olmadığını, şimdi de gerek malî gerekse askerî açıdan devlete yardımcı olmaya hazır olduğunu belirterek Padişah'tan merhamet talep etmiştir³⁷².

Eyüp Bey ayrıca Mısır meselesinde de devletten yana tavır takındığını ve Mısır Valisi'nin kendisine hususî olarak bazı hediyeler göndermesine rağmen, kendisinin bu hediyeleri ve Mısır Valisi'nin davetini reddettiğini belirtmiştir³⁷³.

Bu arada Eyüp Bey bahar mevsimin gelmesiyle birlikte aşiretini alıp Diyarbakır tarafına gitmiş ve Sivas Valisi Reşit Mehmet Paşa'ya da bir yazı göndererek devletin kendisini affetmesi için aracı olmasını istemiştir³⁷⁴. Bir süre sonra Reşit Mehmet Paşa'nın merkezî hükümete gönderdiği yazısından, Eyüp Bey'e karşı temkinli davrandığı anlaşılmaktadır. Zira Paşa, Kürt aşiretlerine güvenilmeyeceğini, ancak Eyüp Bey'in kendi aşiretinden en az 15-20 bin süvarisi olduğundan, kazanılması durumunda kendisinden yararlanacağını ve bu durumun özellikle Mısır ve Arabistan sorununda fayda sağlayacağını ifade etmiştir³⁷⁵.

³⁷¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicu'l-vukû'ât*, C.IV, Uhuvvet Matba'ası, 1327, s. 92; Abdüsselam Efendi, *Mardin Tarihi* (Hazırlayan: Hüseyin Haşimi Güneş), İstanbul 2007, s. 121; Şinâsi Altundağ, "Mehmed Ali Paşa", *İA*, C. VII, İstanbul 1970, s. 572; Hammer'e göre Reşit Mehmet Paşa'nın görevleri arasında, Trabzon'a giden ticaret yolunun güvenliğini sağlamak da vardı. Bk. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IX, İstanbul 1992, s. 380.

³⁷² BOA., HAT., 448/22336-C (27 Şevval 1249/09 Mart 1834).

³⁷³ "...ve kendusune Mısır cânibinden her ne kadar da'vetnâme ve maîsûs hediye gelmiş ise de Mısırlulara bu ana kadar hîdmet itmediği misillu bundan sonra daîhi bir vecihle hîdmet idemeyeceğinden bahisle..." BOA., HAT., 448/22336-D (23 Zilkade 1249/03 Nisan 1834).

³⁷⁴ BOA., HAT., 448/22336 (29 Zilhicce 1249/09 Mayıs 1834).

³⁷⁵ "...bunlar Ekrâd makûlesi olduğundan egerçe sözlerine pek de i'timâd câ'iz değil ise de bu kadar dehâlet itmesinden kesb-i emniyet iyemesi melhûz olduğuna ve mûma-ileyh rivâyet olunduğuna göre kabilece on beş yigirmi bin kadar süvari ile inub binmekte idüğüne binaen bil'istimâlet celbî uyabildiği sûretde ötede berude

Bu yüzden Eyüp Bey'in kazanılmasının daha mantıklı olduğunu düşünen Reşit Mehmet Paşa, Eyüp Bey'in devlet ile olan bağıını güçlendirmek için kendisine nasihat içeren bir yazı ile bir şal ve bir kılıç göndermiştir. Eyüp Bey ise, bu yazı ve hilattan yeniden görevlendirildiği hissine kapılmış ve bu bahaneyle Urfa'nın kontrolünü ele geçirmiş olan Maho Bey üzerine harekete geçmiştir. Ancak bu durum Mısır Valisi'nin müdahalesine ortam hazırlayabileceğinden, Reşit Paşa derhal bunu engellemiştir. Reşit Mehmet Paşa bu olaydan sonra, Eyüp Bey'in Mısır Valisi'ne sığınıp sığınmayacağını ya da Mısır Valisi'nin Eyüp Bey'le diyaloga girip girmeyeceğini sorgulamış ancak böyle bir ihtimalin olmadığını görmüş³⁷⁶ ve bunu da olumlu bulmuştur. Zira Eyüp Bey'in Mısır Valisi ile birlikte hareket etmesi bölgedeki diğer Kürt aşiretlerini de etkileyebilirdi. Ayrıca bölgede Mısır Valisi'ne sıcak bakmayan aşiretler de vardı. Örneğin Rişvan Aşireti Ankara'da kışlamakta, yazın ise Sivas civarındaki Uzunyayla'ya gitmekteydi. Ancak Rişvan Aşireti'nden bir grup kışı Rakka Eyaleti'nde bulunan Rumkale'de geçirmektedir. Fakat bu grup Mısır askerlerinden nefret ettikleri için, o kış Rumkale Ovası'na gitmemiş ve bütün zorluklarına rağmen kışı Karadağ'da geçirmişlerdi. Bunu haber alan Mehmet Paşa ise, derhal aşiret reisi ve ileri gelenlerine haber göndermiş ve bunların gönlünü alarak Rişvan Aşireti'ni geri kalan kısmıyla birlikte kontrol altına almıştı³⁷⁷. Öte yandan Sivas ve Malatya bölgesinde bulunan Koçgiri, Akçadağ ve diğer aşiretler de tamamen itaat altına alınmıştı³⁷⁸.

Reşit Mehmet Paşa ayrıca bir süre önce Bağdat'ı muhasara etmiş olan Şammar Aşireti Reisi Şeyh Sufuf ile de diyalog kurmuştur. Zira Şeyh Sufuf da, Eyüp Bey gibi kendisine bir yazı göndermiş ve devletin itaatinde olduğunu belirtmişti. Bunun üzerine

istihdâm ile işimize yarayacağı derkâr olmağın..." BOA., HAT., 448/22336-D (23 Zilkade 1249/03 Nisan 1834); BOA., HAT., 447/22312-C (5 Zilkade 1249/16 Mart 1834).

³⁷⁶ "...merkûm Eyüb Beyin işbu keyfiyet ve hareketinden fakat melhûz olan tab'iyyeti maddesi ya'ni Eyüb Bey 'acaba Mısırlular tarafına dehâlet idermi ve şunun Mısırlular bir çaresini bulubda celb idebilirlermi mulâhazaları külliyyen ber taraf olarak şimdilik bunda işte şu kadar bir fâ'idemiz olmuş olacağı emri ezher ve bunlar beru tarafdân te'mîn ve iltifât olundukça Mısırlu tarafgirleri olan Ekrâd ve 'aşâ'irin dahî celbleri me'mûl ve muntazar olub..." BOA., HAT., 1322/51646-A (28 Zilhicce 1249/8 Mayıs 1834).

³⁷⁷ BOA., HAT., 1322/51646-A (28 Zilhicce 1249/8 Mayıs 1834).

³⁷⁸ "...Sivas ve Malatya havâlisinde bulunan Koçgiri ve Ağçadağ ve Rişvan Ekrâdıyla 'aşâ'ir ve kabâ'il-i sâ'ireyi yola koyub bitirmiş ise de..." BOA., HAT., 383/20609-A (9 Rebiülâhir 1250/15 Ağustos 1834).

Reşit Mehmet Paşa, Şeyh Sufuf'un gücünden dolayı şimdilik kendisine karşı müsamahalı davranılmasının daha uygun olduğunu düşünmüştür³⁷⁹.

Keza Reşit Mehmet Paşa, Rakka'da bulunan aşiretler kontrol altına alınmaya kadar Mısır Valisi'ne de göz yumulmasını ve Mısır askerlerine müsamaha gösterilmesini istemişti. Zira Mısır Valisi, Suriye taraflarındaki eşkiyalık faaliyetlerini gerekçe göstererek buraya müdahale etmekteydi. Bu durumda bölgedeki eşkiyalık sorunu çözüldükten sonra Mısır Valisi'nin de bir bahanesi kalmayacaktı³⁸⁰. Aslında bu, biraz iyimser bir açıklamaydı. Çünkü Mehmet Ali Paşa asıl olarak Suriye'yi ele geçirip, oradaki aşiret kuvvetlerinden büyük bir ordu oluşturarak, güçlü bir merkezî devlet kurmak istiyordu. Bu nedenle bölgedeki eşkiyalık olayları, Mehmet Ali Paşa için sadece bir bahaneydi³⁸¹.

Reşit Mehmet Paşa, bölgede hakimiyetin sağlanması için Rakka'nın kilit bir konumda olduğunu düşünüyordu. Zira Rakka'nın hakimiyet altına alınması ile Cezîre'nin kuzeyi ile olan bağlantısı kesilecek, ayrıca Şam, Halep, Antakya ve Lazkiye'de güvenlik sağlanacaktı. Aksi taktirde Mısır Valisi, Şam ve Halep'ten Arabistan'a kadar her tarafa rahatlıkla sızabilirdi. Ayrıca Reşit Paşa, Rakka'nın Mısır Valisi'ne verilmesi durumunda, bölgedeki Kürt aşiretlerinin hiçbir şekilde kontrol altına alınamayacağını, keza burdaki aşiretlerin Mısır Valisi'nin tahrikiyle sürekli yağma ve saldırıya girişeceklerini ve bunu engellemenin de bir o kadar zor olacağını belirtmiştir. Bu yüzden Reşit Paşa, harekete geçmeden önce merkezî hükümetin Rakka'yı Mısır valisine verip vermeyeceğini sormuş ve ona göre sefer stratejisi geliştireceğini belirtmiştir³⁸².

³⁷⁹ "...bundan mukaddem Bağdadi muhâsara itmiş olan Şeyh Sufuftarafı saltanat-ı seniyyeye olan 'ubüdiyet ve sadakatından bahs idiyor..." BOA., HAT., 447/22312-C (5 Zilkade 1249/16 Mart 1834).

³⁸⁰ "...bu havâlî Ekrâd ve 'aşâyiri oldukça bir sûrete konuluncaya kadar Mısırlûlara mümâşat göstermek icâb-ı hâlden ve bu cihetle taraf-ı çâkeranemden daîhi şimdilik bu usûle ri'âyet olunmakda idüğü vazihâtdan olmak hasebiyle..." ; "...Mısır Valisinin serrişte iylediği eşkiya mâddesi çakerlerinin iş bu me'mûriyetim cihetiyle sâye-i 'âtfetvâye-i cenabı mulûkânede külliyan ber taraf olması icâb iderek vâkı'an buna Mısır valisinin daîhi bir sözü kalmayacağı zâhir..." BOA., HAT., 1322/51646-B (28 Zilhicce 1249/08 Mayıs 1834).

³⁸¹ Muhammet Hanefi Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa", *DİA*, C. XXV, Ankara 2002, s. 63.

³⁸² "...eyalet-i merkûmenin Mısır Valisine virilmesi lâzım gelse evvelâ arâ-yı şükri-ni' met ümidiyle gice gündüz tesellüli bulmakda olduğum şu Ekrâd ve kabâ'ilin tahtı zâbitaya idhâli sûreti bir vecihle mümkün olamayacağına ve sâniyen bu havâlî Ekrâd ve 'aşâyirini daîhi dâ'ima tahrik ve iğvâdan hâli olmayacaklarına ve men'i sûretinin daîhi çaresi bulunmayacağı..." BOA., HAT., 1322/51646-A (28 Zilhicce 1249/8 Mayıs 1834).

Reşit Mehmet Paşa, Sivas ve Malatya bölgesinde bulunan aşiretleri kontrol altına aldıktan sonra, 2 bin süvari ile Maden ve Diyarbakır taraflarında bulunan aşiretleri itaat altına almaya başlamıştır. Zira Diyarbakır Eyaleti'nde bulunan Kürt aşiretleriyle, Döcek (Döçik) Aşireti'nin³⁸³, şekavetlerinden dolayı bir an önce itaat altına alınmaları gerekiyordu. Ayrıca Maden Kazası ile Hısn-ı mansur (Adıyaman), Samsad, Siverek ve Gerger taraflarında da eşkiyalık had safhaya ulaştığından bir an önce buralarda da kontrolün sağlanması gerekmektedir³⁸⁴.

Bu tarihlerde Mardin'de de durum pek farklı değildi. Zira 1833 yılında Sufufu'l-Cerba gailisini fırsat bilen Mardin Millîlî Aşireti'nden Hacı Es'ad, Mardin'i ele geçirmiş ve Bağdat yolunda eşkiyalık yapan Sürgücü Aşireti'nden Eyyub eş-Şemdin ile birlikte şekavete başlamıştı. Ancak Mardin Sancağı Bağdat'tan uzak olduğu için Bağdat Valisi bölge şartlarını göz önüne alarak Mardin'in herhangi bir müdahaleye gerek kalmadan ele geçirilmesi için çaba sarfetmiş, bunun için de Hacı Esad'ı Mardin Voyvodası yapmıştı. Hatta bir ara Bağdat Valisi, Mardin'e Agah Efendi'yi göndermiş ve Hacı Esad ile diyalog kurarak onu kazanmanın yollarını aramıştı. Bütün bunlara rağmen Hacı Esad şekavetten vazgeçmemiş ve bir yandan da Mardin Kalesi'ni tahkim ettirip, diğer yandan da erzak stoklayarak savaş hazırlıklarına başlamıştı³⁸⁵.

Ancak bu aşiretler itaat altına alınmaya çalışılırken Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya sığınmamalarına azami dikkat gösterilmiş ve öncelikle bunların kendi rızaları ile devlete itaat etmeleri sağlanmıştır. Bunun yanı sıra merkezî yönetimin, Kürt aşiretlerinin genel bir isyana yol açmaması için de dikkat ettiğini görüyoruz. Bu yüzden

³⁸³ Döcek (Döçik) Friç tarafından Döçik okunmuştur. "Döçik, Dersim (Tunceli) Sancağında bulunan aşiretlere genel anlamda verilen bir isimdir. Dersim'deki bu aşiretler Erzincan yakınından başlayıp Harput (Elazığ) istikametinde Eğin ve Arapgir'e kadar olan sahada dolaşmaktaydılar. Bir çok zümreye ayrılan Döçik Aşiretinin en meşhurları, Balabanlı (?), Kuriş (?) ve Gulababı (?)'dir. Devlet tarafından Döçik veya Döçik Ekradı şeklinde adlandırılan bu aşiret, diğer Kürtler tarafından Kızılbaş olarak tanımlanmıştır." Bk. Friç, *Kürdler*, s. 30-31, 77.

³⁸⁴ BOA., HAT., 383/20609-A (9 Rebiülâhîr 1250/15 Ağustos 1834).

³⁸⁵ "...bu güne erbâb-ı tuğyânın göşimâl ve terbiyesi vacibâtan iken yine maslahat-ı hâliyyeye nazaran irâe-i ruy-i istimâlet kılınmış ve nefsiyle ma'îyyetinde bulunan hevâdarlarına bil-cümle re'y ve emân virilmiş ise de bir vecihle müfîd ve kârgir olmayarak 'isyân ve muhâlefeti izhâr ve açıktan açığa cenk ve cidâle ısrâr idub ..." BOA., HAT., 1271/49239-M (3 Şaban 1250/5 Aralık 1834); Minorsky, söz konusu ayaklanmanın 1832 yılına doğru olduğunu, Jwaideh de Ekim 1832'de olduğunu kaydetmiştir. Elimizde bulunan 5 Aralık 1834 tarihli yazışmada ise, söz konusu ayaklanmanın bundan bir yıl önce vukubulduğu belirtilmiştir. Bu yüzden tarih olarak 1833 yılını vermeyi uygun gördük. Bk. V. Minorsky, "Mardin", *İA*, C. VII, İstanbul 1988, s. 319; Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi* s. 114-115, 5 nolu dipnot.

Kürt aşiretlerinin sosyal yapısını iyi bilen Şehrizor Valisi Mehmet Paşa, yüz elli senedir devlet otoritesi görmemiş³⁸⁶ Kürt aşiretlerinin cezalandırılarak tamamen küstürülmemelerini, bir yandan bunların istimâlet dediğimiz ılımlı siyaset ile devlete kazandırılmalarını, diğer yandan da devlet otoritesine tâbi tutulmalarını istemişti. Şehrizor Valisi Mehmet Paşa ayrıca, Urfa'da bulunan aşiretler üzerine Mansure askerlerinin gönderilmemesini, bunların yerine Diyarbakır'daki Kürt aşiretlerinin ileri gelenlerinden olup devlete itaatlerini bildiren Receb bey, Timur Bey ve Hüseyin Bey'lerin bir miktar süvari ile gönderilmesini istemişti. Zira Mansure askerlerinin Urfa'ya gitmesi halinde buna Urfalılarla yakın bağları olan Şam ve Halep ahalisinin tepki gösterebileceğini belirten Mehmet Paşa, bu durumda Şam'dan Halep'e ve Mısır'a kadar her tarafa anarşinin hakim olabileceğini kaydetmiştir³⁸⁷.

Şehrizor Valisi Mehmet Paşa gibi Sivas Valisi Reşit Mehmet Paşa da nizamî askerlerin aşiretler üzerine gönderilmesine karşı çıkmaktaydı. Bu yüzden de Reşit Mehmet Paşa, Bağdat'ta bulunan Mansure askerlerinin Bağdat Valisi tarafından, Şehrizor Valisi Mehmet Paşa ile Mardin üzerine gönderilmesine karşı çıkmış ve nizamî askerlerin Şam Çölü'ne kaçabilecek aşiretlere karşı kullanılmamasını istemişti. Reşit Paşa'ya göre, Bağdat Valisi Şam Çölü'nü hesaba katmadığından Mansure askerlerini Mardin üzerine göndermek arzusundaydı. Reşit Mehmet Paşa ayrıca, Mansure Askerleri'nin Bağdat'tan gönderilmesi halinde onları sefere göndermeyeceğini ve yanında tutacağını, bu durumun da merkezî hükümet tarafından gerek Bağdat Valisi'ne, gerekse Şehrizor Valisi'ne bildirilmesini istemişti. Çok geçmeden merkezî hükümet, bu konuda Reşit Mehmet Paşa'yı haklı bulmuş ve Mansure Askerleri'nin Ali Paşa'nın yanında kalmasına karar vermiştir³⁸⁸. Ancak merkezî hükümet bu hususta kesin kuralcı da değildi. Zira, bir süre sonra Millilî ve Döcek (Döçik) Aşiretleri üzerine nizamî askerler gönderilmiştir.

Bunun yanı sıra Reşit Mehmet Paşa, Kürt aşiretlerinin yoğun olduğu bölgelerdeki konut yapımı hususunda da merkezî hükümeti uyarmıştır. Şöyle ki Kürt

³⁸⁶ ‘...yüz elli seneden beru hükümet görmemiş olan Ekrâd-ı bed nihâd ve Yezidi dalâleti mu'tâd ile...’ BOA., HAT., 1271/49238-C (13 Şaban 1250/15 Aralık 1834).

³⁸⁷ ‘...Ekrâd makûlesinin sözlerine i'timâd olunmak ğayrı câ'iz olmakdan nâşi bir taraftan te'mîn ve istimâlet ile taltîf ve bir taraftan dañi kuvve-i kâhire-i cenâbi padişahi gösterilerek tahvîf olunmak muktezâyı mizaclarından bulunmak cihetiyle...’ BOA., HAT., 383/20609-A (9 Rebiülâhir 1250/15 Ağustos 1834).

³⁸⁸ BOA., HAT., 383/20609-K (11 Rebiülâhir 1250/17 Ağustos 1834).

aşiretleri sürekli birbirleriyle mücadele ettiğinden, bu aşiretler sarp ve taşlık yerlerde sağlam kaleler yaparak kendilerini emniyete almakta ve buralarda barut imal etmekteydiler. Bu yüzden Reşit Mehmet Paşa, merkezî hükümetten şehir ve kasaba dışında, köy ve sair yerlerde kimsenin kargir bina yapmamasını talep etmişti³⁸⁹. Bundan sonraki gelişmelerden Şehrizar Valisi'nin Mardin üzerine gönderildiği, Reşit Mehmet Paşa'nın da Urfa taraflarına hareket ettiği anlaşılmaktadır³⁹⁰.

Mardin'e gönderilen Şehrizar Valisi Mehmet Paşa, burada bulunan Kürt aşiretleri ve Yezidilerle yaptığı mücadele sonucunda Hatuniye ve Halefoğulları ile Eyüp (Sürgücü aşiretinden) eşkiyasını yenilgiye uğratmış ve düzensiz birliklerle Mardin Kalesi'ni kuşatmıştır. Ancak Mardin'de Mehmed Paşa'yı bekleyen en büyük tehlike erzak ve mühimmat sıkıntısıydı. Zira Bağdat, Mardin'e uzak olduğu için bu ihtiyaç Bağdat'tan temin edilemezdi. Ayrıca Mardin küçük bir kasaba olduğundan burada da erzak bulmak zordu. Bir ara Mehmet Paşa, Reşit Mehmed Paşa'ya yönelmiş ancak o da eşkiya ile uğraştığından, kendisine yardımcı olamamıştı. Ayrıca Bağdat Valisi Ali Paşa da o sıralar Diyarbakır'da idi ve beraberindeki Mansure Askerleri'yle Mardin'e hareket etmek üzereydi. Bu nedenle Mehmet Paşa merkezî hükümetten bu soruna kısa bir süre içerisinde çözüm üretilmesini istemişti³⁹¹.

Aynı dönemde Diyarbakır ve çevresinde de büyük bir erzak sıkıntısı yaşanmaktaydı. Her ne kadar Urfa, Samsad ve Siverek zahire yatağı olsa da, eski zahire tamamen tükenmiş, yeni yılın mahsulatı da çekirge salgınından dolayı yok olmuştu. Bu yüzden İstanbul'un kile hesabına göre, bir kile arpa kimi yerde otuz kuruşa kadar çıkmış, ekmeğin kıyyesi de Ergani, Maden ve Diyarbakır çevresinde elli altı paradan

³⁸⁹ "ol-havâli Ekrâd ve 'aşâ'ir eşkiyasıyla memlû olarak birbirleriyle dâ'ima muhârebeleri eksik olmadığına ve sarb ve sengistan mahallere kârgîr ve metîn kaleleri yapmış bulduklarına binâ'en guna gun hîyânetleri eksik olmadığından şehir ve kasabattan başka olarak kurrâ ve sâ'ir yerlerde kârgîr bina yaptırılmamak ve oraların her bir mahallerinde barut i'mâl olunmakda olduğundan bundan böyle vali ve mutassarıf ve sâ'ir zâbitanın re'yi olmadıkça barut yapılmamak üzere müekked bir kıt'a emr-i 'ali ısdârı." BOA., HAT., 288/17298-A (29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835).

³⁹⁰ BOA., HAT., 383/20609-K (11 Rebiülâhir 1250/16 Ağustos 1834); Şehrizar Valisi Mehmet Paşa'nın Anadolu'ya Mayıs 1834'te gönderildiği anlaşılıyor. "...bu havâliye teveccühümüz yedi mâhı mütecâviz olub..." BOA., HAT., 1271/49238-C (13 Şaban 1250/15 Aralık 1834).

³⁹¹ Bir ara bütün bu sıkıntılardan bunalan Şehrizar Valisi Mehmet Paşa Mardin'de karşılaştığı sıkıntıyı şu dizelerle anlatmıştır. "...bir tarafı çolistan hâli 'ani'l-âhâli ve birazı daîhi Ekrâd-ı bed nihâd resm-i ra'iyyetden 'ârî..." BOA., HAT. 1271/49238-C (13 Şaban 1250/15 Aralık 1834).

yetmiş paraya kadar çıkmıştı. Buna rağmen Reşit Mehmet Paşa beraberindeki askerlerin ihtiyaçlarını çevreden karşılamıştır³⁹².

Bütün bu olumsuzluklara rağmen seferler de devam etmekteydi. Nitekim yarım asırdır devletin gündemini meşgul eden Millilî Aşireti üzerine düzenli askerler ile aşiret kuvvetlerinden oluşan bir ordu gönderilmiş ancak Eyüp Bey, yakalanmadan 3-5 yüz hane ile kaçmayı başarmıştı. Millilî Aşireti üzerine gönderilen bu birlikler, Millilî Aşireti'ni kontrol altına aldıktan sonra bu kez Harput'a (Elazığ) on-on beş saat uzaklıkta bulunan Döcek (Döçik) Dağı'ndaki eşkiya üzerine hareket etmiş ve Döcek (Döçik) eşkiyasını da itaat altına almıştır³⁹³.

Diğer yandan Nusaybin'de bulunan Tayy Aşireti üzerine de, Urfa civarında bulunan süvari askerlerinin komutanı Mirza Paşa ile Mardin Muhafızı birlikte gönderilmiş ve taraflar arasında yapılan müzakereler sonucunda herhangi bir çatışmaya gerek kalmadan Tayy Aşireti Şeyhi kendiliğinden itaate razı olmuştu³⁹⁴. Bir süre sonra da Millilî Aşireti İskanbaşısı Eyüp Bey ile Şammar Aşireti Reisi Sufufu'l-Faris, kendiliklerinden teslim olmuşlar ve Reşit Mehmet Paşa tarafından Diyarbakır Kalesi'ne kapatılmışlardı³⁹⁵. Eyüp Bey'in yakalanmasından sonra, Millilî Aşireti ikişer ve üçer yüzlük haneler şeklinde Urfa, Siverek, Karakeçi, Birecik, Ergani ve Mardin taraflarında iskâna tâbi tutulmuş, böylece halka verdikleri zarar önlenmeye çalışılmıştır³⁹⁶. Çok geçmeden de Eyüp Bey Diyarbakır'da vefat etmiştir³⁹⁷.

Reşit Mehmet Paşa, bir ara Diyarbakır'dan ayrılıp Bismil'e gitmiş ve Bismil'den de Muş tarafına yönelmişti. Ancak Reşit Mehmet Paşa'nın Diyarbakır'dan ayrılmasıyla birlikte, bir yandan Sinani (?) ve Berazi Aşiretleri, diğer yandan Hacı Tellilî ve Ferhooğulları aralarında anlaşarak, Silvanlı Kürt aşiretleri ile birlikte yeniden ayaklanmışlardır. Bu durum üzerine Reşit Mehmet Paşa, beraberindeki nizamî ve gayri nizamî askerlerle tekrar Diyarbakır'a dönmüş ve bu aşiretleri kesin yenilgiye

³⁹² BOA., HAT., 378/20492 (27 Safer 1251/24 Haziran 1835).

³⁹³ BOA., HAT., 448/22320-A (23 Cemâziyelâhir 1251/16 Ekim 1835).

³⁹⁴ BOA., HAT., 1264/48950-B (8 Rebi'ülevvel 1252/23 Haziran 1836).

³⁹⁵ BOA., HAT., 288/17298-A (29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835); BOA., HAT., 1264/48950-B (8 Rebi'ülevvel 1252/23 Haziran 1836).

³⁹⁶ BOA., HAT., 448/22320-A (23 Cemâziyelâhir 1251/16 Ekim 1835); BOA., HAT., 1264/48950-B (8 Rebi'ülevvel 1252/23 Haziran 1836).

³⁹⁷ BOA., HAT., 532/26195-D (21 Şevval 1252/29 Ocak 1837).

uğratmıştır. Sonuçta aşiretlerin ileri gelenlerinden Osman Bey, kolundan yaralanarak kurtulmuşsa da, Ferho, Hacı Tellilî ve Timur Bey'in sağ olarak ele geçirilmesi için büyük bir çaba sarfedilmiştir. Bu arada görgü tanıklarının ifadesine göre, Diyarbakır gerek rehinelere gerekse yakalanan Kürt eşkiyalardan dolayı tamamen dolmuş, öyle ki bunlara muhafızlık edecek asker temini dahi güçleşmişti³⁹⁸.

Reşit Mehmet Paşa, Diyarbakır'daki olayları yatıştırdıktan sonra Cizre'ye yönelmiştir. Paşa, Cizre Beyi'nin köşkünü muhasara edip yerle bir etmişse de, merkezî hükümet tarafından Revanduz üzerine gönderildiğinden Cizre'den ayrılmıştır³⁹⁹. Ancak o sıralar Musul Valisi Mehmet Paşa, Musul'da olmadığından Reşit Paşa, Musul Valisi'ni beklemekle kalmamış, Zaho üzerine asker göndererek burayı itaat altına almıştır. Bu arada İmadiye Beyleri de haber göndererek devlete itaat ettiklerini belirtmişlerdir. Reşit Paşa Zaho'dan sonra Siirt üzerinden Muş'a ve Muş'tan da Diyarbakır'a dönmeyi planlamıştı. Fakat Musul Valisi Mehmet Paşa, Revanduz seferi konusunda Reşit Paşa'yı uyarılmış ve güçlü bir askerî birlikle Revanduz üzerine gidilmesini istemişti. Aksi taktirde Revanduz itaat altına alınsa da, Revanduz dönüşü eşkiyanın yeniden harekete geçeceğini ve bölgenin tekrar eşkiyanın eline geçeceğini belirtmişti. Reşit Mehmet Paşa, Musul Valisi Mehmet Paşa'nın bu uyarılarından sonra Revanduz üzerine yalnız gitmekten vazgeçmiş ve merkezî hükümetten Şehrîzor ya da Bağdat Valisi'nin kendisiyle birlikte görevlendirilmesini istemiştir. Bunun üzerine merkezî hükümet, Reşit Mehmet Paşa ile birlikte Bağdat Valisi'ni görevlendirmişti⁴⁰⁰.

Reşit Mehmet Paşa ayrıca, hükümeti Şammar Aşireti hususunda da uyarılmayı ihmal etmemiştir. Zira Şammar Aşireti Reisi Sufuf'un yakalanmasından sonra, Bağdat Valisi'nin aşiretin başına tayin ettiği şeyhin dirayetsizliği yüzünden aşiret mensuplarının Bağdat yolu üzerindeki eşkiyalıkları devam etmekteydi. Bu yüzden Bağdat yolu,

³⁹⁸ "...ve Diyarbekirin derûnî dahî gerek rehn ve gerek tutulan Ekrâd ile dop dolu olub muhâfazada dahî 'asker olmadığından...'" BOA., HAT., 378/20492 (27 Safer 1251/24 Haziran 1835); Ayrıca o sıralar benzer ittifaklara urban aşiretleri arasında da rastlamak mümkündür. Örneğin Bağdat'taki Kölemen idaresine son verildikten sonra Bağdat civarında bulunan Aneze Aşireti ile Cerba Aşireti, aralarındaki ihtilafa son vererek birlikte şekavete başlamışlar ancak bu şekavet kısa süre içerisinde Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın müdahalesiyle son bulmuştu. BOA., HAT., 1271/49238-C (13 Şaban 1250/15 Aralık 1834).

³⁹⁹ 1834 yılında bölgeyi dolaşan Helmuth Von Moltke, Reşid Paşa'nın özellikle Cizre'de Yezidilere karşı korkunç zulümler yaptığını belirtmiştir. Bk. Helmuth Von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)*, s. 185.

⁴⁰⁰ BOA., HAT., 288/17298-A (29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835).

Mardin ve Musul arasında güvenlikten yoksundu. Reşit Paşa bu durumu Bağdat Valisi'ne bildirmiş ve Şammar Şeyhinden aşireti kontrol altında tutmasını istemişse de değişen bir şey olmamıştır. Reşit Paşa en azından Revanduz meselesi sonuçlanana kadar, o sıralar bir kısım süvariye Mardin Muhafızı Mehmet Bey'in emrinde görevlendirmiş, fakat bunun yeterli olmayacağını da belirtmişti. Bu yüzden Reşit Paşa, merkezî hükümete gönderdiği yazısında Şammar Aşireti ile ilgili sorunun Bağdat Valisi tarafından çözülmesini istemişti. Çünkü Şammar Aşireti Bağdat aşiretlerindendi ve kışı da Bağdat'ta geçirmekteydi⁴⁰¹. Netice itibarıyla merkezî hükümet iki yıl içerisinde Cezîre'nin kuzeyinde bulunan Arap ve Kürt aşiretlerinin çoğunu itaat altına almayı başarmıştır⁴⁰². Böylece II. Mahmut döneminde bölgede devlet otoritesi yeniden tesis edilerek, âyân-eşraf sınıfının meydana getirdiği feodal oluşumlara büyük oranda son verilmiş ve merkezî hükümetin devlet otoritesi hemen her tarafta hissedilmiştir.

II. Mahmut'un ülkedeki adem-i merkezîyetçi unsurları ortadan kaldırmayı ve iktidarı kendi şahsında merkezileştirmeyi amaçlayan siyaseti, Millî Aşireti üzerinde de olumlu tesir yaratmış ve aşiret uzun bir süre şekavetten uzak durmuştur. Nitekim Eyüp Bey'in ölmesi üzerine, aşiretin başına Timavi Bey, ardından da Mahmut Bey geçmişse de aşiretin siyasî ve sosyal alandaki etkinliği pek görülmemiştir. Ancak II. Abdulhamit döneminin kendine özgü koşulları aşiret devlet ilişkilerinde Millî Aşiretini yeniden ön plana çıkarmıştır. Şöyleki, II. Abdulhamit 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Rusların ve Ermenilerin faaliyetlerini de dikkate alarak, Doğu Anadolu'da bulunan aşiretlere yönelik II. Mahmut döneminin sert uygulamaları yerine, daha esnek bir siyaset izlemiş ve aşiret reislerini doğrudan kendisine bağlamayı tercih etmiştir. Bu nedenle Doğu Anadolu'da bulunan aşiretlerden Hamidiye Alayları adıyla bir ordu oluşturmuştur (1890)⁴⁰³. II. Abdulhamit'in Doğu Anadolu'da merkezî otoriteyi yerleştirmek için oluşturduğu Hamidiye Alayları'na Millî Aşireti de İbrahim Paşa önderliğinde katılmış ve merkez Mardin olmak üzere 41, 42, 43 ve 44. alaylar içerisinde yer almıştır. Fakat

⁴⁰¹ "...Bağdad caddesi ya'ni Musul ve Mardin cânibi henüz layıkıyla emniyet kesb itmedi..." BOA., HAT., 1264/48950-C (8 Rebi'ülevvel 1252/23 Haziran 1836); BOA., HAT., 1264/48950-B (8 Rebi'ülevvel 1252/23 Haziran 1836).

⁴⁰² Kürt emirliklerinin itaat altına alınması için Bk. Michael Eppel, "The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan during the First Half of the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, Vol., 44, Nr. 2 (March 2008), s. 237-257; Sinan Maruf, "Osmanlı Döneminde Kuzey Irak Kürtlerinin Sosyal ve Siyasî Konumları", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 42 (1996), s. 51, 52.

⁴⁰³ Hamidiye Alayları için Bk. Cezmi Eraslan, "Hamidiye Alayları", *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, s. 462-464.

oluşturulan bu alayların mahalli otoriteler yerine doğrudan 4. Ordu komutanlığına bağlı olmaları onların devlet kontrolünden uzak kalmaları sonucunu doğurmuş⁴⁰⁴, bu durum ise aşiretler arası çatışmaları ve aşiretlerden kaynaklanan şekavet olaylarını yeniden artırmıştır.

⁴⁰⁴ Bk. Bayram Kodaman, ‘‘Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdulhamit ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)’’, *TD İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı*, Sayı: 32 (Mart 1979), s. 451, 468.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, yaşadığı devrin siyasî ve sosyal şartları gereği adem-i merkeziyetçi bir özellik göstermiştir. Ancak devlet otoritesini tehdit eden bu yapı, I. Murat döneminden itibaren dönüştürülmeye başlanmış ve II. Mehmet döneminde merkezileşme büyük ölçüde sağlanmıştır. Bununla birlikte, devletin sınırlarının genişlemesi ister istemez devleti daha pragmatik olmaya zorlamış ve idarî yapıda bazı değişiklikler meydana getirmiştir. Sözelimi, Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'nun fethi ile birlikte İran tehlikesine karşı, ya da istimâlet dediğimiz ılımlı siyaset gereği, burada bulunan Kürt emirlik ve aşiretlerine kendi kendilerini yönetme yetkisi vererek, idarî yapıyı yurtluk ocaklık, hükümet sancaklık ve mîr-i aşiretlik şeklinde yapılandırmıştı. Çalışma konumuz olan Millî Aşireti de Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'yu fethettiği sırada yararlılığı görülen ve bu nedenle mîr-i aşiretlik statüsü verilen aşiretlerdendi. Ancak aşiret, bedevî yaşam tarzının bir özelliği olan yağma ve akınlardan dolayı, devletin iç ve dış nedenlerle otoritesinin azaldığı zamanlarda, büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Daha çok geleneklerden kaynaklanan ve hemen hemen her dönemde karşılaşılan bu tür sorunlar karşısında, merkezî hükümet bazen bölge valileriyle bu güçleri bastırılmış, bazen de aşiretleri birbirlerine karşı kullanarak dengeyi sağlamıştır. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluğun hemen her tarafında aşiretlerden ve mahalli yöneticilerden kaynaklanan sorunların yaşanması, merkezden uzak eyaletlerde kontrolün elden çıkmasına yol açmıştır. Özellikle de Rakka bölgesinde ve Urfa, Mardin Diyarbakır dolaylarında Timur Ağa ile birlikte büyük bir güç kazanan Millî Aşireti'nin, Cezîre'nin önemli birçok merkezinde ve Mardin Bağdat ticaret yolu üzerinde büyük bir nüfuz kazanması, Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki hakimiyetini tartışılır hale getirmiştir.

Osmanlı Devleti, Millî Aşireti'nden kaynaklanan sorunları daha çok aşiret reislerinden kaynaklanan, geleneksel mahalli bir olay olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle aşiret reislerini görevden azlederek sorunu çözmeye çalışan merkezî hükümet,

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İran ve Rusya ile yapılan savaşların getirdiği zaruret karşısında, zaman zaman azlettiği reisleri af etmiş ve savaşa katılmalarını istemişti. Bu durum ise merkezî hükümeti uzun bir süre uğraştıran aşiretin, zamanında kontrol altına alınmasını zorlaştırmıştır. Millilî Aşireti İskanbaşısı Timur'un 1785 yılından itibaren Rakka ve Diyarbakır bölgesinde gittikçe artan şekaveti ve bu bölgenin vergi gelirlerini kontrol altına almaya çalışması, nihayet sorunun gerçek boyutunu göstermiş ve merkezî hükümet ancak bu tarihten sonra meseleye ciddi bir biçimde yaklaşmıştır. Zira Timur'un Rakka Valisini yenilgiye uğratmasından sonra hareket alanını daha da genişletmesi ve halkın Timur'un baskısından dolayı köylerini terk edip başka yerlere göç etmesi, merkezî hükümeti harekete geçirmiştir. Önce bölgedeki valilerinden Bağdat Kölemen Valisi Süleyman Paşa ile soruna çözüm arayan merkezî hükümet, 1789 yılında Süleyman Paşa'yı Timur üzerine askerî sefer düzenlemekle görevlendirmiştir.

Timur seferi ile görevlendirilmiş olan Süleyman Paşa, her ne kadar Millilî Aşireti'ni el-'Ubeyd Aşireti ile kontrol altına almaya çalışmışsa da, siyasî, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı Timur'u hiçbir zaman ortadan kaldırmayı düşünmemiştir. Süleyman Paşa açısından Mardin, Urfa ve Rakka üçgeninde aşiretleri kontrol altına alacak dirayetli bir kişinin varlığı, bölgenin olduğu kadar Bağdat'ın da sosyal ve iktisadî yapısı bakımından hayati bir önem taşımaktaydı. Zira yağma ve akınları olağan bir yaşam biçimi olarak gören göçebe aşiretler, bölgenin iktisadî ve sosyal faaliyetlerinin aksamasında önemli rol oynuyorlardı. Ayrıca Millilî Aşireti, Vehhabîlik ve Bağdat'ı doğrudan tehdit eden urban aşiretlere karşı da bir denge unsuru olarak görülmüştür. Nitekim Süleyman Paşa'nın seferi sonucu Timur iskanbaşılıktan azl edilmiş ve Millilî Aşireti iskanbaşılığı, Timur'a verilen şartlar çerçevesinde kardeşi İbrahim Bey'e verilmişse de, Timur'dan doğan otorite boşluğu giderilememiş ve Timur bu kez daha güçlü bir kişilik olarak paşa ünvanıyla Rakka'ya yollanmıştır.

Merkezî hükümetin Timur'u bölgeye paşa olarak göndermesi, merkezden uzak eyaletlerde çok sık karşılaşılan bir durumdu. Devlet böyle bir uygulamayla bir anlamda aşireti ve asi liderlerini kontrol altına alıp merkezî otoriteye bağlamayı amaçlamaktaydı. Bu durum, her ne kadar idarî anlamda karşılaşılan birtakım sorunlara pratik çözümler getirmeyi amaçlamışsa da, Timur'un paşa ünvanıyla Rakka'ya vali gönderilmesi, onun merkezî hükümet tarafından planlı bir biçimde ortadan kaldırılması için düşünülmüş bir

taktikti. Ancak merkezî hükümetin Timur'u bir türlü ortadan kaldıramaması, bir anlamda devletin içinde bulunduğu olumsuz durumu yansıtmaktaydı.

Timur'dan sonra aşiretin başına geçen Eyüp Bey de, iskanbaşılığı sırasında, gerek şahsi nüfuzunu gerekse aşiretin nüfuzunu sürekli artırarak, babası Timur'un çizgisini takip etmeye devam etmiş ve Osmanlı Devleti'nin Rusya ve İran ile savaşlarını fırsat bilerek, hakimiyet alanlarını genişletmeye çalışmıştır. Bu dönemde de aşiret reisinin Bağdat Kölemen Valisi Davut Paşa tarafından korunması, aşiretten kaynaklanan asayişsizliğin başlıca nedenlerinden biriydi. Bu şekilde yerel idareciler karşısında kendisini oldukça güçlü ve dokunulmaz addeden aşiret reisi, merkezî hükümetin tüm çabalarına rağmen İran (1818-1823) ve Rus (1828-1829) savaşlarına katılmamıştır.

1828-1829 Osmanlı Rus savaşından sonra, doğu vilayetlerinde uluslararası güçlerin etkinliği fazlasıyla hissedildi. Nitekim yüzyılın başından itibaren Rusların Kürt aşiretleriyle yakından ilgilenmeleri ve 1828-29 Osmanlı Rus savaşının yol açtığı yıkım, Rusların Kürt aşiretleri üzerindeki etkinliğini iyice arttırmıştı. Bunun yanı sıra Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'deki yayılmacı politikası, İngiliz ve Fransızların Basra Körfezi ve Akdeniz limanlarındaki faaliyetleri, II. Mahmut'un Rusya, Mısır ve Bağdat üçgeninde devlet kontrolünü sağlamak ve buradaki otorite boşluğunu ortadan kaldırmak için harekete geçmesine yol açmıştır. Neticede Halep Valisi Ali Rıza Paşa, Sivas Valisi Reşit Mehmet Paşa ve Şehrizor Valisi Mehmet Paşa vasıtasıyla, bölgedeki adem-i merkeziyetçi unsurların büyük bir bölümü tasfiye edilmiş ve Millî Aşireti'yle birlikte birçok aşiret ve emirlik itaat altına alınmıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Hatt-ı Hümayûn (HAT)
2. Cevdet Dahiliye (C. DH)
3. Cevdet Zaptiye (C. ZB)

II. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

“CEZİRE”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1963, s. 152.

ABDÜSSELAM EFENDİ, *Mardin Tarihi* (Hazırlayan: Hüseyin Haşimi Güneş), İstanbul 2007.

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, Matba’-i ‘Osmaniye, 1301.

_____, *Tarih-i Cevdet*, C. II, Matba’-i ‘Osmaniye, 1309 (2. Tab’).

_____, *Tarih-i Cevdet*, C. V, Matba’-i ‘Amire, 1288.

_____, *Tarih-i Cevdet*, C. V, Takvimhâne-i ‘Amire, 1278.

_____, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, Matba’-i ‘Amire, 1288.

AHMED LÜTFÎ EFENDİ, *Tarih-i Lütfî*, C. I, Matba’-i ‘Amire, 1292.

_____, *Tarih-i Lütfî*, C. III, Matba’-i ‘Amire, 1292.

AKBAL, Fazıla, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus”, *Belleten*, C. XV, Sayı: 60 (Ankara 1951), s. 617-628.

AKBAYAR, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul 2003 (2. Baskı).

AKÇURA, Yusuf, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri* (XVIII. ve XIX. asırlarda), Ankara 1988.

AKDAĞ, Mustafa, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. III, Sayı: 4 (Mayıs-Haziran 1945), s. 419-431.

_____, "Celâli İsyânlarından Büyük Kaçgunluk (1603-1606)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. II, Sayı: 2-3 (Ankara 1964), s. 1-49.

_____, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni ve Devri (1730-1839)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. VIII-XII, Sayı: 14-23 (1970-1974), Ankara 1975, s. 51-75.

_____, "Celali İsyânlarının Başlaması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. IV (1946), s. 23-37.

_____, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. IV, Sayı: 6-7 (1966), s. 201-247.

_____, *Büyük Celali Karışıklılarının Başlaması*, Ankara 1963.

_____, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyânları*, İstanbul 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 4. Kitap, Kanunî Devri Kanunnâmeleri, I. Kısım Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler, İstanbul 1992.

AKPINAR, Alişan-ROGAN, Eugene L., *Aşiret Mektep Devlet: Osmanlı Devleti'de Aşiret Mektebi*, İstanbul 2001.

ALİ RIZA, *Cenupta Türkmen Oymakları*, İstanbul 1931-1932.

ALİ TEVFİK, *Memâlik-i 'Osmaniye Coğrafyası*, İstanbul 1318.

ALTUNDAĞ, Şinasi, "Selim I", *İslâm Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul 1988, s. 423-434.

_____, "İbrahim Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, C. V/II, İstanbul 1967, s. 900-906.

_____, "Mehmed Ali Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1970, s. 566-579.

_____, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyânı: Mısır Meselesi (1831-1841) I. Kısım*, Ankara 1988.

ANDREASYAN, Hrand D., "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyânları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XIII, Sayı: 17-18 (Mart 1962-Eylül 1963), s. 27-42.

ARMAĞAN, A. Latif, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler", *Osmanlı*, C. IV, Ankara 1999, s. 142-150.

- AVYAROV, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler (1801-1900)*, (Çev. Muhammed Varlı), İstanbul 1995.
- AYN-I ALİ EFENDİ, *Kavânîn-i Âl-i ‘Osman Der Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, C. I, İstanbul 1943.
- BAYKARA, Tuncer, ”II. Mahmud’un Islahatında İç Temeller: 1826-1839 Arasında Anadolu”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989)*, Ankara 1994, s. 263-270.
- BAYSUN, M. Cavid, ”Bağdad; Osmanlılar Devrinde Bağdad’ın Tarihi”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1961, s. 203-211.
- BEŞİKÇİ, İsmail, *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar: Göçebe Alikan Aşireti*, Ankara 1969.
- BOSTAN, İdris, ”Navarin”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 441-443.
- BRÂU, H. H., ”Tayy”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XII/I, İstanbul 1979, s. 69-70.
- BRUINESSEN, Martin Van, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, İstanbul 2006 (4. Baskı).
- BULDUK, Abdulgani, *El-Cezîre’nin Muhtasar Tarihi* (Hazırlayan: Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik), Elazığ 2004.
- CABİ ÖMER EFENDİ, *Cabi Tarihi* (Hazırlayan: Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991.
- ÇAĞATAY, Neşet, ”Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. V (1947), s. 483-511.
- ÇELİKDEMİR, Murat, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka’ya İskânı (1690-1840)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2001.
- ÇETİN, Atilla, ”Osmanlı Taşra Yönetiminde Valilik Yapan Bazı Önemli Aileler”, *Osmanlı*, C. VI, Ankara 1999, s. 145-152.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, ”Irak; Osmanlı Dönemi, XIX. yüzyıl”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 93-95.
- DERVİŞ PAŞA, *Devlet-i ‘Aliyye ile İran Devleti Beyninde Olan Hudûdun Lâyihasıdır*, Matba’a-ı ‘Amire, 1287.

- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1970.
- DOKTOR FRİÇ, *Kürdler*, İstanbul 1334.
- EDMONDS, C. J., *Kürtler, Türkler ve Araplar: Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, İstanbul 2003.
- EL-'AZZAVİ, Abbas, *'Aşairu'l-İrak*, C. I, Bağdat 1947.
- _____, *'Aşairu'l-İrak*, C. III, Kum 1990. (Bağdat 1955 baskısından ofsettir.)
- _____, *Tarihu'l-İrak*, C. VI, Bağdat 1954.
- EPPEL, Michael, "The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan during the First Half of the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, Vol., 44, Nr. 2 (March 2008), s. 237-258.
- ERASLAN, Cezmi, "Hamidiye Alayları", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul 1997, s. 462-464.
- FAİK, SABRİ, *Osmanlı Coğrafya-i Tabii ve İktisadisi*, Dersa'adet 1333.
- FAROQHİ, Suraiya, "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1975, s. 197-226.
- FAYDA, Mustafa, "Bedevi", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1992, s. 311-317.
- FIRAT, M. Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1970.
- GENÇ, Mehmet, "İltizam", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 154-158.
- GOEJE, M. J. De, "Arabistan; Etnoğrafya", *İslâm Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1940, s. 481-486.
- GÖKALP, Ziya, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), İstanbul 1992.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", *Bellekten*, C. XXI, Sayı: 83-84 (Temmuz 1957), s. 449-482.
- _____, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 1957.
- GÖRGÜN, Hilal, "Mısır; Fransız İşgali ve Sonrası", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 569-575.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Diyarbakir Beylerbeyiliği'nin İlk İdâri Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 23 (Mart 1969), s. 23-34.

_____, "16. Yüzyılda Diyarbakır (Amid) Şehri: Sosyal ve Ekonomik Durum", *Haçlı Seferlerinin 900 üncü Yıldönümünde Uluslararası Selahaddin-i Eyyubi Sempozyumu (23-24 Kasım 1996)*, Basım Yeri Yok 1997, s. 193-196.

_____, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 267-277.

_____, "Hane", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XV, İstanbul 1997, s. 552-553.

_____, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1975, s. 71-98.

_____, *16. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969.

GUILLAUME, A., "Şemmer", *İA*, C. XI, İstanbul 1970, s. 406-408.

GUNTER, Michel M., *Historical Dictionary Of The Kurds*, Oxford 2004.

GÜLCÜ, Erdinç, "Bağdat Kölemenler Hükümeti (1749-1831)", *Irak Dosyası I*, İstanbul 2003, s. 214-225.

GÜNAY, Selçuk, "II. Abdulhamit Devrinin Son Yıllarında Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irakta Aşiret Mücadeleleri ve Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2 (Erzurum 1995), s. 103-132.

GÜNDÜZ, Tufan, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Raiyyete Dair", *Akademik Araştırmalar*, Sayı: 3, 1996, s. 84-87.

ĞAMRAVİ, Emin Sami, *Kıssatü'l-ekrad fi şimali'l-Irak*, Kahire 1967.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Aşiret", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1991, s. 9.

_____, "Bağdat; Osmanlı Dönemi", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1991, s. 433-437.

_____, *18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991.

_____, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Bulleten*, C. LX, Sayı: 227 (Ankara 1996), s. 139-146.

_____, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, C. IV, Ankara 2009.

HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IX, İstanbul 1992.

HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevarih* (Yalınlaştıran İsmet Parmaksızoğlu), C. IV, İstanbul 1979.

_____, *Tacü't-Tevârih*, C. II, Tabhane-i 'Amire, 1289.

HOURANİ, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, İstanbul 1997.

HUT, Davut, *Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.

İBN-İ HALDUN, *Mukaddime* (Çeviren: Halil Kendir), C. I, Ankara 2004.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, (Çev. Halil Berktaş), C. I, İstanbul 2000.

_____, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 31-65.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ESKİ ESERLER KÜTÜPHANESİ, Harita no: 93667.

İZOLİ, D., *Ferheng Kurdi-Tırki*, Türkçe-Kürtçe, İstanbul 1992.

JWAIDEH, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul 2008 (5. Baskı).

KALANTARI, Yahya, *Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1976.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara 1970 (3. Baskı)/1988.

KEHHALE, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabaili'l-Arab: el-kadime ve'l-hadise*, C. V, Beyrut 1982.

KHOURY, Dina Rizk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul (1540-1834)*, (Çeviren: Ülkün Tansel), İstanbul 2008.

KILIÇ, Orhan, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 10 (Ankara 1999), s. 119-137.

KIRAN, Eyüp, *Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu: Ekolojik, Toplumsal ve Siyasal Bir İnceleme*, İstanbul 2003.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Dağıstan-Aras-Dicle-Altay veTürkistan Türk Boylarından Kürtler*, Ankara 1984.

KODAMAN, Bayram, "Aşiret Mekteb-i Hümayunu", *Diyaret Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1991, s. 9-11.

_____, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdulhamit ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)" , *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı*, Sayı: 32 (Mart 1979), s. 427-480.

_____, "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1 (Samsun 1986), s. 3-20.

_____, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 1987.

KONYAR, Basri, *Diyarbakir Yıllığı*, C. III, Ulus Basımevi, Basım yeri yok 1936.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 2003 (3. Baskı).

KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.

KURŞUN, Zekeriya, "Basra Körfezi'nde Bir Arap Aşireti: Acman Urbanı (1820-1913)", *Belleten*, C. LXIII, Sayı: 236 (Nisan 1999), s. 123-163.

_____, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar (1871-1916)*, Ankara 2004.

_____, "Davud Paşa", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1994, s. 38-39.

_____, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Ankara 1998.

_____, "Osmanlı-Arap Coğrafyası ve Uluslararası Çekişmeler", *Osmanlı Medeniyeti Siyaset-İktisat-Sanat*, İstanbul 2005, s. 303-314.

KUTLUOĞLU, Muhammet Hanefî, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara 2002, s. 62-65.

LAZAREV, M. S., "19. Yüzyılda Kürdistan (1800-1880)", *Kürdistan Tarihi* (Çeviren: İbrahim Kale), İstanbul 2001, s. 105-155.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1993 (5. Baskı).

LINDER, Rudi Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar* (Çeviren: Müfit Günay), Ankara 2000.

LYBYER, Albert Howe, "Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları" (Çeviren: Necmi Ülker), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, III (İzmir 1987), s. 141-157.

MA'LÛF, Luyis, *El-Muncid*, Beyrut 1966 (17. Baskı).

MANTRAN, Robert, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi" (Çeviren: Zeki Arıkan), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, III (İzmir 1987), s. 159-175.

- _____, "Irak; Osmanlı Dönemi, XVI-XVIII. yüzyıl", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 91-93.
- MARUF, Sinan, "Osmanlı Döneminde Kuzey Irak Kürtlerinin Sosyal ve Siyasi Konumları", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 42 (1996), s. 45-53.
- MEHMET HURŞİT PAŞA, *Seyahatname-i Hudud* (Çevrimyazı: Alaattin Eser), İstanbul 1997.
- MERT, Özcan, "Âyan", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1991, s. 195-198.
- _____, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi", *Osmanlı*, C. VI, Ankara 1999, s. 174-180.
- MILLINGEN, Major Frederick, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, (Çeviren: Nuray Mesteci), İstanbul 1998.
- MINORSKY, V., "Kürtler", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, s. 1089-1114.
- _____, "Mardin", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1988, s. 317-322.
- M., NASRULLAH, M., RÜŞDÜ, M., EŞREF (Hazırlayan: Rahmi Tekin-Yaşar Baş), *Osmanlı Atlası*, İstanbul 2003.
- MOLTKE, Helmuth Von, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)*, (Çeviren: Hayrullah Örs), Ankara 1960.
- MUHAMMEDOĞLU, Aliyev Salih, "İran; Osmanlı-İran Münasebetleri", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 405-409.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netâyicu'l-vukû'ât*, C. IV, Uhuvvet Matba'ası, 1327.
- NAZMİZADE, *Tarih-i Devhatü'l-Vüzerâ Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, Bağdad 1246. (İSAM Fotokopi nüshasıdır.)
- NIKITINE, Basil, *Kürtler*, İstanbul 2008.
- ORHONLU, Cengiz-IŞIKSAL, Turgut, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XIII, Sayı: 17-18 (Mart 1962-Eylül 1963), s. 77-102.
- ORHONLU, Cengiz, "Bayram Paşa Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi*, X (1973), s. 199-218.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri iskan Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul 1963.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2003 (16. Baskı).

- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Aneze", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1991, s. 195-196.
- ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu" *Belleten*, C. XLII, Sayı: 168 (Ekim 1978), s. 667-723.
- ÖZTUNA, T. Yılmaz, *Türkiye Tarihi*, C. XI, Basım yeri yok 1967.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Tarih Felsefesi*, Elazığ 1999.
- _____, *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, Elazığ 2004.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul 1983.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Karlofça", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1967, s. 346-350.
- QUATAERT, Donalt, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 2002.
- RAYMOND, Andre, "Arap Eyaletleri (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I.* (Yayın Yönetmeni Robert Mantran, Çev. Server Tanilli), İstanbul 1991, s. 419-510.
- RECKENDORF, "Aneze", *İslâm Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1940, s. 433-434.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı" (Çeviren: Mustafa Öztürk), *Belleten*, C. LIV, Sayı: 211 (Aralık 1990), s. 1233-1257.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, İstanbul 1998.
- SAMÎ, Şemseddin, *Kamusu'l-A'lam*, C. III, Mihran Matba'ası, İstanbul 1308.
- _____, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1995/2004/2007.
- SAYDAM, Abdullah, "Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri", *Osmanlı*, C. IV, Ankara 1999, s. 180-189.
- _____, "Tanzimat Devrinde Halep ve Musul Dolaylarında Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8 (1993), s. 243-255.
- SERTOĞLU, Midhat, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, İstanbul 1992.
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006.
- STRECK, M., "Birecik", *İslâm Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1979, s. 629-632.

SÜMER, Faruk, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI (Ekim 1949-Temmuz 1950), No: 1-4, s. 509-523.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicilli 'Osmani yahud Tezkire-i Meşahir-i 'Osmaniyye*, İstanbul 1311.

SYKES, Mark, "The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire", *The Journal Of The Royal Anthropological Institute Of Great Britain And Ireland*, Vol. 38 (Jul.-Dec., 1908), s. 451-486.

ŞAHİN, İlhan, "Göçebeler", *Osmanlı*, C. IV, Ankara 1999, s. 132-141.

_____, "Tîmâr sistemi hakkında bir risâle", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı*, Sayı: 32 (1979), s. 905-935.

ŞANİZADE MEHMET ATAULLAH EFENDİ, *Şanizade Tarihi*, C. III, Ceride-i Havadis Matbaası, 1284-1291.

ŞEREF HAN, *Şerefname* (Çeviren: Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul 1971.

ŞEŞEN, Ramazan, "Cezire", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1993, s. 509-511.

TAPPER, Richard, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler: Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi* (Çeviren: F. Dilek Özdemir), Ankara 2004.

TAŞTEMİR, Mehmet, *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kahta): Sosyal ve İktisadi Tarihi*, Ankara 1999.

TEKİNDAĞ, M. C. Şehabeddin, "Yeni Kaynak ve Vesîkaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XVII, Sayı: 22 (Mart 1967), s. 49-78.

TÜRKAY, Cevdet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul 2001.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Âyân", *İslâm Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1961, s. 40-42.

_____, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1948.

_____, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, Ankara 1978.

_____, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/II, Ankara 1983 (2. Baskı).

ÜNAL, Fatih, "Osmanlı Devletinin Son Yıllarında Güneydoğu Aşiretlerinden Milli Aşireti ve İbrahim Paşa", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 41 (2007), s. 183-204.

ÜNAL, Mehmet Ali "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri: Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri (26-28 Mayıs 2006)*, İstanbul 2006, 281-298.

_____, Mehmet Ali, *16. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara 1999.

XEMGİN, Etem, *Osmanlı-Safevi Döneminde Kürdistan Tarihi*, C. III, İstanbul 1997 (2. Baskı).

YALÇIN, Lale-Heckmann, "Kürt Aşiretleri, aşiret liderleri ve global süreçler: Hakkari'de Oramarî örneği" *Toplum ve Bilim*, Sayı: 84 (Bahar 2000), s. 172-187.

YILMAZ, Ömer Faruk, "Kânûnî Sultan Süleyman Hanı'nın İrakeyn ile IV. Murad'ın Bağdat Seferleri", *Irak Dosyası I*, (Haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Hayrullah Cengiz-Yahya Başkan), İstanbul 2003, s. 203-212.

YINANÇ, Mükrimin Halil, "Aşiret", *İslâm Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1940, s. 709-710.

YÜCEL, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkezîyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, C. XXXVIII, No: 152 (Ekim 1974), s. 657-708.

ZEKERİYYA, Ahmed Vasfî, *'Aşâ'iru'ş-şam*, C. II, Dımaşk-Suriye 1983 (2. Baskı).

ZEKÎ, Muhammed Emin, *Meşahiru'l-Kurd ve Kurdistan*, Bağdat 1945.

III. GAZETELER

Takvim-i vekâyi'.

EKLER

